

**КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
ЮРИДИКАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

Диссертациялык кеңеш Д.12.19.592

Кол жазма укугунда

УДК: 342.922(575.2)(043.3)

ИМАНКУЛОВ Эрболот Амантаевич

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА АДМИНИСТРАТИВДИК ИШТЕР
БОЮНЧА СОТ АКТЫЛАРЫН КАЙРА КАРОО**

Адистик: 12.00.14 – административдик укук; финансылык укук; маалыматтык
укук

Юридика илимдеринин кандидаты илимий даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертация

Илимий жетекчи:

Юридика илимдеринин доктору, профессор

Рысмендеев Б.Дж.

Бишкек – 2021

МАЗМУНУ

КИРИШҮҮ.....	3
ГЛАВА 1. АДМИНИСТРАТИВДИК ИШТЕР БОЮНЧА СОТ АКТЫЛАРЫН КАЙРА КАРОО БОЮНЧА СОТ ИШИНИН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ	10
1.1. Административдик иштер боюнча сот актыларын кайра кароо түшүнүгү, мааниси жана өнүгүү тарыхы	10
1.2. Административдик иштерди кайра кароочу соттор	35
1.3. Айрым чет өлкөлөрдүн административдик иштерди кайра кароо боюнча мыйзамдарына салыштырма-укуктук талдоо	54
ГЛАВА 2. АДМИНИСТРАТИВДИК ИШТЕР БОЮНЧА СОТ АКТЫЛАРЫНА ДАТТАНУУ (СУНУШ КЕЛТИРҮҮ) УКУКТУК ИНСТИТУТУ	64
2.1. Даттанууга (сунуш келтирүүгө) жаткан административдик иштер боюнча сот актыларынын түрлөрү	64
2.2. Административдик иштер боюнча сот актыларына даттанууну (сунуш келтирүүнү) демилгелеген катышуучулар	83
ГЛАВА 3. АДМИНИСТРАТИВДИК ИШТЕР БОЮНЧА СОТ АКТЫЛАРЫН КАЙРА КАРОО МЕХАНИЗМИН УКУКТУК ЖӨНГӨ САЛУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ	102
3.1. Мыйзамдуу күчүнө кире элек административдик иштер боюнча сот актыларына даттануунун процесстик механизмдерин өркүндөтүү.	102
3.2. Мыйзамдуу күчүнө кирген сот актыларына даттануунун процесстик өзгөчөлүктөрү	112
ТЫЯНАКТАР:	132
КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕГИ:	136

КИРИШҮҮ

Теманы изилдөөнүн актуалдуулугу. 2017-жылдын 1-июлунан тартып мамлекеттик бийлик органдары менен өз ара мамиледе жарандардын укуктарын соттук коргоонун кепилдиктерин камсыздоо үчүн принципалдуу мааниси бар Кыргыз Республикасынын жаңы Административдик-процесстик кодекси күчүнө кирди жана анын зарылчылыгы коомдук-укуктук талаштарды кароонун өзгөчөлүгүн жаратты. Өз алдынча кодификацияланган мыйзамды кабыл алуу административдик сот өндүрүшүн граждандыктан бөлүп алуу боюнча маанилүү кадам болуп калды, анткени Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине коомдук-укуктук мамилелерден келип чыккан иштер боюнча өндүрүштү жөнгө салуучу жоболорду киргизүү Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 93-беренесинде көрсөтүлгөн административдик сот өндүрүшү аркылуу сот адилеттигин жүргүзүү тууралуу ченемди талаптагыдай эмес ишке ашырып келген. Ушуга байланыштуу, мыйзамдуу күчүнө кирбеген да, кирген да сот актыларын кайра кароо темасы олуттуу актуалдуулукка ээ болгон. Бул, эң оболу, жүргүзүлүп жаткан сот системасынын реформасы жана жарандардын соттук коргоого, иштерди жогору турган соттун кайра кароосуна болгон укуктарынын өзгөчө маанилүүлүгү, Кыргыз Республикасында укуктук мамлекетти жана өнүккөн жарандык коомду куруу үчүн алардын коомдук бийлик менен өз ара мамилелери менен байланыштуу.

Административдик сот өндүрүшүндөгү кайра кароо институтун өркүндөтүүнүн негизги багыттарынын бири – административдик иштер боюнча сот адилеттигине тоскоолдуксуз жетүүнү, анын ичинде, жарандар үчүн сот актыларына даттанууну жөнөкөйлөтүү жана кандайдыр-бир тыюу салуучу мөөнөттөрдү белгилөө аркылуу жетүүнү камсыздоо болуп саналат.

Мамлекеттик бийлик органдарынын иш-аракеттерин/аракетсиздигин жана алардын актыларын талашуу тууралуу иштер боюнча сот актыларын кайра кароо административдик сот өндүрүшү жөнүндө кодификацияланган

мыйзамдар кабыл алынгандан кийин Кыргыз Республикасында да, ошондой эле КМШ мамлекеттеринде да илимий изилдөөлөрдүн предмети болгон эмес. Кыргыз Республикасында күчтүү жарандык коомду куруу милдеттери мамлекеттик бийликти коомдук контролдоонун укуктук кепилдиктерин белгилөөнү талап кылат. Мунун алкагында ар бир жаран бийликке таасир этүүнүн кеңири айдыңын (палитрасын), буга кошуп эң кубаттуу соттук каражаттарды пайдалана алат. Ушуга байланыштуу, коомдук-укуктук мамилелерден келип чыккан иштер боюнча сот актыларын кайра кароонун натыйжалуу механизминде болгон муктаждык пайда болууда.

Жогоруда келтирилген аргументтер жана алардан келип чыккан тыянактар административдик сот өндүрүшүндөгү сот актыларын кайра кароонун натыйжалуулугун жогорулатуу жана өркүндөтүү жолдорун издештирүү зарылчылыгын шарттап турат. Мына ушунун бардыгы диссертациялык изилдөөнүн актуалдуулугун алдын ала белгилейт.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар менен байланыштуулугу. Бул изилдөө демилгечилик максат менен жазылган изилдөө болуп саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты – Кыргыз Республикасында административдик иштер боюнча сот актыларынын кайра каралышына комплекстүү теориялык-укуктук талдоо жүргүзүү болуп саналат. Бул анын өнүгүү тенденцияларын аныктоо жана жогоруда аталган чөйрөдөгү Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын натыйжалуулугун жогорулатууга жана өркүндөтүүгө багытталган сунуш-пикирлерди иштеп чыгуу үчүн керек.

Бул максатка жетишүү төмөнкүдөй илимий-практикалык милдеттерди чечүү менен байланышкан:

– административдик иштер боюнча сот актыларынын кайра каралуусунун келип чыгуу жана өнүгүү тарыхын талдап чыгуу, административдик иштер боюнча сот актыларынын кайра каралуусун аныктоого болгон теориялык мамилелерди изилдөө, анын өзгөчөлүктөрүн ачып берүү, ушунун негизинде "соттук сунуштама" түшүнүгүн кайтарууну сунуштоо;

– административдик иштер боюнча сот актыларын кайра кароочу соттордун юрисдикциясын изилдөө, аларды системалуу мамиле жасоо жагынан карап чыгуу жана конкреттүү сунуштарды иштеп чыгуу;

– айрым чет өлкөлөрдүн административдик иштерди кайра кароо боюнча мыйзамдарына салыштырма-укуктук талдоо жүргүзүү жана сот актыларын кайра кароо боюнча кодификацияланган актынын "бирдиктүү процесстик формасы жөнүндө" мыйзам ченемдүүлүктү ачып көрсөтүү;

- иш боюнча өндүрүшкө катышып жаткан адамдардын укуктарын натыйжалуу коргоону камсыздоо жагында кайра каралууга тийиш болгон, административдик иштер боюнча чыгарылган сот актыларын изилдөөгө алуу жана баа берүү;

– административдик иштер боюнча сот актыларынын жана кайра каралууга жаткан сот актыларынын кайра каралышын демилгелеген жактардын субъективдүү курамын изилдөө;

– Кыргыз Республикасында ушул иштер тууралуу сот актыларын кайра кароо боюнча административдик сот өндүрүшү чөйрөсүндөгү мыйзамдарды өркүндөтүү жаатында конкреттүү сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: Кыргыз Республикасында Административдик-процесстик кодекс кабыл алынгандан кийин, Кыргыз Республикасында жана КМШ мамлекеттеринде алгачкы ирет монографиялык деңгээлде коомдук-укуктук мамилелерден келип чыккан сот актыларын кайра кароого талдоо жүргүзүлдү, административдик иштер боюнча соттордун чечимдери менен аныктамаларын азыркы этапта кайра кароонун теориялык-укуктук жана практикалык жагдайлары каралып чыкты, сот актыларынын кайра каралышын укуктук жөнгө салуу системасы сунушталды. Укук колдонуу практикасынын тажрыйбасын эске алуу менен административдик сот өндүрүшүнүн чөйрөсүндөгү жаңы укуктук ченемдерге талдоо жүргүзүлдү жана анын мындан аркы өнүгүү багыттары аныкталды. Административдик сот өндүрүшүндө жарандардын соттук коргоого жана иштин жогору турган сот тарабынан кайра каралуусуна болгон конституциялык укукту мындан ары ишке

ашыруу максатында, ишке катышып жаткан ар бир адамдын сот адилеттигине жетүүсүн камсыздоо үчүн "Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексине өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө" Мыйзамдын долбоору сунушталды.

Алынган жыйынтыктардын практикалык мааниси - иштелип чыккан илимий-практикалык жоболор мыйзамда белгиленген тартипте Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексине сот актыларын кайра кароо боюнча өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү үчүн колдонулушу мүмкүн экендигинде. Мындан тышкары, автор тарабынан чыгарылган тыянактар жана сунуш-пикирлер окуу процессинде, "Административдик укук" жана "Административдик-процедуралык укук" сыяктуу дисциплиналарды окутууда пайдаланылышы мүмкүн.

Коргоого алынып чыгуучу негизги жоболор:

1. Биринчи жолу "соттук сунуштама" институтун киргизүү сунушталууда, мунун алдында биринчи инстанциянын судьялары тарабынан жүзөгө ашырылуучу апелляциялык инстанциянын алардын актыларын жокко чыгаруу жана алардын сунуштамаларын Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун кассациялык инстанциядагы сотунун соттук жыйынында кароо үчүн өткөрүп берүү тууралуу чыгарган актыларынын негиздүүлүгүн контролдоо түшүндүрүлөт. Белгилүү болгондой, Жогорку сот апелляциялык тартипте сот актысын кайра кароонун алкагында чечимдерди кабыл алууда апелляциялык инстанциянын соттору кетирген кыйгап өткүс кемчиликтерди компенсациялоо милдети тагылган.

Мындай контролдун болуусу кассациялык инстанциядагы соттун өндүрүш этабында мыйзамдуу күчүнө кирген сот актыларын кайра кароо үчүн чечүүчү мааниси бар баалуулуктардын – соттук коргоого болгон укуктун жана укуктук аныктуулук принцибинин тең салмактуулугуна алып келет.

2. Кассациялык өндүрүш түшүнүгүн төмөнкүдөй автордук чечмелөө иштелип чыкты: "Кассациялык өндүрүш – бул кассациялык соттун (инстанциянын) административдик-процесстик мыйзамдардын ченемдери

менен жөнгө салынган, административдик иштер боюнча мыйзамдуу күчүнө кирген сот актыларынын мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүү боюнча, соттун катчылыктарын ачыктоого жана оңдоого жана кызыкдар тараптардын кассациялык даттануусу жана/же прокурордун сунуштамасы боюнча коомдук-укуктук мүнөздөгү административдик-укуктук талаштарды чечүүгө багытталган иши".

3. Даттануу берилип, сунуштама (көрсөтмө) келиши мүмкүн болгон сот актыларынын тизмеги административдик-процесстик мыйзамдарда аларды өз алдынча талашуу каралгандыгына гана эмес, ошондой эле процесстик актынын же чечимдин укуктук касиеттерине – алар талаштын маңызы боюнча жыйынтыктоочу же эки ортодогу болуп саналгандыгына, иштин мындан ары илгерилешине тоскоолдук келтире тургандыгына же келтирбестигине жараша болору; иш боюнча өндүрүштүн катышуучусу болуп саналбаган үчүнчү жактардын укуктарын козгойбу же жокпу, ошондой эле алар өндүрүштүн катышуучуларына жана үчүнчү жактарга карата аткарууга алынууга тийиш экендиги негизделет.

4. Административдик иштер боюнча сот жокко чыгарылган чечимдердин тизмегин, негиздерин кеңейтүү жана аны ишке катышып жаткан жактардын даттануулары жана прокурордун көрсөтмөлөрү боюнча жаңыдан кароого жөнөтүү зарылчылыгы сунушталат. Мындай негиздерге ишти кароодо жол берилүүчү чечимдерди кабыл алуу эрежелерин жөнгө салуучу төмөнкүдөй процесстик укук ченемдерин бузуулар киргизилүүгө тийиш: кеңешүүчү бөлмөнүн купуялуулугун бузуу жана ишке катышууга тартылбаган адамдардын укуктары жана милдеттери жөнүндө чечим кабыл алуу. Аталган укук бузуулар кайра кароо баскычында оңдолушу мүмкүн эмес жана аларды оңдоо үчүн ишти жаңыдан кароого кайтарып берүү керек.

5. Алгачкы ирет мыйзамдарда административдик сот өндүрүшү тарабынын даттануу берүү укугун кароо зарылчылыгы негизделүүдө. Бул тарап мурда сотко катышпай келген жана чыгарылган сот актысы тууралуу ишке

катышкан башка жактардын даттануусу боюнча апелляциялык тартиптеги кайра кароодон кийин гана билген.

6. Талаш туудуруп жаткан сот актысынын чыгарылышына негиз болуп берген соттун актысын же административдик органдын актысын жокко чыгаруу катары кайтадан ачылган жагдайлар боюнча мыйзамдуу күчүнө кирген чечимди кайра кароо үчүн негиздерди колдонуудагы административдик-процесстик мыйзамдардан алып салуу сунушталат. Анткени аларга кайтадан ачылган жагдайлардын жалпы (түпкүлүктүү) белгилери мүнөздүү эмес. Кыргыз Республикасынын АПКсынын 268-беренесинин 2-бөлүгүнүн 4-пунктунда каралган учурда, сөз кайтадан ачылган жагдайлар тууралуу эмес, жаңы жагдай – административдик сот тарабынан конкреттүү иште колдонулган, талаш туудуруп жаткан сот актысынын чыгарылышына негиз болуп берген сот актысын же административдик орган актысын жокко чыгаруу тууралуу жүрүүдө. Демек, бул жагдай сотко жаңыдан кайрылууга негиз болуп бере алат.

Изденүүчүнүн юридика илимине болгон жеке салымы изилдөөнүн илимий жаңылыгы, актуалдуу маселелерди чечүү жана административдик иштер боюнча сот актыларын кайра кароо чөйрөсүндөгү мыйзамдарды өркүндөтүү аракеттери менен аныкталат. Диссертациянын негизги жоболору илимий-практикалык конференцияларда жана семинарларда баяндалган.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо жана аларга негизделген тыянактар менен сунуш-пикирлер Кыргыз мамлекеттик юридика университетинин Административдик жана финансылык укук кафедрасынын кеңейтилген жыйынында жана Кыргыз Республикасындагы административдик сот өндүрүшүнө арналган семинарларда, тегерек столдордо, илимий-практикалык конференцияларда апробациядан өткөрүлгөн.

Диссертациянын жыйынтыктарын жарык көргөн материалдарда чагылдыруунун толук жетиштүүлүгү. Негизги жоболор, тыянактар жана илимий-практикалык суну-пикирлер 6 илимий макалада чагылдырылды.

Диссертациянын түзүмү. Диссертация Кыргыз Республикасынын ЖАКы койгон тиешелүү талаптарга ылайык аткарылды жана иш киришүүдөн, үч главадан, тыянактардан жана пайдаланылган адабияттан турат.

ГЛАВА 1. АДМИНИСТРАТИВДИК ИШТЕР БОЮНЧА СОТ АКТЫЛАРЫН КАЙРА КАРОО БОЮНЧА СОТ ИШИНИН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

1.1. Административдик иштер боюнча сот актыларын кайра кароо түшүнүгү, мааниси жана өнүгүү тарыхы

Революциядан кийинки советтик мезгилде ар кандай сот чечимдери кабыл алынып келген, аларга ылайык, жарандык-укуктук талаштарды кароо жана чечүү майдаланып жөнгө салынган. Атап айтканда, Сот жөнүндө № 1 декретти аткаруу үчүн [21] “Жоюлган сот сот аныктамаларынын бүтпөй калган иштеринин багыты жөнүндө” Декрет чыгарылган [23]. Бирок, ушул ченемдик укуктук актылардын бири да кайра карап чыгууга жөнөтүлгөн жокко чыгарылган сот чечимдери же иштер тууралуу ченемди бекемдей алган эмес. Биздин пикирибизде, бул факт совет бийлигинин мезгилиндеги саясий системанын өзгөчөлүктөрүнөн улам келип чыккан, анткени бийлик элдин арасынан тандалып алынгандыктан, алардын кабыл алган чечимдери адилетсиз жана акыйкатсыз болбойт эле, демек, кайра каралчу да эмес.

Кийинчерээк Сот жөнүндө № 2 декрет [19] сотторго жарандык иштер боюнча сот өндүрүшүндө 1864-жылдагы Сот уставдарын, эгерде алар жокко чыгарылбаган болсо же эмгекчилер табынын укуктук аң-сезимине каршы келбесе, жетекчиликке алуу ылайык болгон жобону бекемдеп берген. Следует отметить, № 2 Декрет ишканалардын, мекемелердин жана жарандардын мамлекеттик органдар менен алардын кызмат адамдарынын мыйзамсыз иш-аракеттеринен жана актыларынан сот тартибинде коргоо укугун көздөбөгөндүгүн белгилеп коюу керек.

Ишти кароодо жана ал боюнча сот чечимди чыгарууда сот тарабынан жаңылыштык кете тургандыгын жокко чыгарууга болбойт. Административдик сот өндүрүшүндө чыгарылган сот актысынын мыйзамдуулугуна жана негиздүүлүгүнө иштердин кайра каралган стадиялары кепил болуп берет. Анын олуттуулугу менен мааниси окумуштуу юристтер тарабынан бир нече жолу

каралып келген. Ушул стадияны талдоого алып жатып, Ю.М. Козлов ишти кайра кароодо сот анын формалдуу жагын гана эмес, ошондой эле материалдык жана процесстик мыйзам ченемдеринин туура колдонулгандыгын да текшере тургандыгын көрсөткөн [42, 267-269-б.]. П.П. Серков кайра кароо институтунун социалдык милдетин аныктап, анын олуттуу жана ар тараптуу мүнөзүн баса белгилөө менен, бул институттун соттук коргоо каражаты болуп саналарын, анткени соттордун конкреттүү талашты кароодо кетирилген мыйзам бузууларды өз убагында жоюу милдетин көздөй тургандыгын айткан. Даттанууну же сунуш келтирүү берген учурда аларда көрсөтүлгөн конкреттүү мыйзам бузуулар болгону актыга кол койгон жактын божомолу гана экендигин белгилеген жагдай аларды баалоого таасир этпейт [60, 154-б.]. Биздин пикирибизде, О.В. Панкованын кайра кароо институтуна берген баасы да өз алдынча көңүл бурууга татыктуу. Анын башкы максаттуу милдетин О.В. Панкова, биринчиден, адамды административдик юрисдикциянын кызмат адамдарынын укук ченемсиз иш-аракеттеринен (аракетсиздигинен) жана чечимдеринен коргоого болгон укугун камсыздоодон; экинчиден, иш боюнча өндүрүштүн жүрүшүндө кабыл алынган административдик органдын актыларынын мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүүдөн көрөт [56, 191-б.].

Жыйырманчы кылымдын 60-жылдарында илимде белгилүү болушкан, элүү жылдан ашуун мезгил бою өз алдынча тармакты – административдик-процесстик укукту түзүү үчүн негиз салышкан илимпоз-мамлекет таануучулардын изилдөөлөрүнүн жыйынтыктары боюнча [57, 191-б.], административдик-процесстик укук тармагы эмдигиче турукташуу баскычында турат. Совет мезгилинде административдик сот өндүрүшү административдик укук бузуулар боюнча иштердин алкагында гана каралган. Белгилүү болгондой. 2019-жылдын 1-январына чейин колдонулуп келген "Административдик жоопкерчилик жөнүндө" Кыргыз Республикасынын кодексине ылайык, сот өндүрүшү адамды административдик жоопкерчиликке тартуу тууралуу иштер боюнча токтомдорду жана чечимдерди карап чыгууда бир катар өз алдынча

баскычтардан турган. Алардын саны жана аталыштары административдик-процесстик укук чөйрөсүндөгү мыйзамдардын өнүгүүсүнө жараша белгилүү бир өзгөртүүлөргө дуушар болгон. Өткөн кылымдын 90-жылдарында юридикалык адабиятта окумуштуу юристтер, мисалга, административдик сот өндүрүштөрүнүн төмөнкүдөй баскычтарын аныкташкан: 1) укук бузууну аныктоо жана тиешелүү протоколдо укук бузууну ишке ашыруу менен байланышкан бардык жагдайларды көрсөтүү; 2) ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын (кызмат адамынын) административдик укук бузуу жөнүндө ишти кароосу жана иш боюнча токтом (чечим) чыгаруу жолу менен коюлган маселени чечүү; 3) иш боюнча токтомго (чечимге) даттануу берүү; 4) адамдарды административдик жоопкерчиликке тартуу жөнүндө токтомду (чечимди) аткаруу [134, 79-б.].

Октябрь революциясына чейин азыркы Кыргызстандын аймагында судьялар губернатор тарабынан үч жылга расмий дайындалышкан. Бийлер менен казылардын соттору расмий түрдө "элдик" болуп аталчу. Бийлер менен казылар жазык иштерин жана жарандык иштерди жеке өздөрү гана карашчу. Судьялардын болуштук съезди жекече соттордун соңку эмес чечимдерине карата даттануулар боюнча иштер үчүн экинчи инстанция болуп саналган. Жекече судьялардын соңку эмес чечимдерине даттануулар чечим жарыяланган күндөн тартып эки жумалык мөөнөттө төмөнкүлөргө чыгарылган: отурукташкан калк – уездик начальникке, ал эми көчмөн калк – болуштун башкаруучусуна – эки учурда тең съездге тааныштыруу үчүн берилчү. Чечимдер бийликти ашкере пайдаланып чыгарылган же съезддин сотуна жатпаган иштер боюнча чыгарылган учурларды кошпогондо, съезддин чечимдери биротолку болуп эсептелинчү. Кыргыз АССРынын БАКынын Президиуму 1927-жылдын 1-ноябрында Кыргыз АССРынын Башкы сотунун доклады боюнча казылык сотторду жоюу тууралуу токтомун чыгарган. Бийлердин соттору да жоюлган. Ошентсе да, айрым түпкүрдөгү айыл-кыштактарда 30-жылдарга чейин адаттагы укуктун (үрп-адаттардын) негизинде иштерди карап, чечишкен бийлердин соттору бейрасмий жол менен иштөөсүн

уланта беришкен. Автономиялуу республикаларда жана областтарда Бүткүл союздук БАКтын Президиумунун атайын чечими менен РСФСРдин Жогорку сотунун бөлүмдөрү түзүлгөн. 1923-жылдын 11-апрелинде Бүткүл союздук БАКтын токтомдору менен Кыргыз жана Түркстан бөлүмдөрү түзүлүп, алар жазык иштери боюнча кассациялык жана соттук коллегиялардын курамында аракеттене башташкан. Бөлүмдөрдүн Президиумдары бөлүмдүн төрагасынан жана кассациялык, соттук коллегиялардын төрагаларынан турган. Жогорку соттун бөлүмдөрүндө пленумдар болгон эмес, мындай функциялар РСФСРдин Жогорку сотунун Пленумунун түздөн-түз карамагына берилген. Анын өзгөчөлүгү - токтомдорду кабыл алуу юрисдикциясы да болуп саналган.

1991-жылдын 31-августунда Кыргызстан Республикасынын 12-чакырылыштагы Жогорку Советинин кезексиз сессиясында Кыргызстандын мамлекеттик эгемендиги жөнүндө Декларация кабыл алынган, жана ушул учурдан тартып Кыргыз Республикасынын – көз карандысыз, өз алдынча мамлекеттин тарыхында жаңы этаптын эсеби башталды. 1992-жылдын мартында Кыргызстан Республикасында "Кыргызстан Республикасынын арбитраждык соту жөнүндө" жана "Кыргызстан Республикасынын арбитраждык сотторунун чарбалык талаштарды чечүү тартиби жөнүндө" мыйзамдар кабыл алынгандыгына байланыштуу, республиканын министрликтеринин, мамлекеттик комитеттеринин жана ведомстволорунун арбитраждары жоюлган. 1993-жылдын 5-майында Кыргыз Республикасынын Конституциясы кабыл алынып, өлкөбүз өзүн укуктук мамлекеттин башталышында курулган, суверендүү, демократиялык республика деп жарыялаган. Кыргызстан бийлик бутагын мыйзам чыгаруучу, аткаруучу жана сот бийликтерине бөлүштүрүү принцибин карманат. Конституциянын кабыл алынышы менен өлкөдө сот бийлигинин көз карандысыздыгын жана мамлекет турмушундагы соттордун ролун күчөтүү боюнча олуттуу кадамдар жасалды. Соттор системасын Кыргыз Республикасынын Конституциялык, Жогорку, Жогорку арбитраждык соттору жана жергиликтүү соттор (областтардын, Бишкек шаарынын, райондордун, шаарлардын соттору, областтардын

арбитраждык соту, гарнизондордун аскердик соттору, ошондой эле аксакалдар соту жана бейтарап соттор) түзөт.

Кыргыз Республикасынын Жогорку соту жарандык, жазыктык жана административдик сот өндүрүшүнүн чөйрөсүндөгү сот бийлигинин Кыргыз Республикасынын областтык, Бишкек шаардык, райондук, шаардык жана аскердик соттордун сот иштерине көзөмөл жүргүзүүчү жогорку органы болуп саналып келген. Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун түзүмү пленумдан, президиумдан, жарандык жана жазык иштери боюнча сот коллегияларынан турат. Областтык соттор апелляциялык инстанциянын соттору катары 1-инстанциядагы соттордун мыйзамдуу күчүнө кирбеген актыларын кайра карап турушкан. Кыргыз Республикасында областтык соттун укуктарындагы Кыргыз Республикасынын Аскердик соту, райондук соттордун укуктарындагы гарнизондордун аскердик соттору иштеп баштаган. Алар республиканын мыйзамдары боюнча аскердик кызмат каралган органдарда жана түзүлүштөрдө сот адилеттигин жүзөгө ашырышкан, ошондой эле, мыйзамга ылайык, сотко караштуулугу боюнча иштерди карап келишкен. Арбитраждык соттордун системасы менчик формасына карабастан, экономикалык иштер чөйрөсүндөгү ишканалардын, мекемелердин жана уюмдардын бузулган же талашка түшүп жаткан укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо аркылуу экономикалык талаш-тартыштарды чечип келишкен Жогорку арбитраждык соттон жана областтардын арбитраждык сотторунан турган. Кыргыз Республикасынын Жогорку арбитраждык соту областтардын жана Бишкек шаарынын 1чи жана апелляциялык инстанцияларындагы арбитраждык соттор тарабынан кабыл алынган, мыйзамдуу күчүнө кирген чечимдер менен токтолдорго кассациялык кайра кароону жүзөгө ашыруучу арбитраждык сот өндүрүшүнүн чөйрөсүндөгү сот бийлигинин жогорку органы болуп саналат. Жогорку арбитраждык соттордун Президиуму Жогорку арбитраждык соттун төрагасынын же болбосо анын орун басарынын сунуштамасы боюнча мыйзамдуу күчүнө кирген сот актыларын кайра кароону жүзөгө ашырат. Көз карандысыздыкка ээ болгон мезгилден бери

сот системасы олуттуу өзгөртүүлөргө дуушар болду. Бийликтерди бөлүштүрүүнүн конституциялык принциби деген ар бир бийлик бутагынын көз карандысыздыгын билдирип турат. Соттордун өз алдынча ишмердигин жүзөгө ашыруу үчүн соттук өз алдынча башкаруунун принципалдуу жаңы органдарын түзүү зарыл эле. Ушуга байланыштуу, 1994-жылы Кыргыз Республикасынын судьяларынын 1 Уюштуруу съезди өтүп, анда соттордун ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу маселелери каралган жана сот реформасынын негизги багыттары иштелип чыккан. Судьялардын съездинин чечиминин негизинде Кыргыз Республикасынын Президентинин "Сот бийлигин күчөтүү жана соттордун беделин көтөрүү боюнча айрым чаралар жөнүндө" Жарлыгы жарык көрдү. Съездде курамы 2 судьядан турган Кыргыз Республикасынын Судьялар кеңеши түзүлгөн. Кыргыз Республикасынын Президентинин дагы бир жарлыгы менен Судьялар кеңешинин алдында Сот администрациясы түзүлүп, ага мурда Юстиция министрлигинин карамагында турган сотторду уюштуруучулук жактан камсыздоо функциялары өткөрүлүп берилген. 1996-жылы Кыргыз Республикасынын Сот администрациясы Президентке сот коомдоштугунун органдарына отчет берүүчү Кыргыз Республикасынын Сот департаменти түзүлгөн. Ушундан кийин жаңы жарандык, эмгек, жазыктык, жазыктык-процесстик, арбитраждык процесстик кодекстерди, соттор менен судьялардын статусу жөнүндө мыйзам долбоорлорун, ошондой эле башка ченемдик укуктук актыларды иштеп чыгуу боюнча иштер жанданды. 1996-жылы республиканын судьяларынын съезди өткөрүлүп, анда соттук-укуктук реформаларды жүзөгө ашыруу боюнча иштердин жыйынтыктары чыгарылган жана келечектин пландары белгиленген. Сот коомдоштугунун кызыкчылыктарын коргоону камсыздоо, судьялардын статусун жогорулатуу, укук тартибин, тартип менен мыйзамдуулукту бекемдөө максатында, съездде коомдук бирикме аталган – Кыргыз Республикасынын судьяларынын ассоциациясын уюштуруу чечими кабыл алынып, Кыргыз Республикасынын судьяларынын ар-намыс кодекси кабыл алынган. Соттордун иштерди сапаттуу кароосу жана судьялардын мыйзамды квалификациялуу

колдонуусу боюнча милдеттерди чечүү үчүн, 1998-жылдын январында Республика судьяларынын окуу борбору түзүлүп, ал жерде судьяларды, соттордун аппараттарынын жана Сот департаментинин кызматкерлерин кайра даярдоо жана алардын квалификациясын жогорулатуу иштери жүргүзүлгөн. 1998-жылы Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Сот реформасы боюнча комиссия түзүлгөн. Анын максаты – сот реформасын жүргүзүүдө, соттордун ишмердигин уюштурууну жана тартибин жөнгө салуучу ченемдик укуктук актыларды даярдоодо жана кабыл алууда мыйзам чыгаруу, аткаруу жана сот бийликтеринин органдарынын макулдашылган иш-аракеттерин камсыздоо болгон. Комиссиянын ишинин жыйынтыктары боюнча “Кыргыз Республикасынын Жогорку соту жана жалпы юрисдикциядагы жергиликтүү соттор жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзам долбоору даярдалып, ал Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Мыйзам чыгаруу жыйыны тарабынан кабыл алынган жана 1999-жылы 1-майда күчүнө кирген. Ушул мыйзам менен жалпы юрисдикциядагы соттордун системасы Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык келтирилип, иштердин сотко караштуулугу өзгөргөн, кассация институту апелляция институтуна алмаштырылып, судьялардын көз карандысыздыгын, сот өндүрүшүнүн атаандаштыгын камсыздаган негиздер бекемделген. Соттордун финансылык жактан көз карандысыздыгын камсыздоо максатында 1998-жылдын 11-июнундагы №78 Кыргыз Республикасынын Мыйзамы менен “Кыргыз Республикасындагы бюджеттик укуктун негизги принциптери жөнүндө” Мыйзамга өзгөртүүлөр киргизилип, алар сот системасынын бюджетин түзүү, макулдашуу, бекитүү жана аткаруу жол-жоболорунун өзгөрүлүшүнө алып келген. Ушуну менен бирге, төмөнкүдөй бир катар ченемдик укуктук актылар кабыл алынган: “Кыргыз Республикасынын конституциялык сот өндүрүшү жөнүндө” Мыйзам (1993), Кыргыз Республикасынын Граждандык кодекси (1996, 1998), Арбитраждык (1996) жана Граждандык процессуалдык (1999) кодекстери, Кылмыш-жаза (1997) жана Жазык-процесстик (1999) кодекстери, ошондой эле Административдик жоопкерчилик жөнүндө Кыргыз

Республикасынын кодекси (1998). 1999-жылы Кыргыз Республикасынын судьяларынын III Съезди өткөн. Анда сот адилеттигин жүргүзүү боюнча соттордун иштерин мындан ары өркүндөтүү, жарандардын, жеке жана юридикалык жактардын укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын кыйшаюусуз сактоо зарылчылыгы, теги, жынысы, расасы, улуту, тили, тутунган дини, саясий же башка ишенимдери себептүү же болбосо жекече же коомдук мүнөздөгү кайсы бир башка шарттар жана жагдайлар боюнча басмырлоо, адамдын укуктары менен эркиндигин кысымга алуу фактыларына жол бербөө маселелери талкууланган. Судьялардын съездинин ишиндеги жыйынтык - Кыргыз Республикасынын Президентинин 1999-жылдын 2-июнундагы №134 "Кыргыз Республикасынын сот адилеттик системасын андан ары өнүктүрүү боюнча чаралар жөнүндө" Жарлыгы болуп калды. Жарлыкты ишке ашыруу максатында Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2000-жылдын 25-августундагы №527 токтому менен 2000-2005-жылдарга карата сот системасынын материалдык-техникалык базасын өнүктүрүү программасы бекитилген. 2001-жылдын 22-майында Кыргыз Республикасынын судьяларынын IV Съезди өткөн жана анын негизги иш-аракеттери республиканын бардык сотторунун башын бириктирүүгө жана сот системасын мындан ары реформалоо жана өркүндөтүү боюнча бирдиктүү саясатты иштеп чыгууга жумшалган. Съезддин жыйынтыгы боюнча анын катышуучулары резолюция кабыл алышып, анда сот бийлигин мындан ары реформалоонун негизги багыттары аныкталган жана тиешелүү ченемдик укуктук актылардын долбоорлорун иштеп чыгуу жөнүндө чечим кабыл алынган. 2003-жылдын 18-февралында "Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жаңы редакциясы жөнүндө" Мыйзам кабыл алынып, анда өлкөнүн сот системасын өнүктүрүүнүн жаңы багыты аныкталган. Арбитраждык соттор жалпы юрисдикциядагы соттордун системасына интеграцияланган. Жергиликтүү соттордун судьяларын дайындоонун тартиби өзгөртүлгөн. Ага ылайык жергиликтүү судьялар Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин макулдугу менен Кыргыз Республикасынын Президенти тарабынан дайындала башталган. 2003-жылы

өлкөнүн сот системасын мындан ары реформалоо максатында Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Мыйзам чыгаруу жыйыны тарабынан "Кыргыз Республикасынын Жогорку соту жана жергиликтүү соттор жөнүндө" Мыйзам кабыл алынып, ага ылайык, Жогорку соттун курамы төраганы, анын үч орун басарын жана Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун 30 судьясын камтыган. Жогорку сотто төмөнкүдөй түзүмдөр: Пленум; Президиум; жазыктык жана административдик иштер боюнча сот коллегиясы; жарандык иштер боюнча сот коллегиясы; экономикалык иштер боюнча сот коллегиясы иштеген. 2006-жылдын негизги окуяларынын бири - жергиликтүү соттордун судьяларын дайындоонун тартибин түп орду менен өзгөрткөн "Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жаңы редакциясы жөнүндө" Мыйзамдын кабыл алынышы болуп калды. Эгерде мурда колдонулуп келген мыйзамдарга ылайык жергиликтүү соттордун судьялары мыйзам чыгаруу бийлигинин макулдугу менен Кыргыз Республикасынын Президенти тарабынан дайындалып келсе, эми, Конституциянын жаңы редакциясынын ченемдерине ылайык, алар Кыргыз Республикасынын Сот адилеттиги иштери боюнча улуттук кеңештин сунушу боюнча Кыргыз Республикасынын Президенти тарабынан дайындалып калды. Улуттук кеңеш Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык түзүлгөн, көз карандысыз коллегиялдуу орган болгон жана анын негизги милдеттерине Кыргыз Республикасынын жергиликтүү сотторунун, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун судьяларынын бош орундарына талапкерлерди тандоо, аларды дайындоого жана которууга (ротация) сунуштама берүү, кызматтан четтетүү жана бошотуу кирген. Улуттук кеңеш 16 мүчөдөн – Кыргыз Республикасынын сот, мыйзам чыгаруу жана аткаруу бийлик бутактарынан жана коомдук бирикмелерден тандалган төрттөн өкүлдөн турган. Улуттук кеңештин ыйгарым укуктарынын мөөнөтү үч жылды түзөт. Кийинки жылдары укуктук механизмдерди өркүндөтүү максатында "Кыргыз Республикасынын Жогорку соту жана жергиликтүү соттор жөнүндө" Мыйзамга өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилген. Областтык жана аларга теңештирилген сотторго караштуулуктан 1-инстанция боюнча иштерди кароо

алып салынган. Гарнизондордун аскердик сотуна жана райондор аралык сотко караштуу болгон иштерди кошпогондо, аталган мыйзамга ылайык, райондук сотко бардыгы ведомстволук жактан караштуу болуп калган. Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун жана областтык соттордун түзүмдөрүнөн Президиум сыяктуу сот инстанциясы жоюлуп салынган. Областык соттордун соттук коллегиялары апелляциялык инстанциянын соту катары жергиликтүү соттордун мыйзамдуу күчүнө кирбеген сот актыларын кайра кароону, ал эми кассациялык инстанциянын соту катары – аталган соттордун мыйзамдуу күчүнө кирген сот актыларын кайра кароону жүзөгө ашыра башташкан. 2006-жылы Кыргыз Республикасынын судьяларынын V съезди өткөн. 2007-жылдын 21-октябрындагы "Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жаңы редакциясы жөнүндө" Мыйзамдын кабыл алынышы менен, Конституцияда судьяларды шайлоого жана дайындоого болгон жаңы мамилелер, ага кошуп курактык чегине жеткенге чейин шайлоо жөнүндө ченемди жана судьялардын кынтыксыз жүрүм-турумун талап кылуу да бекитилген. Ушуну менен бирге, сот системасынын бюджетин өз алдынча түзүү жөнүндө ченем киргизилип, Судьялар кеңеши менен Улуттук кеңештин укуктук статусу аныкталган, сот арачылары катары жарандардын сот адилеттигин жүзөгө ашырууга катышуусуна болгон укугу конституциялык жактан бекитилген. Камакка алуу түрүндөгү бөгөт коюу чарасын тандап алуу боюнча тергөө иш-аракеттерин санкциялоону прокуратура органдарынан сотторго өткөрүп беришкен. Жаңы милдеттерге байланыштуу, судьялык корпус да чоңойгон. Жазык мыйзамдарын гумандаштыруунун алкагында өлүм жазасы өмүр бою эркиндигинен ажыратуу менен алмаштырылган.

Суверендүү Кыргызстанда административдик иштер боюнча сот өндүрүшү, башкача айтканда, коомдук укук мамилелеринен келип чыккан укуктук мамилелерди 1996-жылдын 16-апрелиндеги Кыргыз Республикасынын Арбитраждык процесстик кодекси жөнгө салчу. Бул Кодекс 2004-жылдын 08-

августундагы №110 Кыргыз Республикасынын Мыйзамы менен күчүн жоготкон.

1996-жылдын 16-апрелиндеги Кыргыз Республикасынын Арбитраждык процесстик кодекси сот актыларына апелляциялык жана кассациялык тартиптерде даттанууну караштырган. Аталган кодекс Кыргыз Республикасынын Жогорку Арбитраждык сотунун судьясынын Кыргыз Республикасынын арбитраждык сотторунун биринчи жана апелляциялык инстанцияларындагы сотунун актыларына карата келип түшкөн көзөмөлдүк даттанууну талдап чыгуусун караштырган эмес. Мурда 1996-жылдын 16-апрелиндеги Кыргыз Республикасынын Арбитраждык процесстик кодекси боюнча административдик сот өндүрүшүндө даттанууну алдын ала кароонун болбогондугу административдик жана жарандык сот өндүрүштөрүнүн катышуучуларын бирдей эмес процесстик абалга алып келген. Сот өндүрүшүнүн милдеттери, анын түрүнө карабастан, бузулган жана/же талашка түшүп жаткан укукту калыбына келтирүү экендигин эске алганда, административдик жана жарандык сот өндүрүшүндөгү сот актыларын кайра кароо маселелерин жөнгө салууга болгон ушундай ылгама мамилени мыйзам чыгаруучунун колдонуусуна, биздин пикирибиз боюнча, жол берүүгө болбойт.

1996-жылдын 16-апрелиндеги Кыргыз Республикасынын Арбитраждык процесстик кодекси 2004-жылдын 08-августундагы №110 Кыргыз Республикасынын Мыйзамы менен күчүн жоготкон.

1999-жылдын 29-декабрындагы Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине 2008-жылдын 25-июлундагы № 168 Кыргыз Республикасынын Мыйзамы менен "Административдик иштер боюнча жарандык сот өндүрүшүнүн өзгөчөлүктөрү" деген аталыштагы жаңы глава киргизилген. Аталган глава административдик иштер боюнча өндүрүштү ушул главада белгиленген өзгөчөлүктөрү бар жарандык сот өндүрүшүнүн жалпы эрежелери боюнча жөнгө салып келген.

1999-жылдын 29-декабрындагы Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодекси менен кассациялык инстанция административдик иштер

боюнча апелляциялык инстанциянын ыйгарым укуктарын кайталаган, башкача айтканда, ошол эле соттор (областтык соттор жана ага теңештирилген Бишкек шаардык соту) апелляциялык да, кассациялык да инстанциядагылар болушкан. Ошону менен бирге, административдик сот өндүрүшүнүн тараптарына биринчи инстанциядагы сот актыларына, алар мыйзамдуу күчүнө кирген күндөн тартып 6 айдын ичинде, башкача айтканда, апелляциялык даттануу убактысы бүткөндөн кийин деле даттанууга укук берилген. Мындан тышкары, административдик иш боюнча кассациялык даттанууну кароо башталганга чейин, кассатор өз даттануусун чакыртып алууга укуктуу болгондуктан, ишке катышкан ошол эле адамдын кассация тартибинде сот актысына карата ушундай эле даттанууну бир нече ирет берүү укугу сакталып калган. Соңку инстанция – көзөмөлдүк инстанция аталган Кыргыз Республикасынын Жогорку соту болгон.

Г.А. Жилиндин пикири боюнча, көзөмөлдүк өндүрүш фундаменталдуу соттук жаңылыштыкты камтыган биротолку сот актыларын жоюу үчүн багытталган жана жарандар менен уюмдардын бузулган же талашка түшкөн укуктары менен эркиндиктерин талаптагыдай коргоонун кошумча кепилдиги катары иштеген өзгөчө процесстик-укуктук механизм болуп саналат [151, 79-б.].

2017-жылдын 01-июлуна тартып Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодекси күчүнө кирди. Ал Кыргыз Республикасынын Конституциясы жана башка мыйзамдары, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2013-жылдын 08-августундагы № 147 Жарлыгы жана Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындагы Сот реформасы боюнча кеңештин чечимдери менен аныкталган Кыргыз Республикасында сот адилеттигин өркүндөтүү боюнча чараларды ишке ашыруу максатында кабыл алынган.

Административдик-процесстик кодекс административдик-укуктук (коомдук-укуктук) мамилелерден келип чыккан талаштар боюнча сот өндүрүшүнүн тартибин, сотто ушул талаштарды кароонун жана чечүүнүн

процесстик принциптерин жана эрежелерин жөнгө салууну көздөйт. Кодекстин максаты – мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын өкүлдөрү менен талаш-тартыштарда жарандарды укуктук жактан коргоо деңгээлин жогорулатуу, мамлекеттик бийлик органдарынын ишинде мыйзамдуулук режимин бекемдөө болуп саналат.

Учурда областтык соттордон жана ага теңештирилген Бишкек шаардык сотунан кассациялык инстанция жоюлуп, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотуна өткөрүп берилген. Биздин пикирибиз боюнча, инстанциялардын кайталануусу жана сот актыларына даттанууга узартылган, алты айга чейинки мөөнөткө тыюуларды аныктоо жана даттанууну чакыртып алган учурда, бир эле жактын кассация тартибинде бир нече ирет сот актысына даттануу берүү укугун сактоо административдик ишке катышкан адамдардын өз процесстик укуктарын кыянаттык жана абийирсиздик менен пайдалануусуна жол ачат.

Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексин колдонууга киргизүү аркылуу, бир эле адамдын, эгерде ал мурда даттануудан баш тарткан болсо, сот актысына кайталап даттануу мүмкүнчүлүгү да алып салынган. Сот актысына даттануу берген, ал даттанган акт анын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын бузуп жатат деп эсептеген адам берген даттануусун карабоону өз ыктыяры менен өтүнгөн жана ал даттанып жаткан сот актысынын мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү менен макул болгондугун билдирген "даттануудан баш тартуу" түшүнүгү киргизилген.

Мындан тышкары, административдик өндүрүштөгү бөтөнчөлүү баскыч катары кайтадан ачылган же жаңы жагдайлар боюнча мыйзамдуу күчүнө кирген сот актыларын кайра кароо Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинде камтылган. Атап айтканда, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 268-беренесинин 2-бөлүгү ишти талаштын маңызы боюнча чечкен, кайра каралууга жаткан сот актысы боюнча кайтадан ачылган жагдайлардын негиздеринин толук тизмегин камтыйт.

Кайтадан ачылган жагдайлар боюнча иштерди кайра кароо үчүн конкреттүү негиздердин төмөнкүдөй тизмеги бекитилген:

1) ишти чечүү үчүн олуттуу мааниге ээ, талаш-тартыштагы сот актысын кабыл алуу учурунда арыздануучуга жана (же) сотко белгисиз болгон же белгилүү болушу мүмкүн болбогон документ;

2) мыйзамдуу күчүнө кирген соттун өкүмү менен белгиленген, мыйзамсыз же негизсиз сот актысынын токтом кылынышына алып келген, күбөнүн же адистин билип туруп берген жалган көрсөтмөсү, эксперттин билип туруп берген жалган корутундусу, билип туруп жасаган туура эмес котормо, документтердин же болбосо буюмдай далилдердин жасалмалыгы;

3) мыйзамдуу күчүнө кирген соттун өкүмү менен аныкталган, адамдын жасаган кылмыштуу жосундарынын натыйжасында кабыл алынган мыйзамсыз же негизсиз сот актысы;

4) соттун же болбосо административдик органдын талаш-тартыштагы сот актысын чыгаруусуна негиз болгон сот актысын жокко чыгаруу.

Жаңы жагдайлар боюнча кайра кароо үчүн негиздер болуп төмөнкүлөр саналат:

1) эгерде кайра кароого башка тоскоолдуктар болбосо, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасы тарабынан талаш-тартыш болуп жаткан сот актысы негизделген мыйзамдын же башка ченемдик укуктук актынын Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык келбегендигин таануу;

2) талаш-тартыш болуп жаткан сот актысын алып чыгууга негиз болгон соттун же болбосо башка административдик органдын актысын жокко чыгаруу;

3) Кыргыз Республикасы катышуучусу болуп саналган, эл аралык келишимдин негизинде түзүлгөн эл аралык органдын (соттун) Кыргыз Республикасынын соттору тарабынан каралган конкреттүү иштер боюнча

чечими. Чечимден административдик процесс кайра, жаңыдан башталууга тийиш экендиги келип чыгат;

4) соттун конкреттүү иш боюнча чечим кабыл алуусуна негиз болгон укук ченемдерин колдонуу практикасы жөнүндө Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун пленумунун токтому.

Жогоруда аталган жагдайларды эске алып, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин авторлору талаштын өзүнүн юридикалык табияты боюнча кайтадан ачылган жана жаңы жагдайлардан улам, маңызы боюнча алынып чыккан, мыйзамдуу күчүнө кирген сот актыларын кайтадан кароо үчүн себептерди бөлүп чыгышкан.

Соттун кайра каралып жаткан чечимин алып чыгууга себеп болгон соттун же административдик органдын актысынын мыйзамдуу күчүн жоготуусу катары мыйзамдуу күчүнө кирген чечимди кароо үчүн негиз кайтадан ачылган, ошол эле учурда жаңы жагдай болуп санала тургандыгын белгилеп коюу зарыл.

Ушуга байланыштуу, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 268-беренесинин 2-бөлүгүнүн 4-пунктун алып салуу зарыл деп эсептейбиз. Анткени бул негиз соттун чечимин кайра кароо үчүн жаңы жагдай болуп саналат. Соттун кайра каралып жаткан чечимин чыгарууга себеп болгон соттун же административдик органдын актысынын мыйзамдуу күчүн жоготуусу мыйзамдуу күчүнө кирген кайра каралып жаткан сот чечимин чыгаргандан кийин пайда болгон фактор болуп эсептелет.

Бузулган, талашка түшкөн укукту жана мыйзам менен корголуучу кызыкчылыкты коргоо үчүн сотко кайрылуу боюнча конституциялык укук Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 20-беренесинде каралган. Бул конституциялык ченем укуктук мамлекетте жеке жана юридикалык жактардын сот адилеттигине жетүүсүнүн ишке ашуусу болуп саналат. Ушуну менен бирге, Кыргыз Республикасынын Конституциясында бекитилген ар бир адамдын сот коргоосуна болгон укугу, колдонуудагы мыйзамдарга, эл аралык укуктун

ченемдерине жана эрежелерине ылайык, өзүнө Кыргыз Республикасында тиешелүү укуктук коргоону камсыздоону камтыйт.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 93-беренесинин 2-пунктуна ылайык, сот бийлиги сот өндүрүшүнүн конституциялык, жарандык, жазык, административдик жана башка формалары аркылуу жүзөгө ашырылат.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жогоруда аталган ченемин ишке ашыруу максатында жана Негизги мыйзамда, Кыргыз Республикасынын башка ченемдик укуктук актыларында, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2013-жылдын 08-августундагы № 147 Жарлыгында жана Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Сот реформасы боюнча кеңештин чечимдеринде аныкталган Кыргыз Республикасында сот адилеттигин өркүндөтүү боюнча чаралардын алкагында Жумушчу топ тарабынан Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши 2017-жылдын башталышында кабыл алып, 2017-жылдын 01-июлунда күчүнө кирген Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодекси иштелип чыккан.

Ушуга байланыштуу, административдик иштерди өз алдынча кодификацияланган мыйзам менен процесстик жөнгө салуу Кыргыз Республикасынын мыйзам чыгаруу чөйрөсүндөгү жаңылык болуп саналат. Мурда, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодекси кабыл алынып, күчүнө киргенге чейин соттун жана административдик иштер боюнча ишке катышып жаткан адамдардын процесстик иштери 1999-жылдын 29-декабрындагы Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодекси менен жөнгө салынып келген.

Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодекси аркылуу административдик иштердин даражалары аныкталат. Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин алкагындагы административдик иштер боюнча даражанын маңызы талдоодон өтүп, ачык-так аныктама ала элек.

Сөздүктөрдө "баскыч" термини өзүнүн белгилүү бир өзгөчөлүктөрү бар бир нерсени алдыга илгерилетүүдөгү мезгилди, этапты же даражаны билдирип

турат. Юридикалык илимде "баскыч" термини юридикалык иштерди, административдик-юрисдикциялык процессти, сот өндүрүшүн жүргүзүүдө кеңири колдонулат. Ушуга байланыштуу, "мезгил", "этап", "даража" деген башка терминдер бир маанилеш жана бирин-бири алмаштыра ала турган терминдер катары колдонулат жана кеп бир эле маселе – процесстин салыштырмалуу өз алдынча баскычтары тууралуу жүрүүдө. Андыктан, адабиятта акыйкат белгиленгендей, эгерде процесстин мейкиндик-убакыт мүнөздөмөлөрүн кароодо "баскыч" терминин пайдалансак, юридикалык илимдин түшүндүрмө аппараты логикалык жактан туура болот [144, 7-8-б.].

Баскыч юридикалык процесстин элементи болуу менен [112, 78-79-б.], жакынкы процесстик максаттарга жетишүүгө багытталган процесстик максаттардын жыйындысы болуп саналат [113, 1-б.]. Ар бир баскыч ошондой эле атайын процесстик милдеттерди чечүүгө багытталган салыштырмалуу өз алдынча өндүрүш багытын билдирип турат. Адабий маалыматтарга таянсак, баскычтын салыштырмалуу өз алдынча, бирок жалпы максатка баш ийген процесстик милдети бар, ал, бир жагынан, баскычтардын процесстин жалпы системага таандыктуулугун, ал эми башка жагынан - белгилүү бир даражада өз алдынча көрүнүш катары баскычтын сапаттык өзгөчөлүктөрүн шарттап турат [112, 78-79-б.].

М.Я. Масленников өз эмгегинде баскычтар – бул укук колдонуу субъектилеринин логикалык жактан байланышкан, эки ортодогу белгилүү бир милдетти чечүүгө багытталган, иш-аракеттерди жасоонун биринин артынан экинчиси уланган этаптары экендигин түшүндүрмөлөйт [114, 17-б.]. Ушундай эле көз карашты Д.Н. Бахрах да карманат, ошол эле учурда, ал ар бир баскыч, эң оболу, өзгөчө тике максаттары, укуктук мамилелердин субъектилеринин курамы, түзүлгөн документтери жана кабыл алган чечимдери менен мүнөздөлө тургандыгын көрсөткөн [78, 201-б.].

П.П. Серков иш боюнча өндүрүштүн ар бир баскычы ошондой эле өзгөчө процесстик мамилелердин болуусу менен мүнөздөлө тургандыгын жазган. Алардын спецификасы процесстик-укуктук мамилелердеги коомдук жана

жекече кызыкчылыктар иш боюнча өндүрүштө өзгөрүлбөстөн, туруктуу жана бир учурда иштебестен, бүтүн өндүрүш боюнча жайылып, алардын ар бири өз убагында, белгилүү бир баскычта гана ишке ашырылышы мүмкүн экендиги менен түшүндүрүлөт [61, 301-б.].

Сот өндүрүшүнүн ар бир баскычынын олуттуу ролу жана алардын белгилери жөнүндө окумуштуулардын жогоруда айтылган укуктук позициялары толук ынанымдуу болуп саналат. Аталган белгилер сот өндүрүшүнүн кайсы болбосун баскычынын айырмачылыктуу өзгөчөлүктөрүн көрсөтүп турат. Баскычтарды өз алдынча тепкич катары бөлбөй койгон учурда, сот өндүрүшү маанисинен ажырап, ал эми административдик иштер боюнча өндүрүш өз аягына чыкпай калмак. Сот өндүрүшүнүн алдында коюлган милдеттерди натыйжалуу чечүүнү камсыз кылуу, административдик иш боюнча чыгарылып жаткан процесстик чечимдерди шайкештөө татаал болмок.

Административдик иш боюнча өндүрүштүн баскычын талдоо менен, аны айкын-укуктук талаштарды кароочу жана мамлекеттик органдардын ишмердигинин мыйзамдуулугуна контролдук жүргүзүүчү атайын соттордун ырааттуу аяктаган иши катары аныктаса болот. Бул анын өз алдынча, өзүнчө баскычка тиешелүү максаттарын жана спецификалуу процесстик иш-аракеттерди аткарууга багытталган бир калыпта өнүгүүсүн мүнөздөп турат.

Кайра кароо баскычы административдик иштер боюнча өндүрүштүн өзгөчөлүү, өз алдынча баскычы болуп саналат. Кайра кароо баскычынын конституциялык негизи болуп Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 20-беренесинин жоболору кызмат кылат, ага ылайык, ар бир адамга жогору турган сот тарабынан ишти кайра кароого болгон соттук коргоо кепилдиги берилет. Бул конституциялык ченемдер мыйзамдарда атайын процесстик институттарды түзүү аркылуу, анын ичинде, административдик сотто мамлекеттик органдардын жана алардын кызмат адамдарынын иш-аракеттерин жана/же актыларын талашуу жолу менен, административдик доо коюу, ошондой эле жогору турган административдик соттордун төмөн турган соттордун сот актыларын кайра кароосу аркылуу ишке ашырылат. Ушуну

менен бирге, административдик жол-жоболор жөнүндө мыйзамдарда административдик органдардын иш-аракеттерине жана актыларына карата даттанууларды жана кайра кароо жол-жобосунун өзгөчөлүктөрүн кароо каралган жана ал эки түргө – административдик жана сот тартибине бөлүштүрүлүшү мүмкүн. Ушуга ылайык, актыларды кайра кароо боюнча административдик өндүрүш менен административдик сот өндүрүшү бөлүнүп чыгат. Ошентсе да, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодекси административдик иштер боюнча сот актыларын кайра кароонун бирдиктүү жол-жоболорунун эрежелерин белгилеген.

Административдик укук бузуулар тууралуу иштер боюнча өндүрүштөгү соттун ролуна баа берүү менен, П.П. Серков укуктар менен эркиндиктерди коргоо кепилдиктерин камсыздоодо сот лидердик абалды ээлеп турарын баса белгилейт. Өз кезегинде, административдик иштер боюнча өндүрүш сот системасын курууга негиз болуп берген сот адилеттиги жана принциптер аркылуу иштин объективдүү каралуусун жана анын кайра каралуусун камсыздоого милдеттүү [151, 20-б.].

Административдик иштер боюнча кайра кароо баскычтары – бул соттун жана ишке катышкан жактардын, ошондой эле чыгарылган сот актысынын мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү жогору турган соттор тарабынан текшерилгенде, ошол чыгарылган сот актысы аркылуу укуктары жана мыйзамдуу кызыкчылыктары козголгон башка жактардын бирин-бири ырааттуу алмаштырып турган белгилүү бир процесстик иш-аракеттеринин жыйындысы болуп саналат. Кайра кароо баскычынын маңызы түшүнүгүн аныктоо үчүн төмөнкүлөр зарыл: 1) анын максаттарын жана милдеттерин бөлүп көрсөтүү; 2) бул баскыч үчүн олуттуу элементтердин ар бирин талдоого алуу; 3) административдик иштер боюнча өндүрүштөгү анын ордун аныктоо.

Кайра кароо баскычынын максаттары боюнча окумуштуулар бир пикирге келишип, аларга төмөнкүлөрдү киргизишкен: кабыл алынган чечимдердин мыйзамдуулугун, негиздүүлүгүн жана акыйкаттуулугун текшерүү [114, 141-б.]; административдик юрисдикция органынын мыйзамсыз актысын жокко

чыгаруу, жарандардын бузулган укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын калыбына келтирүү [159, 161-162 б.].

Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасы соттук коргоого болгон конституциялык укуктун мааниси ар бир адамга сот актысына жогорку инстанциядагы сотко даттанууга мүмкүнчүлүк берүүдө экендигин бир канча ирет баса белгилеп келгендигин айтып коюу зарыл. Жогору турган соттордун жаңылыш сот актыларын кайра кароо мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу ар бир адамдын соттук коргоого болгон укугун азайтып жана чектеп салат. Буга жол берүүгө болбойт. Андыктан мыйзам чыгаруучу сот адилеттигин жүзөгө ашыруу тартибин орнотуу менен, мындай жаңылыштыктарды оңдоо механизм (жол-жобосун), анын ичинде, мыйзамдуу күчүнө кирген жана мыйзамдуу күчүнө кирбеген сот актыларын кайра кароо баскычында караштырууга милдеттүү.

Ишти кароо учурунда жана ал боюнча сот актысын чыгарууда сот тарабынан кетирилген соттук жаңылыштыктын болуусу ыктымал экендигин жокко чыгарууга болбойт. Административдик иш боюнча чыгарылган сот актысынын мыйзамдуулугунун жана негиздүүлүгүнүн кепилдиги - кайра кароо баскычынын бар экендиги болуп саналат жана мунун маанилүүлүгү жана олуттуулугу бир нече ирет окумуштуу юристтер тарабынан каралып чыккан. Ушул баскычты талдоого алып жатып, Ю.М. Козлов кайра кароодо сот иштин жеке эле формалдуу жагын эмес, ошондой эле бардык мыйзам талаптарынын сакталышын да текшере тургандыгын көрсөткөн [42, 167-169-б.]. П.П. Серков кайра кароо институтунун социалдык милдетин аныктоо менен, ал маанилүү жана көп пландуу мүнөзгө ээ экендигин билдирген: укуктук коргоонун каражаты болуп саналат, анткени ишти кароодо кетирилген колдонуудагы мыйзамдарды бузууну өз убагында четтетүүгө багытталган. Даттануу берилген же каршылык протести жасалган учурда, аларда көрсөтүлгөн укук бузуулар ушул актыларга кол коюшкан адамдардын божомолу гана экендиги тууралуу жагдай алардын баалоосуна таасир этпейт [61, 154-б.]. Биздин пикирибизде,

О.В.Панкованын кайра кароо институтуна берген баасы белгилүү бир деңгээлде көңүл бурууга татыйт. Институттун башкы максат-милдетин О.В.Панкова, биринчиден, адамдын административдик юрисдикция субъектилеринин укук ченеминен тышкары иш-аракеттеринен жана чечимдеринен коргоого болгон укугун камсыздоодон; экинчиден, иш боюнча өндүрүштүн жүрүшүндө кабыл алынган чечимдердин мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүүдөн көрөт [56, 191-б.].

Адабий маалыматтарды талдоого алуу кайсы болбосун сот актысын кайра кароонун негизги максаты – анын мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүү болуп саналат деген тыянакка келүүгө мүмкүндүк берет. Төмөн турган (биринчи жана/же апелляциялык) инстанциялар тарабынан кетирилген материалдык же процесстик укукту бузуу мыйзамсыз, негизсиз сот актысын чыгарууга алып келгендиктен, четтетилүүгө тийиш, ал эми чечимдин өзү өзгөртүлүүгө же жокко чыгарылууга жатат.

Ошентип, колдонуудагы административдик мыйзамдардын жоболорун, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасынын укуктук позицияларын, ошондой эле кайра кароо институту тууралуу илимий изилдөөлөрдү эске алып, эң оболу, кайра кароо баскычынын милдеттери административдик иштер боюнча өндүрүштү дайындоо менен аныкталат деген тыянак чыгарса болот. Акыркынын милдеттерине иштин жагдайларын ар тараптуу, толук, объективдүү жана өз убагында аныктоо, ошого тете ишти мыйзамга ылайык кароо жана чечүү кире тургандыгын эске алсак, кайра кароо баскычынын негизги милдети ишти кароонун жүрүшүндө кетирилген каталарды табууда жана ачууда, демек, административдик иш боюнча өндүрүштүн катышуучуларынын бузулган жана/же талашылып жаткан укуктарын калыбына келтирүүдө турат.

Кайра кароо баскычы факультативдик (милдеттүү эмес) болуп саналат, бирок муну бардык эле окумуштуулар таанып, моюндай беришпейт. Мисалы, А.С. Дугенец "токтомдорго даттануу фактысы укук колдонуучу органдын келип түшкөн даттанууну карап чыгуу милдетине (укугуна эмес)

трансформацияланат" деп эсептейт [92, 220-221-б.]. Аны менен талашып-тартышкан С.Д. Хазанов маселе юрисдикциялык органдын токтомду өз ыктыярындай кайра карай ала тургандыгында же кайра карай албай тургандыгында эмес, маселе бул баскыч өзүнүн шарттары жана өндүрүш түзүмүндө пайда болуу негиздери боюнча башкалардан айырмаланып тургандыгында экендигин, кайра кароонун жоктугу же ага болгон муктаждыктын жоктугу өндүрүштүн алдыга коюлган милдеттерге жетишүүсүнө таасир этпей тургандыгын негиздүү байкоого алган [141, 69-б.].

Баскычтын факультативдүүлүгү (милдеттүү эместиги) анын келип чыгуусу процесстин административдик иштер боюнча сот актыларына даттануу жана сунуш келтирүү укугу берилген катышуучуларынын ыктыярына байланыштуу экендигин билдирип турат. Кайра кароо мүмкүнчүлүгү ага карата тиешелүү процесстик акт кабыл алынган адамдын – доогердин, жоопкердин, прокурордун, ошондой эле ишке катышууга тартылбаган, бирок алардын укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарына карата сот чечим кабыл алган башка адамдардын тигил же бул кырдаалды түшүнүүсүнө көз каранды.

Ишке катышкан адамдар (доогер, жоопкер, үчүнчү жактар жана прокурор) каралган иш боюнча соттун аныктамасында же чечиминде берилген тыянактар менен макул болбой коюуга жана алардын үстүнөн даттанууга (сунуштама берүүгө) укуктуу. Башка баскычтарга келсек, административдик иштер боюнча өндүрүштө алардын болуусу, тескерисинче, анын түрү, юридикалык касиеттери жана иш боюнча актылардын түрлөрү менен шартталган. Ишти караган биринчи инстанциядагы сот да, жогору турган соттор да апелляция жана кассация тартибинде өз демилгеси менен иш боюнча кабыл алынган аныктаманы, чечимди же токтомду кайра карай алышпайт.

Мурда колдонулуп келген, 1999-жылдын 29-декабрындагы Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин ченемдерине ылайык, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотуна келип түшкөн административдик иштер боюнча бардык көзөмөлдүк даттануулар менен сунуштамалар Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун судьясы тарабынан мыйзамдуу күчүнө

кирген сот актысын кайра кароо жөнүндө талаптын негиздүүлүгү жагынан алдын ала изилдөөгө алынат. Даттанууларды, сунуштамаларды изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча, судья көзөмөлдүк даттанууну өткөрүп берүүдөн баш тартуу жөнүндө аныктама, көзөмөлдүк инстанциядагы соттун сот жыйынында кароо үчүн сунуштама чыгарган, эгерде сот актыларын көзөмөлдүк тартипте кайра кароо үчүн негиз жок болсо, анда даттанууну кайтарып беришкен. Сот өндүрүшүнүн теориясында "алдын алуучу өндүрүш" деп аталган бул жол-жобо укуктук аныктык принцибинин кепилдиги катары кызмат кылат, анткени кайра кароо үчүн мыйзамда белгиленген негиз жок учурда, мыйзамдуу күчүнө кирген сот актысынын кайра каралуусуна жолтоо болгон тоскоолдук катары аракеттенет.

Судьянын даттанууларды жана сунуштамаларды кароосунун жекече тартиби чечимдерди кабыл алууда субъективизмдин жаралуу коркунучу менен байланыштуу экендигин жана бул Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 20-беренесинде кепилденген соттук коргоого жана ишти жогору турган соттун кайра кароосуна болгон укукту ишке ашырууга олуттуу коркунуч туудура тургандыгын белгилейбиз.

Ушуга байланыштуу, мыйзам чыгаруучу бул ченемди - 1999-жылдын 29-декабрындагы Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 348-беренесин 2004-жылдын 08-августундагы № 110 Кыргыз Республикасынын Мыйзамы менен туура алып таштаган деп эсептейбиз.

1999-жылдын 29-декабрындагы Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинен айырмаланып, 1996-жылдын 16-апрелиндеги Кыргыз Республикасынын Арбитраждык процесстик кодекси Кыргыз Республикасынын арбитраждык сотторунун биринчи жана апелляциялык инстанциялардагы сот актыларына карата келип түшкөн көзөмөлдүк даттанууну Кыргыз Республикасынын Арбитраждык сотунун судьясынын изилдөөсүн караштырган эмес. Мурда 1996-жылдын 16-апрелиндеги Кыргыз Республикасынын Арбитраждык процесстик кодекси боюнча административдик сот өндүрүшүндө даттанууларды алдын ала кароонун

жоктугу административдик жана жарандык сот өндүрүштөрүнүн катышуучуларын тең эмес процесстик абалдарга коюп келген. Сот өндүрүшүнүн милдеттери, анын түрүнө карабастан, бузулган жана/же талашылып жаткан укукту калыбына келтирүү экендигин эске алганда, мыйзам чыгаруучу тарабынан административдик жана жарандык сот өндүрүшүндөгү сот актыларын кайра кароо маселелерин жөнгө салууга ушундай ылгоочулук мамилени колдонуу, биздин пикирибизде, жол бергис көрүнүш болуп саналат.

Апелляциялык инстанциянын соттору биринчи инстанцияда чыгарылган сот актысынын мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн кайра карап жатып, аларды формалдуу түшүнүктөрдөн улам жокко чыгарган учурлар сейрек эмес. Кыргыз Республикасынын Конституциясына жана "Судьялардын статусу жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Конституциялык мыйзамына ылайык, чыгарылган сот актысын жокко чыгаруу судьяны кандайдыр бир жоопкерчиликке тартууга шылтоо болбошу керек. Сот адилеттигин жүзөгө ашырууга ыйгарым укуктуу жана ушул сапатта жеке кызыкчылыктарды көздөбөгөн кызмат адамы болгон судьянын кабыл алган чечими жогору турган сот тарабынан жокко чыгарылышы бул судьяны тартип жоопкерчилигине тартуу үчүн өзүнөн-өзү негиз болуп бербейт. Мындан тышкары, жогору турган инстанцияда чечимдин кайра каралышы судьянын иш-аракеттерин (же аракетсиздигин) судьялык өз алдынча башкаруу органдары тарабынан мүмкүн болуучу баалоо үчүн преюдициалдык мааниге да ээ эмес. Ошентсе да, бизге белгилүү болгондой, судьяны тандап алууда чыгарылган сот актыларынын туруктуулугу боюнча статистикага карашат.

Апелляциялык инстанциянын сот актысы анын пайдасына чыкпай калган тарап ал сот актысына кассациялык тартипте даттанууга мүмкүнчүлүгү болбой калган учурлар кездешет.

Мындай учурларда, административдик соттун биринчи инстанциясынын сотунда ишти караган судьяга өзүнүн сот актысын "соттук сунуштама" берүү жолу менен Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунда коргоп алуу укугун берүүнү зарыл деп эсептейбиз.

Ушуга байланыштуу, мыйзам чыгаруучуга апелляциялык инстанциянын сот актыларын негизсиз жокко чыгаруу коркунучун түшүнүп, биринчи инстанциядагы административдик соттун судьясы тарабынан "жокко чыгарылган" сот актыларынын негиздүүлүгүнө контролдук жасоо механизм караштырууну сунуштайбыз.

Биринчи инстанциянын судьялары тарабынан жүзөгө ашырылуучу апелляциялык инстанциянын актыларын жокко чыгаруу тууралуу чыгарган актыларынын негиздүүлүгүн контролдоо жана алардын сунуштамаларын Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун кассациялык инстанциясынын сотунун соттук жыйынында кароо үчүн өткөрүп берүү апелляциялык тартипте сот актысын кайра кароонун алкагында чечимдерди кабыл алууда апелляциялык инстанциянын соттору кетирген кыйгап өткүс кемчиликтерди компенсациялоо үчүн арналган.

Мындай контролдун жоктугу кассациялык инстанциянын сотундагы өндүрүштүн этабында мыйзамдуу күчүнө кирген сот актыларын кайра кароо үчүн чечүүчү мааниси бар баалуулуктардын – соттук коргоого болгон укуктун жана укуктук аныктуулук принцибинин тең салмаксыздыгына алып келет.

1.2. Административдик иштерди кайра кароочу соттор

Административдик сот - айкын-укуктук талаштарды чечүү үчүн материалдык жана процесстик укук ченемдерин колдонуу боюнча бийликтин ыйгарым укуктары берилген сот бийлигинин органы болуп саналат. Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексине ылайык, административдик соттор биринчи инстанциядагы соттор катары административдик иштерди карашат. Учурда Райондор аралык соттор адилеттүү сот жүргүзүүдө 2017-жылдын 1-июлунан тартып күчүнө кирген жана Административдик сотторго ведомстволук жана сот боюнча караштуу иштердин категориялары аныкталган Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексин жетекчиликке алышат.

Биринчи сот инстанциясынын мыйзамдуу күчүнө кирбеген административдик укук бузуулар тууралуу иштер боюнча токтомдорду кайра кароосу адабиятта апелляциялык типтеги кайра кароо катары бааланат [142, 79-б.]. Соңку жол-жобонун маңызы эки милдетти: юрисдикциялык актынын мыйзамдуулугу менен негиздүүлүгүн жана ишти маңызы боюнча кароону чечүүдө турат.

"Административдик иштин негиздери жана административдик жол-жоболор жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 62-беренесине ылайык, административдик актыга, административдик органдын аракеттерине жана/же аракетсиздигине карата жогору турган административдик органга даттануу кийин сот тартибинде караштырылат.

Мындан тышкары, жогоруда аталган ченем жогору турган административдик орган же жогору турган кызмат адамы жок учурда, административдик органдын аракети жана аракетсиздиги сот тартибинде даттанылат.

Ушуга байланыштуу, биздин пикирибизде, административдик актыны, административдик органдын аракеттерин жана/же аракетсиздиктерин Кыргыз Республикасынын административдик соттору кайра кароосун апелляциялык кайра кароо катары кароо зарыл.

"Апелляция" термини "appellatio" деген латын сөзүнөн келип чыккан жана ал мыйзам менен белгиленген процесстик кайрылуу тартибин – тиешелүү процесстик мыйзамдардын негизинде мыйзамдуу күчүнө кирбеген сот актыларынын мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн жогору турган сот тарабынан текшерүү боюнча жол-жобону билдирет. Процесстик мыйзамдарда каралган учурларда ошондой эле мыйзамдуу күчүнө кирген сот чечимдер апелляциялык тартипте да кайра каралышы мүмкүн [182].

Юридикалык адабиятта апелляция түшүнүгү берилген, бул тууралуу И.Я. Фойницкий мындай деп жазганын цитата келтирсе болот: "Апелляция деп жогору турган инстанциялардын төмөн турган соттун даттанылган сот актысынын иш жүзүндөгү сыяктуу эле, юридикалык да негиздериндеги, бирок берилген даттануунун чегиндеги кайра кароосу түшүндүрүлөт. Апелляциялык инстанция, биринчи инстанциядагы соттун эрежелерине ылайык, ишти маңызы боюнча карап, ал боюнча төмөн турган соттун сот актыларын толук алмаштыруучу актыларды чыгарат жана алар бир эле учурда мазмуну жагынан аны менен бирдей болушу мүмкүн. Апелляциянын милдети – жаңы териштирүүлөргө сот чечимдеринин мыйзамдуулугуна, негиздүүлүгүнө жана акыйкаттуулугуна кошумча кепилдик берүү болуп саналат. Аталган кошумча кепилдик жогору турган сотко мыйзамдуулук жана акыйкаттуулук үчүн кайрылууда турат жана анын өркүндөгөн билими менен тажрыйбалуулугу сот адилеттигинин кызыкчылыктарын мындан аркы камсыздоо катары каралат" [143, 507-б.].

Жогоруда берилген аныктамалардан Кыргыз Республикасындагы административдик иштер боюнча апелляциялык өндүрүш – бул областтык соттор жана аларга теңештирилген Бишкек шаардык соту тарабынан айкын-коомдук мамилелерден чыгарылган административдик соттордун сот актыларынын мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүү боюнча, ишке катышкан адамдардын, ошондой эле ишке катышпаган, бирок укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарына карата сот тиешелүү сот чечимин чыгарган

адамдардын апелляциялык даттануусу боюнча же прокурордун сунуштамасы боюнча соттук контроль деген тыянак чыгарса болот.

Административдик иштер боюнча апелляциялык инстанциядагы сот өндүрүшү - Кыргыз Республикасындагы ишке катышкан адамдардын, ошондой эле ишке катышпаган, бирок укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарына карата сот тиешелүү сот чечимин чыгарган адамдардын даттануулары боюнча же прокурордун сунуштамасы боюнча административдик сот өндүрүшүнүн өз алдынча баскычтарынын бири болуп саналат.

Иш-аракеттери жана/же актылары талашылып жаткан аткаруу бийлигинин органдары же башка мамлекеттик бийликтин органы, же жаран айкын-укуктук мамилелердин катышуучусу катары, чыгарылган сот актысы менен макул болбогон учурда, ага апелляциялык тартипте даттанууга укуктуу.

Административдик соттор чыгарып, мыйзамдуу күчүнө кирбеген сот актыларынын үстүнөн процесстин тараптары же башка катышуучулары апелляциялык инстанцияга даттанышы мүмкүн.

Прокурор ошондой эле прокурордун арызы боюнча козголгон иштер же прокурордун катышуусу менен каралган иштер боюнча, ошондой эле, эгерде сот тарабынан жарандын жана мамлекеттин укуктары менен мыйзам аркылуу корголуучу кызыкчылыктарын бузган чечим кабыл алынса, апелляциялык сунуштамаларды берүүгө укуктуу.

Апелляциялык даттанууну ошондой эле ишке катышууга тартылбаган, бирок алардын укуктары менен милдеттери боюнча сот чечим кабыл алган жактар да берүүгө укуктуу (КР АПКнын 212-бер.).

КР АПКнын 213-беренесине ылайык, апелляциялык даттануу (сунуштама) чечим чыгарган биринчи инстанциядагы сот аркылуу берилет. Апелляциялык даттануу (сунуштама), эгерде мыйзамда башка мөөнөттөр каралбаган болсо, сот чечимди угузгандан кийин отуз күндүн ичинде берилиши мүмкүн.

Процесстик укуктун азыркы теориясында апелляциянын эки түрүн: толук жана толук эмес түрлөрүн бөлүп көрсөтүшөт.

Толук апелляцияда ишти кароо ишти маңызы боюнча жаңыча териштирүүдөн туруусу керек. Мындайда апелляциялык сот биринчи инстанциядагы соттун чечимдеринин тууралыгын гана текшербестен, ошондой эле ишти талаштын маңызы боюнча да чечет. Апелляциянын мындай түрү Франциянын, Италиянын, Англиянын жарандык процесстерине, революцияга чейинки Россиянын жарандык сот өндүрүшүнө мүнөздүү. Толук апелляциянын максаттары – төмөн турган соттун каталарын жоюу жана тараптардын процесстик каталыктарын оңдоо болуп саналат. Тараптар талаштын маңызына тиешелүү кандайдыр бир чектөөлөрсүз жаңы далилдерди коюуга укуктуу, анткени апелляциялык инстанциянын сотунда иштин анык тарабы толук көлөмдө иликтенет, ошол эле учурда, апелляциялык инстанциядагы соттун каралып жаткан талашты маңызы боюнча биротоло чечүүгө ыйгарым укуктары бар [182]. Биринчи инстанцияда ишке ашкан, мыйзамдуулугу менен негиздүүлүгү сот өндүрүшүнүн тараптарында шек туудуруп жаткан сот актысы жок апелляциялык өндүрүштү баштоо мүмкүн эмес. Ишке катышып жаткан адамдардын шектенүүлөрү алардын берген даттануусунун далилдеринде, төмөн турган соттун чечимин бул адамдар мыйзамсыз жана негизсиз деп эсептешкен адамдардын негиздөөлөрүндө берилет. Ушуга байланыштуу, ишке катышып жаткан тараптар төмөн турган соттордун мыйзамдуу күчүнө кире элек сот актыларын текшерүү боюнча жогору турган сотко өтүнүч арызын беришет. Апелляциялык инстанциядагы сот апелляциялык даттануунун (сунуштаманын) негизинде апелляциялык өндүрүштү козгойт жана талаштын маңызы боюнча ишти кайталап кароо менен, кайра кароону жүзөгө ашырат [29, 58-б.].

Толук эмес апелляцияда далилдерди жыйноо процесси, негизинен, биринчи инстанциядагы сотто жүзөгө ашырылат. Апелляциялык инстанциядагы сот тараптардын биринчи инстанциядагы сотуна берген далилдеринин негизинде сот актысынын мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүүгө жана каралып жаткан талаштын маңызы боюнча чечим чыгарууга тийиш. Биринчи инстанциядагы сотко берилбеген жаңы далилдерди апелляциялык инстанциядагы сотко көрсөтүүгө же жол берилбейт (эреже

катары), же процесстик мыйзамда аныкталган (өтө чектелген) учурларда жол берилет. Толук эмес апелляция, мисалы, Австриянын жана Германиянын жарандык сот өндүрүшүндө бар [182]. Апелляциялык инстанциядагы соттун ишти кайталап кароосуна процесстик мыйзам катуу белгиленген жагдайларда берилген далилдерди иликтөөгө жол берген өзгөчө учурларда гана орун берилет жана буларга, мисалы, соттун жаңылыштыгынын натыйжасында биринчи инстанциядагы сотто тиешелүү баа берилбей, бул өз артынан мыйзамсыз жана негизсиз сот актысынын чыгарылышына алып келген. Мындай учурда, апелляциялык инстанциядагы сот ишти кайталап кароону толук эмес көлөмдө, жаңы далилдерди сунуштоо, баа берүү бөлүгүндө гана жүзөгө ашырат жана муну менен ишти туура чечүү үчүн олуттуу мааниси бар жагдайдын бар экендиги же жоктугу тууралуу фактыны аныктаса болот [29,58-б.].

2017-жылдын 01-июлуна тартып Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодекси күчүнө кирген жана ал Кыргыз Республикасынын Конституциясы жана башка мыйзамдары, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2013-жылдын 08-августундагы № 147 Жарлыгы жана Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындагы Сот реформасы боюнча кеңештин чечимдери менен аныкталган Кыргыз Республикасында сот адилеттигин өркүндөтүү боюнча чараларды ишке ашыруу максатында кабыл алынган. Мурда административдик иштер боюнча өндүрүштү, анын ичинде, мыйзамдуу күчүнө кире элек сот актыларын кайра кароо боюнча өндүрүштү 1999-жылдын 29-декабрындагы Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодекси жөнгө салып келген.

2017-жылдын 01-июлуна чейин колдонулуп келген 1999-жылдын 29-декабрындагы Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодекси административдик иштер боюнча сот чечимдерин кайра кароодо толук апелляцияны караштырган. Анткени апелляциялык инстанциядагы сот жаңы жагдайларды аныктоого жана тараптардын жаңы сунуштаган далилдерин изилдөөгө, иштин материалдарында орун алган далилдерге жаңы юридикалык

баа берүүгө укуктуу. Анын үстүндө, апелляциялык инстанциядагы сот иштерди биринчи инстанциядагы соттун эрежелери боюнча карай тургандыгы каралган. Апелляциялык инстанциядагы сотто доогерде доонун предметин же негизин өзгөртүүгө, доо талаптарынын өлчөмүн азайтууга же көбөйтүүгө укук болгон, ал эми жоопкердин каршы арыз берүүгө укугу бар эле. Ошол эле учурда, апелляциялык инстанциядагы сотто талаштын маңызы боюнча толук же бир бөлүгүнө чыгарылган биринчи инстанциянын сот актысын жокко чыгарууга жана ишти толугу менен же жокко чыгарылган бөлүгүн биринчи инстанциядагы ошол эле сотко жөнөтүүгө ыйгарым укуктары болгон эмес.

2014-жылдын 14-мартындагы № 48 "Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы менен апелляциялык инстанциядагы сотко талаштын маңызы боюнча чыгарылган биринчи инстанциянын сот актысын – толук же бир бөлүгүн жокко чыгаруу жана ишти биринчи инстанциядагы ошол эле соттун жаңы соттук кароосуна жөнөтүү ыйгарым укугу берилген. Ушуну менен бирге, процесстик мыйзам менен талаштын маңызы боюнча каралган биринчи инстанциядагы сот актысын толугу менен же бир бөлүгүн жокко чыгаруу жана ишти жаңы соттук кароо үчүн биринчи инстанциядагы ошол эле сотко жөнөтүү үчүн негиздердин биротолку тизмеги караштырылган.

Ушундан улам, 2014-жылдын 14-мартындагы № 48 "Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамын кабыл алганга чейин, Кыргыз Республикасында өзүнүн юридикалык табияты боюнча апелляциялык инстанциядагы сот өз ыйгарым укуктарын апелляциянын толук түрү боюнча жүргүзүп келген деп тыянак чыгарса болот.

Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодекси административдик иштер боюнча талаштын маңызы боюнча чыгарылган сот чечимине апелляция тартибинде даттануу берүү үчүн отуз күндүк, аныктамаларга – он күндүк процесстик мөөнөттү караштырат.

Белгилүү бир процесстик иш-аракеттерди жасоого, анын ичинде, сот актыларына апелляциялык даттануу берүүгө болгон процесстик мөөнөттөр субъективдүү укуктарга (милдеттерге) таасир этүүнүн өзгөчө механизмине ээ. Ишке катышкан адамдардын процесстик мөөнөтүнүн аяктоосу менен, субъективдик укук аны ишке ашырууга байланыштуу токтотулбастан, мыйзам анын жашоо мөөнөтүн чектегендиктен токтотулат.

Көп учурларда административдик иштер боюнча сот актылары ишке катышкан адамдарга жөнөтүлбөйт же почта боюнча жетпей калат. Административдик сот өндүрүшүнүн тарабы чыгарылган сот актысы тууралуу ал аткарылып жатканда гана билет.

Аталган жагдайлар практикада аз эмес жолугат жана бул административдик сот өндүрүшү жөнүндө колдонуудагы мыйзамдарда коюлган милдеттерге болгон натыйжанын жоктугунун далили болуп саналат. Эки ортодо, мыйзам чыгаруучу административдик сот өндүрүшүнө катышкан адам тарабынан алынбаган административдик иш боюнча сот актысынын көчүрмөсү почта аркылуу анын тапшырылгандыгы тууралуу билдирүүсү бар тапшырык кат менен ушул адамга жөнөтүлүүгө тийиш экендигин бекиткен. Ошентсе да, сот актысын жөнөтүү үчүн ушул процесстик аракеттерди жасоо даттануу берүү үчүн мөөнөттүн өтүүсү жөнүндө маселени жетиштүү эмес өлчөмдө чечет, анткени административдик иш боюнча сот актысынын тапшырылгандыгы тууралуу билдирүүсү бар тапшырык кат менен жөнөтүлгөндүгү тууралуу фактынын өзү даттанууга укугу бар адам бул актыны жеке өзү алгандыгын кепилдей албайт. Мындан тышкары, соттор ишке катышууга тартылбаган адамдардын укуктары менен милдеттерин козгогон өз актыларын чыгара алышат. Бул адамдар соттун ишке ашкан чечими жөнүндө бул чечим мыйзамдуу күчүнө киргенден кийин биле алышат.

Жогоруда аталган кырдаалдарда административдик соттун сот актысына апелляциялык тартипте даттануу үчүн өтүп кеткен процесстик мөөнөттү калыбына келтирүү зарылчылыгы келип чыгат. Анткени административдик сот

өндүрүшүнүн тараптары чыгарылган сот актысы менен дайыма эле макул боло беришпейт.

Апелляциялык даттанууну (сунуштаманы) берүүгө процесстик мөөнөт Кыргыз Республикасынын АПКсынын 103-беренесине ылайык апелляциялык инстанциянын соту тарабынан калыбына келтирилиши мүмкүн. Ошол эле учурда, апелляциялык даттанууну (сунуштаманы) берүүгө болгон процесстик мөөнөттү калыбына келтирүү жөнүндө өтүнүч кат соттун чечими угузулган күндөн тартып үч айдан кечиктирбестен, каралган иш боюнча сот чечимине болгон апелляциялык даттануу менен бирге берилиши мүмкүн.

Өтүп кеткен процесстик мөөнөттү калыбына келтирүү жөнүндө маселени кароонун жыйынтыктары боюнча, апелляциялык инстанциянын соту тарабынан кийин даттанылышы мүмкүн болгон жүйөлөштүрүлгөн аныктама чыгарылат. Ошол эле учурда, өтүп кеткен процесстик мөөнөттү калыбына келтирүү жөнүндө аныктамага даттануу (сунуштама) талаштын маңызы боюнча апелляциялык инстанциядагы соттун сот актысына болгон кассациялык даттануу менен бирге берилиши мүмкүн. Апелляциялык даттануу берүүгө өтүп кеткен процесстик мөөнөттү калыбына келтирүү жөнүндө өтүнүчтү канааттандыруудан баш тартылган учурда, апелляциялык даттануу (сунуштама) ага тиркелген бардык документтери менен арыз ээсине кайтарылып берилүүгө тийиш.

Даттанылып жаткан акт чыгарылган күндөн тартып үч айдан кечиктирбестен апелляциялык даттануу берүү каралган ченем "Кыргыз Республикасынын айрым мыйзам актыларына (Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине, Салыктык эмес кирешелер жөнүндө Кыргыз Республикасынын кодексине, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексине, "Кыргыз Республикасынын Жогорку соту жана жергиликтүү соттору жөнүндө", 2020-жылдын 11-апрелиндеги № 39 "Кыргыз Республикасынын жергиликтүү сотторунун түзүмүн жана жергиликтүү соттордун судьяларынын штаттык санын бекитүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына) өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө" Кыргыз

Республикасы Мыйзамы менен Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодесинен алып салынган.

Мындай учурда, биздин пикирибизде, мыйзам чыгаруучу ишке катышкан адамдардын, административдик иш боюнча тартылбаган адамдардын топторун, алардын кызыкчылыктарын козгогон сот актыларына даттанууга болгон өтүп кеткен процесстик мөөнөттү калыбына келтирүү жөнүндө арыз менен сотко кайрылуу укугун чектеп коет жана бул административдик сот өндүрүшүнүн тараптарын тең эмес процесстик абалга коюп салат.

Административдик сот өндүрүшүндөгү тараптардын юридикалык кепилдиктерин камсыздоонун жана сактоонун маанилүү формасы - Кыргыз Республикасынын Конституциясынын конституциялык принцип катары соттук коргоо укугун ырастаган 40-беренесинин талаптарын аткаруу болуп саналат деп эсептейбиз.

Апелляциялык сот инстанциясынын ишин (областтык соттор жана аларга теңештирилген Бишкек шаардык соту тарабынан) кайра кароо экинчи инстанциянын алкагында, биринчи инстанциянын сот актыларына болгон апелляциялык даттануу боюнча жүрөт. Кайра кароо толук жана толук эмес апелляциянын мүнөзүнө ээ, башкача айтканда, иш маңызы боюнча каралып, тараптар далилдерди келтирүү укугунан чектелбейт, соттун даттануунун жүйөлөрүнө байланышы жок жана административдик иш боюнча чыгарылган сот актыларын толук көлөмдө текшерет, ошондой эле биринчи инстанциядагы соттун чечимдерин жокко чыгаруу жана ишти ошол эле сотко жаңыдан кароо үчүн жөнөтүүгө ыйгарым укуктар болот.

Апелляциялык тартипте кайра кароодо материалдык жана процесстик укуктарды туура колдонуу маселелери текшерилет, ошондой эле иш буюнча анык жагдайлар толук көлөмдө текшерилет. Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 226-беренесинин жоболоруна таянсак, сот даттануунун же сунуштаманын жүйөлөрү менен байланыштуу эмес, ишти толк көлөмдө текшерет, иш материалдардында камтылган

далилдерди талдоо жолу менен сот актысынын мыйзамдуулугун, негиздүүлүгүн ар тараптан текшерет.

Ишке катышкан адамдардын апелляциялык даттануусу боюнча ишти кароонун жыйынтыктары боюнча чыгарылган сот актысы өз алдынча процесстик акт катары даттанылышы мүмкүн.

Административдик иштер боюнча кайра кароонун теориялык-укуктук негиздерин эске алуу менен, апелляциялык тартиптеги сот актыларын кайра кароонун төмөнкүдөй варианттарын бөлүп көрсөтсө болот деп эсептейбиз.

1. Эгерде жогору турган административдик орган анын даттануусун канааттандырбастан калтырса, ал административдик даттануусун административдик сотко берет, мындайда, биздин пикирибизде, административдик доонун предмети эки административдик акт болууга тийиш. Административдик иштер жана жол-жоболор тууралуу мыйзамдарда адам жогору турган кызмат адамынын даттануусу боюнча чечимди жараксыз деп табуу жөнүндө талап коюуга тийиштиги көрсөтүлгөн эмес, анткени анын укуктары жогору турган административдик органдын чечими аркылуу да түздөн-түз козголот. Бирок, сот жогору турган административдик органдын актысын жараксыз деп таануу менен же өзгөртүүсүз калтыруу менен тиешелүү укуктук баа берүүгө милдеттүү. Эгерде жогору турган административдик органдын актысына юридикалык баа берилбестен, жөн гана төмөн турган административдик органдын актысын жараксыз деп таанып койсо, бул жогору турган административдик органдын актысы автоматтык түрдө жокко чыгарылгандыгын билдирет.

2. Эгерде административдик акт жокко чыгарылса же административдик органдын кызмат адамынын аракети же аракетсиздиги жогору турган административдик орган тарабынан мыйзамсыз деп таанылса, кийин төмөн турган органдын доосу боюнча административдик сотто жогору турган административдик органдын чечимин талашууга жол берилбейт. Эгерде жокко чыгарылган акт же административдик органдын мыйзамсыз аракети же аракетсиздиги менен башкалардын укуктары жана мыйзамдуу

кызыкчылыктары козголсо, анда алар ушундай чечимди кабыл алган жогору турган административдик органдын чечимине административдик доо кое алышат.

3. "Административдик иштин негиздери жана административдик жол-жоболор жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 62-беренесинде эгерде жогору турган административдик же жогору турган кызмат адамы жок болсо, административдик акт, административдик органдын аракети жана аракетсиздиги сот тартибинде даттаныла тургандыгы каралган. Мындай учурда административдик соттун чечими апелляциялык тартипте гана даттанылат.

КР АПКдагы өзгөртүү - апелляциялык даттануу (сунуштама) боюнча сот актысын чыгаруу үчүн соттун бөлүнүп чыгуусу жана кабыл алынган чечимди угузуусу болуп калды.

Алсак, КР АПКнын 225-беренесинде соттогу жарыш сөздөрдөн, репликалардан, прокурордун корутунудусунан кийин, эгерде ушулар бар болсо, сот өз актысын чыгаруу үчүн бөлүнүп чыгат жана бул тууралуу сот жыйыны өткөн залда олутурушкандарга жарыя кылып, жүйөлөштүрүлгөн сот актысы түзүлүп, угузула турган дата, убактысы жана орду аныкталат. Апелляциялык инстанциядагы соттук териштирүүгө келишпеген процесстин катышуучуларына Кыргыз Республикасынын АПКнын 176-беренесинде белгиленген тартипте жүйөлөштүрүлгөн сот актысын угузуучу дата, убакыт жана орду тууралуу маалымат берилет. Процесстин катышуучуларынын келбей коюусу сот актысын угузууга тоскоолдук болуп саналбайт.

Жүйөлөштүрүлгөн сот актысы соттук териштирүү аяктаган күндөн тартып он беш күндөн кечиктирбестен түзүлөт. Апелляциялык инстанциядагы сот, чыгарылган сот актысынын көлөмүнө жараша, дайындалган күнү анын киришүү бөлүгүн жана резолюциялык бөлүгүн угузууга укуктуу.

Сот актысын угузууга катышкан процесстин катышуучуларына жүйөлөштүрүлгөн сот актысынын көчүрмөсү түзөн-түз сотто, кол койдурулуп

тапшырылат. Эгерде сот актысынын көчүрмөсү өкүлгө тапшырылса, анда ал өкүл кылып дайындаган жакка да тапшырылды деп эсептелинет.

Сот актысын угузууга катышпаган процесстин катышуучуларына жүйөлөштүрүлгөн сот актысынын көчүрмөсү ал угузулган күндөн тартып үч күндүн ичинде заказдык кат аркылуу, тапшырылгандыгы тууралуу билдирүүсү менен жөнөтүлөт. Эгерде сот актысынын көчүрмөсү өкүлгө да жиберилсе, анда ал өкүл кылып дайындаган жакка да тапшырылды деп эсептелинет.

Эгерде сот актысын чыгарууда апелляциялык инстанциядагы сот иш үчүн мааниси бар жаңы жагдайларды такташтыруу же колдо бар же жаңы далилдерди кошумча текшерүү зарыл деп тааныса, ал ишти маңызы боюнча кароону кайта баштап, бул тууралуу аныктама чыгарылат жана ал сот жыйынынын протоколуна киргизилүүгө тийиш. Мындай учурда сот жыйыны Кыргыз Республикасынын АПКсынын 24-главасында белгиленген тартипте улантылат.

Мыйзам чыгаруучу "Кыргыз Республикасынын айрым мыйзам актыларына (Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине, Салыктык эмес кирешелер жөнүндө Кыргыз Республикасынын кодексине, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексине, "Кыргыз Республикасынын Жогорку соту жана жергиликтүү соттору жөнүндө", 2020-жылдын 11-апрелиндеги "Кыргыз Республикасынын жергиликтүү сотторунун түзүмүн жана жергиликтүү сотторунун судьяларынын штаттык санын бекитүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына) өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы менен КР АПКнын 225-беренесине өзгөртүүнү негиздүү киргизген деп эсептейбиз. Бул ченем төмөнкүдөй баяндалган: "Сот соттук жарыш сөздөрдөн кийин чечим (аныктама) чыгаруу үчүн кеңешүүчү бөлмөгө чыгып кетет. Кеңешүүдөн кийин судьялар чыгарылган чечимди (аныктаманы) жарыялайт". Судьяларга сот актысын түзүү үчүн он беш күндүк мөөнөт берүү коррупциялык коркунучтарга жол ачат деп эсептейбиз.

Кассациялык өндүрүш Кыргыз Республикасындагы административдик сот өндүрүшүнүн аяктоочу баскычтарынын бири болуп саналат жана ага Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 26-главасы арналган. Ушуну менен бирге, административдик иштер боюнча кассациялык өндүрүштүн көбүнчө жарандык иштер боюнча сот актыларын кассациялык тартипте кайра кароодо окшоштуктары бар.

Кассация термини "*cassatio*" деген латын сөзүнөн келип чыккан жана "жокко чыгаруу, жок кылуу" дегенди түшүндүрүп, укук чөйрөсүндөгү процесстик иштерге таандык, ал соттун мыйзамдуу күчүнө кирген токтомдорунун мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн жогору турган соттордун текшерүүсүн билдирет [188].

Башка булактарда сот актыларын кайра кароонун кассациялык ыкмасынын генезисин процесстик укук теориясында француз сот системасынан тартып чагылдыруу керектиги көрсөтүлөт. Кассация институтунун аталышы биринчи жолу француздардын сот адилеттиги системасында калыптанган жана ал француз тилиндеги "*kasser*" - бузуу, сындыруу деген этиштен келип чыккан. Француздардын 1806-жылдагы жарандык процесстик кодекси боюнча кассациялык сот – бул жогорку сот инстанциясы болуп саналып, сот чечимдерине укук ченемдерин сактоо максатында гана текшерүү жүргүзгөн, ал эми апелляциялык инстанциядагы соттор экинчи инстанциядагы соттор катары факт маселелерин жана укук маселелерин кароо менен, ишти маңызы боюнча кайра карашкан, ошол эле учурда жаңы далилдердин берилишине жол берилип, аларды текшерүү жана баа берүү иштерин жүргүзүшкөн [30, 12-13-б.].

Гатин А.М. кассациялык өндүрүш – мыйзамдуу күчүнө кире элек, даттанылып жаткан сот токтомдорунун мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүү боюнча экинчи инстанциядагы соттун ишмердиги экендигин көрсөткөн [186].

Н. Буцковский болсо төмөнкүдөй кыска жана мазмундуу аныктама берген: "кассациялык сот ишти эмес, чечимди соттогон" [33 22-б.]. Ушундан улам, Арсенов И.Г. өз ишинде кассациянын максаты, төмөн турган соттор сот

адилеттигин жүргүзгөндө конкреттүү сот талаштарын чечүүгө эмес, эң алгач, укук ченемдерин бир түрдүү түшүндүрмөлөөгө жана колдонууга багытталган жалпы мамлекеттик саясатты жүргүзүү болуп санала тургандыгын белгилеген [147, 18-б.].

И.Г. Арсеновдун жогоруда айткан пикири менен макул боло албайбыз, анткени ар бир иштин артында адамдын тагдыры, ал эми административдик иш боюнча мамлекеттик органдын же жергиликтүү өз алдынча башкаруу органынын жарандардын жана юридикалык жактардын укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын бузган кайсы бир актысы жана/же иш-аракети турат.

Россия Федерациясында арбитраждык кассациялык соттор арбитраждык процесстин өз алдынча баскычы (укук колдонуу цикли) катары аныкталат жана мунун маңызы округдардын федералдык арбитраждык сотторунун биринчи жана апелляциялык инстанциядагы арбитраждык соттордун мыйзамдуу күчүнө кирген чечимдеринин, токтомдорунун, аныктамаларынын мыйзамдуулугун текшерүүсү менен түшүндүрүлөт [194].

Казакстан Республикасында ишти кассациялык тартипте кароодо, сот иш боюнча колдо бар жана тараптар, ишке катышкан башка жактар кошумча беришкен материалдар боюнча биринчи инстанциядагы соттун чечиминин даттанылган бөлүгү сыяктуу эле, даттанылбаган бөлүгү, ошого теңдеш эле, даттануу беришпеген жактарга карата да бөлүгү мыйзамдуу экендигин жана негиздүүлүгүн текшерет. Кассациялык инстанция биринчи да, апелляциялык инстанциялардагы да мыйзамдуу күчүнө кирген сот актыларын кайра карап чыгат [195].

Жогоруда аталган түшүнүктөрдөн улам, административдик иштер боюнча кассациялык өндүрүшкө аныктама берсе болот – бул административдик-процесстик мыйзамдардын ченемдери менен жөнгө салынган кассациялык соттогу (инстанциядагы) (Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун) административдик иштер боюнча мыйзамдуу күчүнө кирген сот актыларынын мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүү боюнча сот

иши. Бул иш сот жаңылыштыктарын ачып чыгууга, оңдоого жана кызыкдар жактардын кассациялык даттануусу жана/же прокурордун көрсөтмөсү боюнча коомдук укуктук мүнөз алган административдик-укуктук талашты чечүүгө багытталган.

Төмөн турган сот актыларын жогору турган соттордун кайра кароо институту тууралуу англиялык юрист жана философ И. Бентам өз ишинде даттануу укугу жок болгондо, соттор канчалык жакшы, мыкты болушпасын, алар өз алдында бирөөлөрдү калчылдап, коркуп турууга мажбурлап салышарын; алардын соңку чечими тууралуу ой коркунуч, сарсанаага батырарын белгилеген. Мыйзам чыгаруучу ушул коркунучка көңүл бөлүп, элде коопсуздуктун терең ишенимин жаратууга тийиш. Сотторго карата даттануу укугу сыяктуу мындай жагымдуу таасирди башка эч бир нерсе оңой эле бере койбойт [23 с.142].

Юридикалык илимдин бүтүндөй тарыхында сот актыларынын мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүүнүн көп жылдык механизми иштелип чыккан жана ал жогору турган сот инстанцияларына апелляциялык жана кассациялык тартипте төмөн турган соттордун актыларын кайра карап чыгууга мүмкүндүк берип келет.

Биринчи инстанциядагы соттун кетирген жаңылыштыктары экинчи инстанциядагы сот тарабынан биринчи инстанциядагы сот өндүрүшүнө өтө жакын жол-жоболордо оңдолууга тийиш. Ушуну менен бирге, көз каранды эмес жана калыс соттун ишти акылга сыярлык мөөнөттө акыйкат териштирүү укугу мыйзамдуу күчүнө кирген сот актыларынын биротоло чыгарылышын жана туруктуу болушун жана алардын аткарылышын талап кылат; биринчи инстанциядагы соттун чечимдерин кайра кароонун негизги түйшүгүн адаттагы (жөнөкөй) сот инстанциясына – апелляциялык жана кассациялык инстанцияга которуу дал ушунусу менен түшүндүрүлөт [151, 200-б.].

2017-жылдын 01-июлуна, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодекси күчүнө киргенге чейин Кыргыз Республикасында административдик иштер боюнча сот актыларын кайра кароонун төмөнкүдөй

түрлөрү болуп келген: апелляциялык же кассациялык тартиптеги жана көзөмөл тартибиндеги.

2017-жылдын 01-июлуна чейин колдонулуп келген 1999-жылдын 29-декабрындагы Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодекси менен кассациялык инстанция апелляциялык инстанциянын административдик иштер боюнча ыйгарым укуктарын кайталап турган, башкача айтканда, бир эле соттор (областтык соттор жана аларга теңештирилген Бишкек шаардык соту) апелляциялык да, кассациялык да инстанциялар катары иштешкен. Ошол эле учурда, административдик сот өндүрүшүнүн тараптарына биринчи инстанциядагы сот актыларына даттануу укугу алар күчүнө кирген күндөн тартып 6 айдын ичинде, башкача айтканда, апелляциялык даттанууга болгон мөөнөт аяктагандан кийин берилген. Мындан тышкары, административдик иш боюнча кассациялык даттанууну кароо башталганга чейин кассатор өз берген даттануусун кайтарып алганга укуктуу болгон, жана ушул эле адамдын кассациялык тартипте сот актысына кайталап даттануу укугу сакталып калган. Акыркы инстанция – көзөмөлдүк инстанция аталган Кыргыз Республикасынын Жогорку соту болгон.

Г.А. Жилиндин пикири боюнча, көзөмөлдүк өндүрүш өзгөчө процесстик-укуктук механизм болуп саналат, ал фундаменталдуу сот жаңылыштыктарын камтыган сот актыларын жоюуга арналган жана жарандар менен уюмдардын бузулган же талашка түшкөн укуктарын жана эркиндиктерин талаптагыдай коргоого кошумча кепилдик берет [151, 200-б.].

Учурда областтык соттордон жана аларга теңештирилген Бишкек шаардык сотунан кассациялык инстанция жоюлуп, ал Кыргыз Республикасынын Жогорку сотуна өткөрүлүп берилди. Биздин пикирибиз боюнча, инстанцияларды кайталоо жана сот актыларына даттануу укугунун мөөнөтүн алты айга чейин узартылган тыюу салууларды белгилөө жана даттануу чакыртылып алынган учурда, ушул эле жактын кассациялык тартипте сот актысына кайталап даттануу укугун сактоо административдик ишке

катышкан адамдардын өз процесстик укуктарын кыянаттык жана абийирсиздик менен пайдалануусуна шарт түзүп келген.

Жарандык укуктагы тыюу салуучу мөөнөт адатта субъективдүү жарандык укуктардын колдонуу чектерин белгилеген жана ал укуктары жүзөгө ашырылбаган же талаптагыдай ашырылбаган учурда, ыйгарым укуктуу жактарга кыскартуу коркунучу алдында ал укуктарды ишке ашыруу үчүн бекем талап боюнча аныкталган убакытты берген мөөнөт катары каралат. Тыюу салуучу мөөнөттөрдүн субъективдүү укуктарга (милдеттерге) таасир этүүчү өзгөчө механизми бар. Алардын өтүшү менен субъективдүү укук аны ишке ашырууга же мажбурлоочу тартипте жүзөгө ашыруу мүмкүн болбогондугуна байланышсыз токтотулат, анткени мыйзам анын жашоосун убакыт менен чектеп коет, андан тышкары, укук эреже катары, токтотулат [187].

Ушуга байланыштуу, биздин пикирибиз боюнча, мыйзам чыгаруучу биринчи инстанциядагы сот актыларына даттануу үчүн узартылган "тыюу салуучу" процесстик мөөнөттөрдү берүү менен, административдик сот өндүрүшүндөгү ишке катышкан адамдарга өз процесстик укуктарын абийирсиз пайдаланууга "уруксат" берип келген.

Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин колдонууга киргизилиши менен, эгерде адам мурда өз даттануусунан баш тарткан болсо, ушул эле адамдын сот актысына кайталап даттануу мүмкүнчүлүгү да алып салынды. "Даттануудан баш тартуу" түшүнүгү киргизилди жана бул түшүнүк укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын бузду деп эсептеген сот актысына даттануу берген адам өз ыктыяры менен анын даттануусун карабоону өтүнөт жана ал даттанып жаткан сот актысынын мыйзамдуулугуна жана негиздүүлүгүнө макул болот дегенди билдирет.

Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 247-беренесине ылайык, кассациялык даттанууну жергиликтүү соттордун сот актыларына процесстин катышуучулары, ошондой эле ишке катышууга тартылбаган, бирок алардын укуктары менен милдеттери боюнча сот тиешелүү

сот актысын кабыл алган адамдар берүүгө укуктуу, ошондой эле прокурор сунуштама берүүгө укуктуу.

Административдик иштер боюнча кассациялык даттанууну берүүнүн жарандык иштерден айырмаланган белгиси - ишке катышууга тартылбаган, бирок алардын укуктары менен милдеттери боюнча сот тиешелүү сот актысын кабыл алган адам кассациялык даттануу берүүгө укуктуу экендиги тууралуу факт болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 352-беренесине ылайык, жергиликтүү соттордун жарандык иштери боюнча сот актыларына болгон кассациялык даттанууну процесстин катышуучулары бергенге гана укуктуу. Ошол эле учурда, ишке катышууга тартылбаган, бирок алардын укуктары менен милдеттери боюнча ага карата сот жарандык процессте тиешелүү сот актысын кабыл алган адам биринчи инстанциядагы соттун актыларына апелляциялык тартипте гана даттанууга укуктуу.

Мындай учурда, биздин пикирибиз боюнча, мыйзам чыгаруучу ишке катышпаган адамдарды алардын кызыкчылыгын козгогон сот актыларына даттануу укугун чектеп койсо, бул жарандык сот өндүрүшүнүн тараптарын тең эмес процесстик абалга коюп салат. Ошол эле учурда, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин авторлорунун ишке катышууга тартылбаган, бирок алардын укуктары менен милдеттери боюнча сот тиешелүү сот актысын кабыл алган адам биринчи жана апелляциялык инстанциядагы сот актыларына кассациялык тартипте даттануу укугун караштыргандыгын макул көрөбүз. Анткени апелляциялык инстанциядагы сот административдик ишке катышууга тартылбаган башка адамдардын укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын козгогон чечим кабыл алууга укуктуу.

Ушуну менен бирге, мыйзам чыгаруучу Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 254-беренесиндеги 1-бөлүктүн 6-пунктунда, эгерде кассациялык даттануу кассациялык инстанциядагы сотко

кайрылууга укугу жок адам тарабынан берилсе, кассациялык инстанциядагы сот кассациялык даттанууну кайтарып бере тургандыгын караштырган.

Бул ченем Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 247-беренесине карама-каршы келе тургандыгын белгилейбиз. Кассациялык даттанууну кайтарып берүү – бул Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун административдик иштер боюнча сот коллегиясынын судьяларынын соттон тышкаркы териштирүүнүн аныктамасы түрүндөгү процесстик актыны кабыл алуусу жана даттанууну кароосуз калтыруу жана даттанууну ага тиркелген бардык документтери менен кайтарып берүү тууралуу тараптардын чакыруусу аркылуу жүзөгө ашырылуучу процесстик иш-аракети болуп саналат.

Ишке катышууга тартылбаган, бирок анын укуктары менен милдеттери боюнча сот тиешелүү сот актысын кабыл алган адам жергиликтүү соттордун сот актыларына даттана ала тургандыгын эске алуу зарыл. Кассациялык инстанция соттук териштирүүсүз, чыгарылган сот актылары аркылуу башка адамдардын кызыкчылыктары козголбогондугун текшербестен кассациялык даттанууну кайтарып бере алат, бирок бул ар бир адамдын Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 40-беренесинде каралган соттук коргоого болгон конституциялык укугунун бузулушуна алып келет деп эсептейбиз.

Юридикалык жана жеке жактардын соттук коргоого болгон укуктарын бузбоо максатында, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 254-беренесине тиешелүү өзгөртүү жана толуктоо киргизүү зарыл деп эсептейбиз. Биздин пикирибизде, эгерде кассациялык даттануу кассациялык инстанциядагы сотко кайрылууга укугу жок жактан берилген болсо, кассациялык инстанциядагы сот кассациялык даттанууну кассациялык инстанциядагы сот кассатор даттанган сот актысы анын укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын козгобой тургандыгын текшергенден кийин кайтарып бере тургандыгын караштыруу зарыл деп эсептейбиз.

1.3. Айрым чет өлкөлөрдүн административдик иштерди кайра кароо боюнча мыйзамдарына салыштырма-укуктук талдоо

Жаңы процесстик мыйзамдарды, анын ичинде административдик- процесстик мыйзамдарды калыптандыруу үчүн баштапкы база Кыргыз Республикасында жана КМШ мамлекеттеринде советтик доордон кийин окшош болгон, андыктан бул процесстин өнүгүү натыйжаларын изилдөө жана, тактап айтканда, реформалоо процессинде келип чыккан сот актыларын кайра кароо институтунун олуттуу белгилерин таап чыгуу, КМШнын башка өлкөлөрүнүн административдик- процесстик мыйзамдарындагы сот актыларын кайра кароонун укуктук жобосун салыштыруу абдан кызыктуу болмокчу.

Кыргыз Республикасынын Административдик- процесстик кодексин кабыл алуу, тиркелген маалым катка ылайык, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын сот бийлигин жүзөгө ашырууну, анын ичинде административдик сот өндүрүшүнүн жардамы менен жүзөгө ашырууну караштырган 93-беренесинин талаптарын ишке ашырууга багытталган.

Административдик юстиция, биринчи кезекте, жарандар (алардын бирикмелери) менен мамлекеттик бийлик органдарынын ортосундагы укуктук жаңжалдарды чечүүгө багытталгандыгын эске алсак, административдик сот өндүрүшүн сунушталып жаткандай уюштуруу жана анын тартиби биздин республикада кабыл алынган жарандык сот өндүрүшүнүн тартибинен принципалдуу айырмаланып турат. Диспозитивдүүлүк принциби, б.а. тараптардын эркинин автономиясы башкы принцип катары иштеген жарандык сот өндүрүшүнөн айырмаланып, административдик сот өндүрүшүндө башкы принцип болуп соттун сот процессиндеги активдүү ролун талап кылган "инквизициялык" принцип (объективдүү иликтөө принциби) саналат.

Административдик талаштарды кароо жана чечүү атайын процесстик эрежелер боюнча жүзөгө ашырылат. Көптөгөн өлкөлөрдө административдик жол-жоболорду жана сот өндүрүшүн жөнгө салуучу (административдик-

процесстик кодекстер, административдик сот өндүрүшү жөнүндө мыйзамдар ж.б.) атайын актылар кабыл алынган.

Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин долбоорун иштеп чыгууда административдик юстиция ишмердигинин көп жылдык тажрыйбалары бар Батыш Европанын (Германия, Австрия и Голландия), ошондой эле постсоветтик өлкөлөрдүн (Азербайжан, Армения, Грузия, Латвия, Литва, Украина жана Эстония) тажрыйбалары кеңири колдонулган. Соңку саналып өткөн өлкөлөр өз алдынча административдик сот өндүрүшүн салыштырмалуу жакынкы мезгилде эле түптөшкөндүгүнө карабастан, укуктук шарттардын окшоштугунан улам, алардын тажрыйбалары өтө пайдалуу. Алар Кыргызстандын укуктук системасынын жана шарттарынын өзгөчөлүктөрүнө карап эске алынган.

Салыштырма изилдөө үчүн КМШ өлкөлөрүнүн төмөнкүдөй мыйзам актылары пайдаланылган:

- Россия Федерациясынын 2015.08.03. N 21-ФЗ Административдик сот өндүрүшүнүн кодекси;
- Украинанын 2005.06.07. Административдик сот өндүрүшүнүн кодекси;
- Өзбекстан Республикасынын 2018.25.01. Административдик сот өндүрүшү жөнүндө кодекси;
- Казакстан Республикасынын Административдик-процедуралык-процесстик кодекси;
- Армениянын 2013.05.12. Административдик сот өндүрүшүнүн кодекси;
- Азербайжан Республикасынын 2009.30.06. Административдик-процесстик кодекси.

КМШ өлкөлөрүнүн административдик талаштарды кароо жол-жобосун жөнгө салуучу процесстик мыйзамдарын изилдөөдө КМШ өлкөлөрүндөгү административдик сот өндүрүшүн жөнгө салуучу процесстик мыйзамдарды салыштырма изилдөө боюнча азырынча анча көп сандагы эмес жарыяланган материалдар пайдаланылган. Жарандык жана экономикалык талаштарды кароо жол-жоболорунун олуттуу окшоштуктарынан улам, И.В. Решетникованын бир

катар КМШ өлкөлөрүнүн жарандык сот өндүрүшүндөгү сот актыларын кайра кароо системаларын салыштыруусу жана ошону менен бирге, андагы сот өндүрүшүнүн атаандаштык негизди өнүктүрүү, илимий изилдөөлөрдүн процесстик кодекстерди жана институттарды түзүмдөштүрүүгө жана деталдаштырууга таасири, сот актыларына даттануунун салттуу системасын реформалоо сыяктуу ачылган мыйзам ченемдүүлүктөр практикалык ири кызыкчылыкты жараткан [124, 173-181-б.]. Бир катар КМШ өлкөлөрүнүн (Беларусия, Россия, Украина) административдик иштерди кароо боюнча процесстик мыйзамдарын салыштыруу аракетин В.С. Каменков да жасаган. Бул изилдөөнүн олуттуулугу – КМШ өлкөлөрүнүн укук принциптеринин жана мыйзамдарынын, улуттук укук системаларынын жакындыгы тууралуу тыянактар, ошондой эле бул өлкөлөрдүн экономикалык талаштарды кароо боюнча процесстик мыйзамдарында камтылган кайра кароо ыкмаларын салыштыруу менен ырасталат [40, 95-102-б.].

КМШ өлкөлөрүнүн процесстик мыйзамдарынын өнүгүүсүнө КМШ мамлекеттеринин Праламенттер аралык ассамблеясынын алкагында өткөрүлгөн Көз карандысыз Мамлекеттердин Шериктештигиндеги өлкөлөр үчүн Жарандык сот өндүрүшүнүн моделдик кодексин иштеп чыгуу шексиз жардам бермекчи. Бул тематикага Б.Н.Лапиндин иштери, ошондой эле, ушул изилдөөдө пайдаланылган иштер арналган. Атап айтканда, сот процессин жалпы жарандык сот юрисдикциясынын адистештирилген түрүнө бөлүп чыгуу менен, жарандык сот өндүрүшүнүн "бирдиктүү" кодексин түзүү идеясын аргументтештирүү олуттуу кызыкчылыкты жаратат [111, 106-107-б.].

Франциянын, процесстик мыйзамында "классикалык", кассациялык кайра кароо бекитилген мамлекеттин укуктук илиминин өкүлү айткан жарандык юрисдикциянын сот органдарынын түзүмүн баалоо тууралуу пикири кызыктуу көрүнөт. Жарандык сот өндүрүшүнүн моделдик кодексин иштеп чыгуу боюнча корутундусунда Вербар Г.П. сот өндүрүшүнүн эки системачасынын болуу зарылчылыгы жөнүндө пикирин негиздеген. Ал системачанын бири чарбалык жана административдик талаштарды кароо менен алектенүүгө тийиш. Ушуга

ылайык, ар бир системачаны сот чечимдеринин мыйзамдуулугу жагынан кайра караган эки жогорку сот органы аяктоого тийиш. Төмөн турган звенонун, натыйжада, даттанылган актылардын мыйзамдуулугун да, негиздүүлүгүн да текшерүү боюнча ыйгарым укуктары болуусу керек [82, 219-220-б.].

КМШ өлкөлөрүнүн административдик сот өндүрүшүн жөнгө салуучу процесстик мыйзамдарын талдап, үйрөнүү алар административдик иштерди сотто кароо жол-жобосун жарандык процесс менен бирге, ошондой эле өз алдынча кароону да талап кыларын көрсөткөн. Айрым учурларда сотто административдик иштерди кароонун өзгөчөлүктөрүн жөнгө салуучу ченемдер менен бөлүмдөр 2017-жылдын 01-июлундагы Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодекси жана 2020-жылдын 01-январындагы Казакстан Республикасынын Жарандык процесстик кодекси сыяктуу жарандык процесстик кодекстердин курамына киргизилген.

Учурда КМШнын дээрлик бардык өлкөлөрүндө административдик талаштарды кароо жана чечүү боюнча өз алдынча кодификацияланган ченемдик актыларды түзүү тажрыйбасы жайылды.

Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодекси сыяктуу эле, КМШ өлкөлөрүнүн көпчүлүгүнүн процесстик мыйзамдарында айкын-укуктук талаштарды кароо боюнча сот өндүрүшүнүн милдеттери катары административдик органдын кызмат адамдарынын административдик актылары, аракеттери же аракетсиздиги аркылуу юридикалык жактар менен жарандардын бузулган же талашка түшкөн укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо таанылат. Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинде сот өндүрүшү сотко кайрылган адамдардын укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо максатында жүзөгө ашырыла тургандыгы белгиленген. Мындан тышкары, бир катар процесстик кодекстерде, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодекси сыяктуу эле, административдик жана башка коомдук мамилелер чөйрөсүндө мыйзамдуулукту бекемдөө жана укук бузуулардын алдын алуу (Өзбекстан Республикасынын "Административдик сот өндүрүшү

жөнүндө" кодекси, Казакстан Республикасынын Административдик-процесстик кодекси, Украинанын Административдик сот өндүрүшү) милдет катары кошумча аталат.

Ошентип, административдик сот өндүрүшүнүн бардык каралып жаткан кодификацияланган мыйзамдары, эң оболу, жекече укуктук кызыкчылыктарды коргоого багытталган жана сот өндүрүшүнүн башкы социалдык баалуулугу, административдик соттордун ишинин социалдык маанилүү, күтүлгөн натыйжасы болуп административдик-укуктук (айкын-укуктук) мамилелердин катышуучуларынын укуктарын коргоо таанылат. Ушуну менен бирге, мыйзамдуулукту жана укук тартибин камсыздоону административдик иштер боюнча сот адилеттигинин милдеттери же максаттары катары таануу аркылуу процесстик мыйзамда аякын-укуктук кызыкчылыктарды берүү тенденциясы жетишерлик туруктуу.

КМШ өлкөлөрүнүн процесстик мыйзамдарында калыптанган сот актыларын кайра кароо системасын карап жатып, аларда сот актыларын кайра карап чыгуунун эң түрдүү варианттары сунушталгандыгын байкоого болот.

Процесстик мыйзамдар олуттуу даражада административдик иштерди кароонун советтик мезгилдеги арбитраждык процессине мүнөздүү тартибине жакындыгын сактап турган учурларда сот актыларын кайра кароо бир гана түрүндө – көзөмөлдүк иретинде сунушталган. Мисалы, Өзбекстан Республикасынын "Административдик сот өндүрүшү жөнүндө" кодекси, Казакстан Республикасынын Административдик процедуралык-процесстик кодекси боюнча, экинчи жана андан кийинки инстанцияларда көзөмөлдүк кайра кароо жүзөгө ашырылат. Ошол эле учурда, бул функцияны атайын сот курамдары эмес, административдик жана сот функцияларын бир адамга айкаштырган – тиешелүү соттун төрагасы же төраганын орун басары аткарат. Кайра кароонун жыйынтыктары боюнча кабыл алынган төраганын жана орун басарлардын токтомдору тараптар жактан даттанылышы мүмкүн эмес.

КМШ өлкөлөрүнүн укуктук системаларынын басымдуу көпчүлүгүндө сот актыларын текшерүүнүн ыкма, жолдору абдан кеңири берилген жана

процесстик мыйзамдарда да, Россия Федерациясынын административдик сот өндүрүшүнүн кодекси сыяктуу эле, көзөмөлдүк кайра кароодон тышкары, кайра кароонун апелляциялык жана кассациялык түрлөрү да каралган. Сот ишин контролдоо системасына кайра кароонун эки түрүн - апелляциялык да, кассациялык да түрлөрүн, алардын өз алдынча функцияларын бекитүү менен кошуу тенденциясы жетишерлик ачык байкалууда. Мисалы: апелляцияга – талашты маңызы боюнча кайра кароо, кассацияга – төмөн турган инстанциялар кабыл алган сот актыларынын тууралыгын текшерүү. Апелляциялык жана кассациялык кайра кароо Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинде, Казакстан Республикасынын Административдик-процедуралык-процесстик кодексинде, Өзбекстан Республикасынын "Административдик сот өндүрүшү жөнүндө" кодексинде жана Украинанын Административдик сот өндүрүшүндө бекитилген. Белгиленген тенденция кайра кароонун апелляциялык да, кассациялык да ыкмаларынын өз алдынча баалуулук экендигин, КМШ өлкөлөрүнүн көпчүлүгүнүн сот өндүрүшүнүн алкагында аларды мыйзамдаштыруу жана бекитүү зарылчылыгын аңдап, түшүнүү бар экендигин ырастап турат [81, 140-143-б.].

Сот актыларын кассациялык кайра кароого өз алдынча сот инстанциясынын статусун бекемдөө КМШнын бир катар өлкөлөрүнүн процесстик мыйзамдарында, ошентсе да, биздин административдик процесстик мыйзамдарыбыздагыдай даражага жетишип, сот түзүлүшүнүн деңгээлинде чагылдырылган жок. Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодекси боюнча кассациялык инстанция функционалдык жактан гана обочолонбостон, ал ошондой эле жогорку сот органы болгон Кыргыз Республикасынын Жогорку соту тарабынан да сунушталып, көрсөтүлгөн. Ошол эле учурда, КМШнын башка өлкөлөрүндө кассациянын функцияларын же чечим кабыл алган ошол эле сот органы, же болбосо ал үчүн бул функциясы жалгыз болуп саналбаган жогору турган сот аткарат.

КМШ өлкөлөрүндө сот өндүрүшүнүн системасын реформалоо максатында, биздин пикирибизде, бул көзөмөлдүк кайра кароо институту

пайдаланылбаган айкын (административдик) укук мамилелерин жөнгө салуучу процесстик кодекстерде жасалган, ал эми акыркы контролдоочу инстанция – кассациялык болуп саналат, демек, административдик иштер боюнча сот өндүрүшү кассациялык, акыркы сот инстанциясында аяктайт. Кайра кароочу мындай системада кассациялык даттануунун белгиленген процесстик мөөнөттөрүнүн аяктоосу административдик иш боюнча соттогу талаш соңуна чыккандыгын, жана ал биротоло чечилип бүткөндүгүн, ал эми укуктук талаш мамиле аныкталгандыгын билдирет жана кийин сот бийлигинин кийлигишүүсүнүн натыйжасында өзгөртүлүшү мүмкүн эмес. Мындай болгондо, соттун же прокуратуранын кызмат адамдарынын ыктыярына жараша, талаштын маңызы боюнча кабыл алынган сот актысын кайра кароо жүзөгө ашырылышы мүмкүн эмес. Бул жагдай көзөмөлдүк кайра кароо үчүн мүнөздүү жана анын маңызын түзүп турат. Белгиленгендерге байланыштуу, изилдөөгө алынган көптөгөн башка процесстик кодекстер өнүккөн өлкөлөрдүн укуктук системалары үчүн белгисиз жана алар үчүн алгылыксыз советтик процесстин феномени болуп саналган көзөмөлдүк кайра кароо институтуна жакындыгын сактап калат деп айтпай койгонго болбойт. Ушундан улам, көзөмөлдүк өндүрүштүн ички маңызына байланыштуу, көзөмөлдүк кайра кароо толук кандуу соттук жол-жобо катары кабылданбайт деп тыянак чыгарса болот. Көзөмөлдүк өндүрүштү козгоо жана өрчүтүү, диспозитивдүүлүк принцибине карабай, өз бузулган укугун сотто коргоо үчүн кайрылган адамдын эркине көз каранды эмес. Анткени айрым өлкөлөрдө, мисалы, Россияда, жогоруда көрсөтүлгөндөй, көзөмөлдүк өндүрүштү соттун төрагасы же анын орун басары козгой алат.

Ошентип, КМШ өлкөлөрүнүн көпчүлүгүнүн, анын ичинде Россиянын да процесстик мыйзамдары боюнча, кассациялык кайра кароо биротолку, кайра кароону жыйынтыктоочу жана жогорку сот инстанциясы болуп саналбайт. Ушуну менен бирге, бир катар учурларда кайра кароонун көзөмөлдүк ыкмасын реформалоонун көзөмөлдүк өндүрүштү сот жол-жобосунун өзүнө жакындатуу багытындагы аракеттери көрүлгөндүгүн белгилей кетүү керек. Бул үчүн

көзөмөлдүк өндүрүштү козгоо, кайра кароо үчүн процесстик мөөнөттү белгилөө тууралуу жана ишке катышкан адамдар тарабынан берилген көзөмөл тартибинде кайра кароо жөнүндө өтүнүч арызын берүүнүн жана кароонун аныкталган процесстик формасын белгилөө тууралуу эрежелер белгиленген. Мисалы, Өзбекстанда көзөмөл тартибинде сот актыларын кайра кароо мүмкүнчүлүгү үчүн чектелген жылдык мөөнөт аныкталган. Россия Федерациясында административдик иштер боюнча көзөмөл үч айлык мөөнөт менен чектелген, ал эми көзөмөлдүк кайра кароо жол-жобосун козгоого негиз болуп сот менен прокуратуранын кызмат адамдарынын каршылык протести гана эмес, ошондой эле ишке катышып жаткан адамдардын арыздары да кызмат кылат. Россия Федерациясынын Административдик сот өндүрүшү кодексинде жана Өзбекстан Республикасынын "Административдик сот өндүрүшү жөнүндө" кодексинде соттун кызмат адамдары (төрагалардын же алардын орун басарларынын) тарабынан жекече эмес, коллегиялдуу сот органы же Жогорку соттун судьясы тарабынан көзөмөлдүк даттанууларды алдын ала кароо жол-жобосу белгиленгендигин өзгөчө белгилеп коюу керек. Алдын ала кароонун жыйынтыктары боюнча көзөмөлдүк кайра кароону козгоо жана ишти көзөмөлдүк инстанцияга өткөрүп берүү жөнүндө, же бул үчүн негиз жок болгондугуна байланыштуу, кайра кароодон баш тартуу жөнүндө чечим кабыл алынат. Бирок, көзөмөлдүк кайра кароонун түрү өзгөртүлгөн бул жол-жоболорунда да соттун жана прокуратуранын кызмат адамдарынын каршылык протесттери сыяктуу өндүрүштү козгоого негиздер, демек, катышуучулардын эркине карабастан же алардын эркине каршы сот бийлигинин талаш укуктук мамилелердин өнүгүүсүнө кийлигишүүнүн жоюлбаган мүмкүнчүлүктөрү сакталган.

Сот актыларын көзөмөл иретинде кайра кароо институтунан баш тартышкан өлкөлөрдүн процесстик мыйзамдарында сот жаңылыштыктарын оңдоонун кассацияга жана көзөмөлгө мүнөздүү функциясы кайсы бир өлчөмдө кайра кароо ыкмасына интеграциялангандыгын жана бул ыкма кайтадан ачылган жагдайлар же жаңы жагдайлар боюнча салттуу түшүнүктөгү кайра

кароо институтун да камтый тургандыгын белгилеп коюу зарыл [40, 101-б.]. "Өзгөчөлөнгөн" [124, 178-б.] же "адаттан тышкары" ыкма деп атаса боло турган кайра кароонун бул жаңы ыкмасы кайсы бир деңгээлде жоюлуп кеткен көзөмөлдүк кайра кароого альтернативдүү болуп саналат. Ушуну менен бирге, айрым учурларда мыйзамдуу күчүнө кирген сот актыларын кайра кароого кайтадан ачылган жагдайлар же жаңы жагдайлар боюнча ишти кайра кароо үчүн колдонулуучу ошол эле эрежелер аркылуу жол берилет жана бул бир аз адаттан тыш көрүнөт. Окумуштуу-юристардин жогоруда айтылган пикирлерине таянып, төмөнкүдөй маанидеги позицияны билдирсе болот. Анын маанисине ылайык, көзөмөлдүк жана кассациялык инстанциялардагы сот актыларынын соңку мүнөзү кайтадан ачылган жагдайлар же жаңы жагдайлар боюнча ушундай актыларды кайра кароого тоскоолдук болбойт, ишти кароодон кийин келип чыккан маңызы боюнча жана жаңы жагдайлар боюнча ишти кароонун жүрүшүндө мурда ачылбаган же ачылышы мүмкүн болбогон сот жаңылыштыктары да сот чечиминин мазмунуна таасир этип коюшу да ыктымал. Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдөн улам, КМШ өлкөлөрүнүн административдик-процесстик мыйзамдарында калыптанган кайра кароо ыкмаларынын, административдик талашты соттук жөнгө салуу жол-жобосунун төмөнкүдөй негизги түрлөрүн аныктаса болот:

- апелляциялык;
- кассациялык;
- көзөмөлдүк;
- кайтадан ачылган жагдайлар же жаңы жагдайлар боюнча.

Ушул изилдөөнүн жүрүшүндө биз КМШ өлкөлөрүндө жаңы административдик-процесстик мыйзамдарды калыптандыруунун айрым мыйзам ченемдүүлүктөрүн аныктай алдык. Мындай мыйзам ченемдүүлүктөрдүн бири – административдик иштерди кароодо, анын ичинде, жогору турган соттордун сот актыларын кайра кароодо өз алдынча укуктук жөнгө салуу болуп саналат. Айкын-укуктук талаштарды кароо жана чечүү боюнча процесстик ченемдер жалпы юрисдикциядагы соттордо жарандык жана

экономикалык талаштарды кароону жөнгө салуучу ченемдерден бөлөк, өзүнчө кодификацияланат. Бекемделген ыкмасына карабастан, административдик иштерди кароонун тартиби жөнүндө ченемдер процесстик мыйзамдардын обочолонгон, өз алдынча бөлүгү болуп саналат. Ошентип, административдик талаштарды кароодо жана чечүүдө "процесстик форманын бирдиктүүлүгү" жөнүндө констатцияласа болот.

Кийинки мыйзам ченемдүүлүк КМШ өлкөлөрүнүн бир катары административдик-процесстик мыйзамдарды өркүндөтүүдө кайра кароо-көзөмөлдөө өндүрүшүнүн институтунан баш тартышкандыгы менен түшүндүрүлөт, анткени кайра кароонун бул түрү советтик доордогу мыйзамдарга мүнөздүү деп эсептешкен.

ГЛАВА 2. АДМИНИСТРАТИВДИК ИШТЕР БОЮНЧА СОТ АКТЫЛАРЫНА ДАТТАНУУ (СУНУШ КЕЛТИРҮҮ) УКУКТУК ИНСТИТУТУ

2.1. Даттанууга (сунуш келтирүүгө) жаткан административдик иштер боюнча сот актыларынын түрлөрү.

Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 24-главасынын [6] мазмунуна ылайык апелляция тартибиндеги кайра кароонун предмети талаштын мазмуну боюнча чыгарылган гана чечимдер, ошондой эле талашты мындан ары кароого тоскоолдук жасаган жана Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинде каралган аныктамалар болуп саналат деген тыянак жасаса болот. Ушуга карабастан, ишке катышкан адамда, ошондой эле башка кызыкдар жактарда биринчи инстанциядагы сот тарабынан чыгарылган башка процесстик актыларга даттануу зарылчылыгы пайда болушу мүмкүн. Ушуга байланыштуу, иш боюнча өндүрүштүн ар бир баскычына карата сот органдары тарабынан кабыл алынган, аларга даттануу берилиши, көрсөтмө келиши мүмкүн болгон сот актыларынын тизмегин аныктоо зарыл деп эсептейбиз. Бул тизмек бир катар төмөнкүдөй факторлорго байланыштуу:

- даттанылып жаткан сот актысынын түрү кандай, - өндүрүштү же анын бир баскычын аяктап жаткан жыйынтыктоочу сот актысыбы (чечимиби), же көмөкчү мүнөздөгү жеке ички баскычтагы милдетти чечип жаткан өткөөл процесстик актыбы (аныктамабы);
- талаш болуп жаткан сот актысы айкын-укуктук талашты мындан ары кароо жана чечүү үчүн тоскоолдуктарды жаратып жаткан жокпу;
- сот актысы административдик ишке катышууга тартылбаган адамдардын укуктары менен милдеттерине карата кабыл алынган жокпу;
- процесстик мыйзам менен сот актысына кайрыла алууга мүмкүнчүлүгү арбы. Административдик доону административдик сот өндүрүгө

кабыл алуу этабында ишти этаптар боюнча кийин жылдыруу максатында аныктама иретинде ар кыл процесстик актылар чыгарылуусу мүмкүн.

Негизинен жогору баскыктагы соттордун административдик иш боюнча сот актыларын кайрадан териштирүүнүн объектиси ылдыйкы процессуалдык актылар келип чыгышы мүмкүн:

- Эки тараптын талашында териштирүүдөн келип чыккан чечим;
- иш боюнча өндүрүштү кыскартуу жөнүндө аныктама;
- административдик доону кабыл алуудан баш тартуу тууралуу аныктама;
- административдик доону кайтарып берүү жөнүндө аныктама;
- административдик доону карабастан калтыруу тууралуу аныктама;
- доону камсыз кылуу боюнча чараларды көрүү жөнүндө аныктама;
- жекече аныктамалар;
- соттун чыгымдары тууралуу маселе боюнча, анын ичинде, мамлекеттик алымды төлөөдөн бошотуу тууралуу, мамлекеттик алымды төлөөдөгү мөөнөттү жылдыруу жана узартуу тууралуу аныктамалар ж.б.;
- кайтадан ачылган ошондой эле жаңы пайда болгон жагдайлардын негизинде соттук актыны кайрадан карала тургандыгы жөнүндө аныктама.

Биздин оюбузча, мыйзам чыгаруучу төмөнкү түшүнүктөр боюнча административдик иш боюнча айрым аныктамаларга даттануу укугун токтотуу жөнүндө тыянакка келген. Административдик иш боюнча айрым өткөөл процесстик актылар жыйынтыктоочу процесстик актыдан өзүнчө даттанылышы мүмкүн эмес, анткени алар ишке катышып жаткан адамдардын айкын-укуктук мамилелерине эч кандайча таасир эте албайт, адамдар үчүн кошумча түйшүктөрдү, оорчулуктарды жаратпайт ж.б..

Ушуну менен бирге, далилдерди чогултуу тууралуу аныктамалар да даттанылууга жатпайт. Далилдерди чогултуунун мыйзамдуулугу жөнүндө маселеге жол ачуу менен, сот, чындыгында, ишти маңызы боюнча кийинки териштирүүнү да алдын ала чечип коет. Анткени чыгарылган аныктаманын негизинде чогултулган далилдер талашты маңызы боюнча чечүү үчүн негиз

болот жана Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 55-беренесине [6] ылайык, иш жагдай – абалын акыйкаттуу, толук жана объективдүү иликтөөнүн негизинде калчоого жаткан далил болуп саналат. Процессуалдык мыйзамдар катарындагы укук-ченемдеринде көрсөтүлгөндөй жана кабыл алынгандай, келишпестик негизинде андан аркы ишти иликтөөгө тоскоолдук кылбаган соттук актыларга тиешелүү каршы аргументтерин административдик иш боюнча келишпестиктин негизинде каралган акыркы чечимине даттанууда (сунуштамада) камтылышы мүмкүн.

Административдик-укуктук адабиятта С.Д. Хазановдун позициясы айтылган. Анын белгилөөсүндө, камсыз кылуу чаралары соттук контролдун өз алдынча объектиси болууга тийиш, себеби аларды мыйзамдуу же мыйзамсыз деп таануу иш боюнча токтомдун мүнөзүн алдын ала аныктабайт; алар адамдардын кеңири чөйрөсүнүн, анын ичинде, иш боюнча өндүрүштүн катышуучусу болуп саналбагандардын да укуктарын олуттуу чектеп коюшу ыктымал. Иштердин бир катар категориялары боюнча, ушул чектөө чараларынын иштөө мөөнөтү узакка чейин созулуп кетет, ал эми алардын айрымдары мажбурлап аткаруу менен камсыздалат жана иштин катышуучулары сыяктуу эле, ага тиешеси жок адамдардын да укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарынын бузулуусуна алып келүүсү мүмкүн [140, 35-36-б.].

Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодекси ишти маңыз-негизине карата териштирүүнүн алкагында чыгарылган жана ошондой эле анын ушундан улам териштирилүүсүнө жолтоо болбогон соттук актылар-аныктамаларга арыз-даттанууну териштирүү болгон эмес. Мындан улам жогоруда келтирилген соттук акты-аныктамалар сот жүрүшүнө катышкан жактардын мыйзамдык укуктары менен бирге мыйзамдык кызыкчылыктарын көздөп, аны менен бирге соттук териштирүү жаатында акыркы-жыйынтыктоочу соттук актыга толук кандуу көлөкөсүн чагылдырылышы байма-бай кездешүүсү мүмкүн. Буга карабастан, келтирилген жагдай көнүмүш болуп саналып келүүдө, ошондой эле мөөнөт аралык сыпат-мүнөзгө ээ

болуусуна айкалыш келет. Баса белгиленген учурда, жогоруда аталган жагдай менен дал, шайкеш келбеген маалда соттук ишине карата кабыл алынган жыйынтыктоочу акыркы соттук актыга тийиш даттанууга кошулат.

С.Д. Хазанов талаш-тартыштуу маселелердин бири - ишти ведомствого караштуулугу боюнча жөнөтүү жөнүндө аныктамага даттануу жана каршы болуу мүмкүндүгү тууралуу маселе болуп санала тургандыгын белгилейт. Анткени бул аныктама ишти илгерилетүү үчүн тоскоолдук жаратпагандыктан, судья мыйзамсыз аныктама алып, келип түшкөн материалдарды кароо менен, ошондой эле ишти ведомствого караштуулугу боюнча жөнөтүү жөнүндө аныктама чыгарууга укуктуу, эгерде иш компетентсиз орган тарабынан карала турган болсо, бул даттануу же каршы пикир боюнча чечимди жокко чыгаруу үчүн негиз болуп берет. Демек, иш боюнча ага карата өндүрүш жүрүп жаткан адамдын укуктары мындай аныктаманы чыгаруу фактысынын өзү аркылуу бузулган жок жана бул жерде мөөнөтү жылдырылган соттук контролдоо толук орундуу эсептелет. Ушуга карабастан, мындай аныктамаларга даттануу жана каршы пикир берүү практикасы жок эмес [141, 79-б.], алардын мыйзамсыздыгы жана негизсиздиги аныктамалар кабыл алынган катышуучулардын укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарынын бузулуусуна алып келиши да мүмкүн.

Жогоруда айтылган пикирлерден улам, административдик ишти сотко караштуулугу боюнча башка административдик сотко ашыруу жөнүндө аныктама, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 17-беренесине [6] ылайык, административдик ишти андан аркы териштирүүгө карама- каршы келбейт деген тыянакка таянсак болот.

Иш башка сотко өткөрүлүп берилген учурда, ишти маңызы боюнча кароо аяктабагандыктан, иш Кыргыз Республикасынын процесстик мыйзамдарына ылайык компетенттүү сот тарабынан каралат. Ушуга байланыштуу, биздин пикирибиз боюнча, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 17-беренесинин 2-бөлүгүнө сотко караштуулук маселелери боюнча аныктамаларга даттануу мүмкүн эместигин караштырган өзгөртүү жана толуктоо киргизүү зарыл. Анткени ишке катышкан жактарга сотко

караштуулук маселелери боюнча аныктамаларга даттануу укугун берүү катышуучулардын ишти кароону создуктуруу аркылуу өз процесстик укуктарын кыянат пайдалануусуна шарт түзмөкчү.

Жазуудагы жаңылыштыктарды, каталарды жана арифметикалык каталарды оңдоо тууралуу аныктама Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 178-беренсинин жоболорунда караштырылган, ошондой эле ал соттук кайра кароонун предмети да болушу мүмкүн. Буга жол берилиши керекпи? – деген суроонун бир жактуу жообу адабиятта жок. А.В. Мартыновдун мындай аныктамаларга болгон даттанууларды кароого апелляциялык тартипте даттануунун жалпы эрежеси боюнча белгиленген тартип колдонулууга тийиш деп айткан пикири толук негиздүү көрүнөт. Административдик мыйзамдар тобунда чыгарылган аныктамаларды оңдоо тууралуу аныктамаларды чыгаруунун тартибине соттук контролдун талаптагыдай механизмдеринин жоктугу судьянын, ишти карап жатышкан органдын, кызмат адамынын иш-аракеттерине жана чечимдерине болгон даттанууларды соттук текшерүү мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарбайт [52, 25-б.].

Сот практикасы мындай аныктамаларды талашкан бирин-экин учурларды гана көрсөтүүдө. Даттануу (сунуштама) берүү үчүн негиз болуп, адатта, өзгөртүүлөрдү киргизүү саналат, алардын натыйжасында иш боюнча жыйынтыктоочу актылардын мазмуну өзгөрөт жана бул Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 178-беренесинин 1-бөлүгүндө [6] келтирилген укуктук ченемдерин бузуу болуп саналат.

КРнын Административдик-процесстик кодексиндеги тикелей көрсөтмөнүн негизинде, кайрадан кароо этаптары төмөндө көрсөтүлгөн процесстик актылардын мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү териштирилет:

административдик доону апелляциялык тартипте териштируунун натыйжанысын аылайык келген чечим;

Ишке катышкан тараптардын апелляциялык даттануусун (апелляциялык сунутамасын) жана кароонун жыйынтыгында апелляциялык инстанциянын чечими жана аныктамасы.

Административдик соттор ишти карап жатканда кабыл алган аныктамалар: өтүнүч жана арыздарды канааттандыруудан баш тартуу тууралуу, ишти угууну кийинкиге калтыруу тууралуу, кошумча далилдерди суратып алуу тууралуу аныктамалар соттук териштирүүнүн өз алдынча предмети болуп чыга албайт, анткени алар өткөөл мүнөзгө ээ, түздөн-түз катышуучулардын материалдык укуктарын чектебейт, демек, сунуштаманын негизинде акыркы чечим менен биргеликте даттанууга жатат, ал эми кээ бир жагдайда сунуш келтирилет.

Административдик процессуалдык закондорду талдоо-жөндөөдө административдик доо келтирүүгө же болбосо даттануу келтирүүгө болгон мөөнөтүнөн өтүп кеткен процессуалдык мөөнөт-саатын калыбына кайтарууну канааттандыруу эмес деп табылган актыларга карата даттанууга жол ачыла тургандыгын айкын чагылдырып турат. Даттануу берүүдө мөөнөт-саатын өз ордуна келтирүү тууралуу өтүнүч-суранычты четке кагууга байланыштуу сот актысын талашуу мүмкүнчүлүгү сот адилеттигине жеткиликтүүлүк боюнча конституциялык принциптен келип чыгат, анткени ал иштин андан ары жылуусуна тоскоолдук жасайт.

Соттун чечимин аткарууда, өндүрүштүн ушул баскычында процесстик чечимдерди чыгарууну караштырган Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 179-беренесинин процесстик жоболоруна жүргүзүлгөн талдоого таянып, соттун чечимин түшүндүрүү жөнүндө аныктамалар, чечимди аткаруу мөөнөтүн жылдыруу жана мөөнөтүн узартуу, чечимди аткаруу жолдорун жана тартибин өзгөртүү сыяктуу актылардын ушундай түрлөрүн талашууга жол берилет.

Административдик иштер боюнча сот актыларын кайра кароо баскычындагы тараптардын таймашуучулуктун жана теңдиктин конституциялык принциптерине таянган административдик сот өндүрүшү ишти

кароо баскычына караганда дагы чоң деңгээлде сот ишмердигинин укуктук режимин ишке ашырууга мүмкүндүк берет. Мунун өзөгүндө судьялардын көз карандысыздыгы, сот чечимдеринин милдеттүүлүгү, мыйзамга каршы келген актыларды колдонбоо принциптери жатат. Административдик органдардын токтомдорун талашууда судья мыйзамсыз административдик актыны жокко чыгаруу тууралуу "классикалык" административдик ишти чечип, сот адилеттиги үчүн өтө маанилүү болгон административдик юстиция милдетин аткаргандыктан, бул милдетти сот өндүрүшүнө кошуу кичинекей да шектенүүнү жаратпайт [141, 28-36-б.].

Мындан тышкары, Кыргыз Республикасынын административдик-процесстик мыйзамы жаңыдан ачылган жагдайлар жана жаңы пайда болгон жагдайлардын негизинде кайрадан кароо жөнүндө аныктамалардын кайрадан каралышына мүмкүнчүлүк түзөт.

Учурдагы административдик-процесстик укук-ченемдер административдик сот ишинин этабында соттор тарабынан кабыл алынган чечимдер жана аныктамалар мыйзамдуу күч-абалына киргенден тарта кайрадан жаңы ачылган чоо-жагдайлар, ошондой эле жаңыча пайда болгон чоо-жагдайлар негизинде кайрадан кароо-териштирүүнүн объектиси катары кабыл алынарын байкаштырат.

Кайрадан башынан ачылган же болбосо жаңы чоо-жагдайларга карата мыйзамдык түрдө күч топтомуна кирген соттук актыларды кайра кароо - бул административдик процесстин өз алдынча баскычы болуп саналат. Анын мааниси ишке катышкан жактарга мыйзамдуу күчүнө кирген соттук актыны талашууга мүмкүнчүлүк берилгендигинде жатат. Мындай жагдайлар сот актысы кабыл алынса да, даттануучуга белгисиз болгон, ошондой эле соттук актыны кабыл алгандан кийин пайда болгон жана административдик ишти калыс чечүү үчүн зор мааниге ээ. Аталган баскычта формалдуу мыйзамдуу жана негиздүү болуп эсептелген мыйзамдык күч абалына кирген соттук акты: чечим, токтом, аныктамаларга карата арыз-даттануу ишке ашырылмакчы. Тилекке каршы, айрым мыйзамдык күч абалына кирген сот актылары: чечим,

токтом, аныктамалар, сот корутунду-тыянактары сот жүрүшүндө далилдөөгө алынган жана изилденген далилдүү жүйөөлөр аркылуу анык тастыкталууга жатса, иш чоо-жагдайына туура же дал келбей калуусу күмөн жаратып келет. Арийне, мыйзамдык күч-абалына кирген соттук актылар - соттук акты: чечим жана башка ушул сыяктууларды кабыл алгандан кийин пайда болгон жагдайларга дал келбей калуусу мүмкүн. Кыргыз Республикасынын Административдик процесстик кодексинин 267-беренесинин негизинде, административдик, экинчин жана жогорку тепкичтеги сотторунун мыйзамга туура келген, күчүндөгү чечимдери жана аныктамалары ишке катышкан тараптардын өтүнүчүнө (сунушуна) ылайык жаңыдан ачылган иш жагдайлары жана жаңы пайда болгон жагдайлар боюнча кайрадан каралып чыгышына жол берилген.

Биринчи сот инстанциясынын, апелляциялык жана кассациялык инстанциялардын мыйзамдуу күчүнө кирген актылары жаны ачылган же жаны жагдайлар боюнча ушул соттук акты кабыл алынган сот жагынан жаңы баштан териштирилет. (КР АПКнын 270-бер.)[6].

Соттук актылар: аныктама, чечим жана ошондой эле токтомдорду кайрадан жаңыча бети ачылган иш чоо-жагдайлар менен бирге жаңыча ачылган жагдайлар боюнча дагы бир ирет кароо жөнүндө өтүнүч (сунуштоо) ишке катышкандар тарабынан ишти караган административдик сотко, дагы бир ирет кароо үчүн колдоо болгон шарттар таанылган мөөнөт-сааттан тарта 3 айдын аралыгында, башкача айтканда, соттук актылар катары таанылган: токтом, чечим, аныктамалар закондоштурулуп өз күчүнө кирген мөөнө-сааттан тарта 3 жылдан кем эмес ишке ашырууга жатат.

Мыйзам негизинде, териштирүүдө жокко чыгарыла элек сот актыларын, тактап айтканда, чечимдерин кайрадан жаңыча ачылган иш чоо-жагдайлары, же болбосо кайрадан жаңыча ачылган чоо-жагдайлардын эсебинде кайрадан дагы бир ирет кароо өндүрүшү адаттан тыш убакыттарда гана жүзөгө ашырылат. Буга колдон келбей турган мүнөздөгү, иш боюнча баштапкы өндүрүш учурунда болгон жана сотко да, арыз ээсине да байланышпаган себептер боюнча

белгисиз бойдон калган, иш үчүн олуттуу жагдайлар пайда болгон учурлар кирет. Мындай жагдайлардын пайда болуусу мыйзамдуу күчүнө кабыл алынган соттук актылардын укук-ченемдик калыстуулугунан, объективдүүлүгүнөн арсар жаратат. Мисалы, аталган жагдайда буларды законда келтирилип, белгиленген мезгил шартында белгилөө акыры анык чечилген соттук иштерге карата соттук актылардын закондуулугуна, адилеттүүлүгүнө жана да маңыздуулугуна суроо жаратат.

Бул маселе боюнча юридикалык адабиятта ар кандай ой жоруулар бар. Алсак, процессуалдык укук илиминде жаны ачылган жагдайлар боюнча кайра кароо объектиси боло ала турган аныктамалар боюнча бирдиктүү ой пикир каралып келген эмес.

Л.Ф. Лесницкая жана да В.М. Шерстюктун көз караштарына таянсак, кайра баштан ачылган соттук иш чоо-жагдайлары боюнча 1-баскычтагы соттук ишти териштирүүнүн жыйынтыгына карата өндүрүштү токтотуу жөнүндө жана доону карабастан калтыруу жөнүндө аныктамалары кайра каралышы ыктымалы айтылган [48, 447-б.]. Жокко чыгарыла элек соттун чечимдер, аныктамалары жана токтойдору кайтадан ачылган иш жагдайлары боюнча кайрадин бир ирет кароо жаатындагы мындай чөйрөнү аныктоолор, биздин көз карашыбызда, кеңири тизмекти түзөт. Анткени, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 268-беренесинин 1-бөлүгүнүн маанисине ылайык, жаңыдан ачылган иш жагдайлар боюнча кайрадан бир ирет кароо объектиси - талаштын негизи боюнча чыгарылган соттун аныктамалары болуп саналат. Биздин пикирибизде, талаш-тартыштын негизи боюнча чыгарылган сот акысы чечим түрүндөгү процесстик акты болуп эсептелет. Өзүнүн юридикалык маанисине караганда иш жүрүп жаткан учурда чыгарылган сот актысы болуп каралган аныктама келишпестиктин негизи боюнча эмес кабыл алынат.

Процесстик мыйзамдардын талаптарына ылайык, райондор аралык соттор өзүнүн бийликтеги ыйгарым укуктарын сот актыларынын формасына – чечимдерге жана аныктамаларга чулгап, шыкашат. Чечим – бул мамлекеттин

атынан доо өндүрүшүндөгү тараптардын талашынын маңызына тиешелүү, ошондой эле өзгөчөлүү өндүрүш ишиндеги же административдик мамилелерден келип чыккан иштеги процесстин объектисине тиешелүү кабыл алынган токтом. Инсандар менен юридикалык тараптардын укуктарын жана мыйзамдагы каралган кызыкчылыктарын коопсуздукта кароо жана сактоо тууралуу маселе сот чечими аркылуу гана биротоло чечилет. Чечимде конкреттүү учурга, процесстин негизги катышуучуларынын – тараптардын ортосундагы материалдык-укуктук мамилелерге карата белгилүү бир ченемди колдонуу жөнүндө соттун тыянактары камтылат. Дал ушул аркылуу талашты маңызы боюнча чечүү максаты ишке ашырылат.

Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодекси сот чечимдеринин төмөнкүдөй түрлөрүн ажыратып берет: - адаттагы (КР АПКнын 175-бер.); - кошумча (КР АПКнын 177-бер.); - факультативдик (КР АПКнын 174-бер.) жана административдик сот кабыл алган сот актыларына келтирилген даттанууларды (сунуштарды) кароодо экинчи баскычтагы сот кабыл алынуучу чечимдер (КР АПКнын 235-бер). Сот актысы түшүнүгү жыйынды түрүндө алынган анын бир катар олуттуу белгилеринде ачылып берилет. Биринчиден, чечим мамлекеттик бийлик тарабынан Кыргыз Республикасынын атынан чыгарылган акт болуп саналат (КР АПКнын 171-бер.). Экинчиден, бул бир эле учурда буйрукту жана бышыктап, ырастоону камтыган укук колдонуучу акт. Административдик соттун чечиминдеги буйрук сот чечиминин өкүмчүл, талашсыз жана милдеттүү мүнөзүн билдирип турат. Ал эми соттун чечиминдеги ырастоо, бышыктоо Административдик соттун материалдык-укуктук мамилелердин, субъективдүү укуктар менен милдеттердин бар экендигин констатациялоо укугу жөнүндө талашты жоюусун чагылдырат. Сот чечим чыгаруу менен, талаштын тараптарын белгилүү бир жүрүм-турумга мажбурлайт. Соттун чечимин аткарбай коюу айрым бир төмөнкүдөй юридикалык натыйжаларга алып келет: мажбурлап аткарууга, укук бузуу жана жоруктар үчүн жоопкерчиликке, чечимди аткарбоонун натыйжасында тарткан чыгымдарды төлөтүүгө. Ошол эле учурда чечимди аткаруу ушул сот актысы

менен чечилген талаштын тарапкерлери үчүн гана эмес, ошондой эле бардык жарандар, юридикалык жактар, өлкөнүн мамлекеттик кызматтарынан жана жер-жерлердеги көз карандысыз бийлик органдарынын өкүлдөрү үчүн милдеттүү (КР АПКнын 14-бер.). Чечимдин мыйзамдуулугунун милдеттүү шарты – судьялардын жыйналыштарынын купуялуулугу жөнүндө талаптарды аткаруу болуп саналат. Бул – сот адилеттигин жүргүзүүдө судьялардын көз карандысыздык принцибин ишке ашыруунун кепилдиктеринин бири жана аларды Кыргыз Республикасынын Конституциясына жана мыйзамдарына гана баш ийдирүү. Чечим чыгарууда судьянын өз эркин билдирүүсүнө эч ким таасир эте албайт. Андыктан чечим кеңешүүчү бөлмөдө чыгарылат жана анда чечим чыгарылып жаткан кезде судьядан же иш коллегиялдуу каралып жатканда судьялар курамынан башка эч ким болбоого тийиш. Кеңешүүчү бөлмөдө башка жактардын болуусуна жол берилбейт. Мындан тышкары, чечим чыгарылып жаткан учурда судьялар башка адамдар менен телефон же байланыштын башка түрлөрү аркылуу сүйлөшпөөгө тийиш.

Ошентсе да, КРнын АПК мыйзамы, КРнын ЖПК мыйзамынан айырмаланып, иш боюнча жыйынтыктоочу чечимди жашыруун кеңешүү бөлмөдө кабыл алуу ченемди каралган эмес.

Буга чейин, соттор административдик иштерди боюнча өндүрүш, Кыргыз Республикасынын 1999-жылдын 29-декабрындагы кабыл алынган Жарандык процесстик кодексинин процессти ченемдеринин негизинде, кеңешүүчү бөлмөнүн купуялуулугун бузуу процесстик укук ченемдерин олуттуу бузуу катары жогору турган соттордун кайра кароо учурунда сот актысын жокко чыгаруу үчүн негиз болуп берген.

Сот практикасынан мисал: Жаран М.А.К. айыл өкмөтүнүн токтомун жараксыз деп таануу жөнүндө доо менен Райондор аралык сотко кайрылган. Биринчи инстанциядагы сот актылары менен келтирилген арыз-доодон баш тартылган. Мындан соң апелляция баскычында териштирилүүдө соттун аныктамасы жана чечими өзгөртүүсүз жайында калытырылган. Мында белгиленген атуул көзөмөл тартип-иретинде сот актыларды соңунан

териштирүү тууралуу көзөмөлдүк даттануу менен КРнын Жогорку сотуна кайрылган. Көзөмөлдүк даттанууну териштирүү учурунда маалым болгондой, ишти апелляциялык тартипте кароодо баяндамачы судьянын докладын, тараптардын түшүндүрмөлөрү менен ой-пикирлерин уккандан кийин, сот залынан тараптардын өкүлдөрү чыгарып салынган. Сот коллегиясынын судьялары кеңешүүчү бөлмөдө калышкан, бирок, ошол эле учурда ал жакта сот жыйынынын катчысы да калган. Мындай учурда, атайын жабдылган сот залдарынын жоктугуна байланыштуу, көп учурларда соттор ишти кабинеттеринде карашат жана ошол эле жакты кеңешүүчү бөлмө катары пайдаланышат. КРнын Административдик жана экономикалык иштер боюнча Жогорку соттун соттук коллегиясы 2-баскычтагы сот кабыл алган соттук актыны бузуп, ал ишти жаңы кароого 2-баскычтагы сотко ашырган. Себеби 2-баскычтагы сот КРнын ЖПКнин 198-беренесиндеги 2-бөлүгүнө [3] ылайык, чечим жашыруун кеңешүү бөлүмдө кабыл алынат жана чечим кабыл алуу мезгилинде анда бул ишти териштирип караган судья гана болуусу зарыл. Жашыруун кеңешүү бөлүмүндө кандайдыр-бир кишилердин болуусу мүмкүн эмес деген талаптарынын олуттуу бузулушуна жол берген.

Чечимдин мыйзамдуулугу Кыргыз Республикасы АПКнын 172-беренеси менен бекитилген мыйзамдуулук принцибинен келип чыгат жана сот чечиминин материалдык жана процесстик укук ченемдеринин талаптарына ылайыктуулугун билдирет. Сот актылары мыйзамдын негизинде жана иш боюнча изилденген далилдерге негизделиши керек. Сот актысына коюлуучу бул талаптар өз ара байланышта турат, бирок алардын ар биринин өз мазмуну бар. Мыйзамдуулук сот чечиминин материалдык жана процесстик укук ченемдик актыларына жүйөлөнүштүрүлүп кабыл алынышы керектиги көрсөтүлгөн. Мыйзамга туура келүү, анын процесстик укук ченемдерге карама-каршы келбегендигинен алганда, сот актылары административдик иштерди кароого ылайык процессуалдык мыйзамдарда шартталган ирээтте чыгарылууга жана жарыяланууга тийиш дегенден маалым берет. Соттук чечим сот чогулушунда тастыкталган, иш үчүн керек бардык жагдайлар баяндалган

учурда негиздүү деп эсептелет. Ушуну менен бирге, чечим иш үчүн мааниси бар фактылар сот тарабынан иликтенген, тийиштүүлүк жана жол берүүчүлүк тууралуу мыйзам талаптарына жооп берген далилдер менен ырасталган, ошондой эле, чечим соттун аныкталган фактылардан келип чыккан толук кандуу тыянактарды камтыган учурда негиздүү деп эсептелинет. Чечим түрүндө көрсөтүлгөн соттук актылар: чечимдер, токтомдор, аныктамалар материалдык, ошондой эле процессуалдык закондор белгиленип, аларды сот теригтирип жаткан иштин негизинде соттук акты-чечим чыгарылып аткан учурда колдонушу абзел. Закон ченемине туура келген соттук актыларды закондо шартталган мөөнөт-саатта кабыл алуу абзелдигине тийиш болуп белгиленет. Мунун себеби соттук иштердин негизинде чечим чыгаруу мөөнөтт-сааттары процессуалдык мыйзамда анык жана так көрсөтүлгөн. Соттук актыны кабыл алууда жана чыгарууда сот кийинки чоо-жагдайларды тастыктайт:

- тараптардын өтүнүч-сурануулары менен дал келбеген жоопторун жүйөлөө-далилдөө максатында, сот териштирүүсүнө катышкан жак-тараптар сунуштаган далилдер менен бирге эле жүйөөлөрдү аныктаган соң баа берет;

- соттук ишти териштирүүнүн негизинде иштин маани-мазmunуна катыштыгы бар оо-жагдайлар белгиленгендигин жана кандай жагдайлар ачылган жоктугун аныктайт;

- бул иш боюнча канай мыйзамдарды жана башка ченемдик укуктук актыларды колдонуу керектигин аныктайт;

- ишке катышкан жактардын укуктары менен милдеттерин белгилейт;

- доо канааттандырылууга тийиш экендигин же тийиш эместигин чечет. Ишти кароодо сот далилдерге ички ишеним, ынанымы боюнча баа берет жана ал ынаным ишке камтылган далилдердин, мыйзамды жетекчиликке алуу менен, калыс, ар тараптуу жана толук каралуусу менен негизделүүгө тийиш.

Чечимдин аныктыгы соттун тараптардын ар бирине кандай укуктар менен милдеттер таандык экендиги тууралуу суроого чечкиндүү жана

түшүнүктүү берген жообунан билинет. Чечимдин аныктыгы – анын кийин аткарылышынын зарыл шарты болуп саналат. Андыктан чечимде альтернативдүү ой-пикирлерге жол берилбейт, антпесе чечимдин мажбурлоо жолу менен аткарылуусуна мүмкүнчүлүк болбой калат.

Сот чечиминин кынтыксыздыгы кандайдыр бир шарттардын белгиленишине жол бербеген, чечимдин аткарылышына таасири бар аткаруу тартибинин жана жолдорунун так жана толук баяндалышынан билинет.

Чечимдин толук кандуулугу – бул тараптардын ортосундагы талашты толук жана биротоло чечүү, тараптардын бири-бирине карата укуктарын так аныктоо боюнча соттун негизги максатынын ишке ашуусу. Эгерде бул талап сакталбаса, чечим тараптардын ортосундагы жаңы талаштардын булагы болуп калышы мүмкүн.

Сот чечиминин акыйкаттуулугу анын мыйзамдуулугуна каршы турбайт, бул анын көрүнүшүнүн жекече, айрым учурун билдирет. Сот мыйзамдын колдонулушунан баш тарта албайт жана муну, соттун пикири боюнча, бул мыйзамдын акыйкатсыз экендиги менен жүйөлөштүрөт.

Чечимдин КР АПКнын ченемдери менен каралган формага жана мазмунга ылайыктуулугу да ушул сот актысынын бөтөнчөлүгү болуп саналат. Чечим белгилүү бир процесстик формада чыгарылат. Ушуну менен бирге, чечим чыгаруунун процесстик формасы деп чечим чыгаруунун жол-жобосун сактоо сыяктуу эле, чечимди мыйзамда белгиленген мазмун менен реквизиттерге туура келген жазуу жүзүндө тариздөө түшүндүрүлөт.

Сот чечими – бул КР АПКнын 175-беренесинде каралган бардык реквизиттерди сактоо менен даярдалууга тийиш болгон маанилүү процесстик документ. Соттун чечими жазуу жүзүндө даярдалуусу керек. Чечимдин мазмуну ишти карап жаткан судьянын өз колу менен же болбосо компьютерде даярдалышы мүмкүн. Албетте, сөздөрдү сабаттуу жазуу жана тыныш белгилерин туура коюу кынтыксыз милдет экендигин белгилеп коюу керек. Судьялар жогорку интенсивдүүлүктө жана ашыкча түйшүктүү режимде иштеп жатышкандыгына карабастан, алар олуттуу чыгармачылык жана кесиптик

жактан дараметтүү болууга, өз квалификациясын жогорулатууга жана иштиктүүлүгүн көтөрүүгө олуттуу мамиле жасоого тийиш. Чечимде аны кабыл алуунун жүйөлөрү көрсөтүлүүсү керек жана ал ишке катышкан жактар үчүн жана башкалар үчүн да түшүнүктүү тилде баяндалуусу зарыл. Сот чечиминин тили расмий-иштиктүү тилдин талаптарына жооп берүүсү керек. Чечимде мыйзамда кабыл алынбаган же расмий-иштиктүү тилде жалпы кабыл алынбаган кыскартууларды жана аббревиатураларды колдонбоо керек. Чечим сот адилеттигинин маанилүү актысы катары урмат-сыйга татыш үчүн, ал стилдик жана баяндалуучу тил жагынан алганда кынтыксыз болууга жана укуктук маданияттын талаптарына жооп берүүгө тийиш. Соттун чечиминин мааниси ар бир окуган адамдын акыл-сезимине жеңил жетиши үчүн, анын тексти так, сабаттуу түзүлөт. Кайсы болбосун укуктук документти жол-жоболоштуруунун маданияты материалды баяндоонун логикалууулугун жана ырааттуулугун, тыянактардын жүйлүүлүгүн, документтин жанрына ылайыктуу стилдин жана тил өзгөчөлүгүнүн сакталуусун талап кылат. Сот актысында так эмес колонулган сөз терминди түшүндүрмөлөөдөгү аныксыздыкты туудурат жана кийин тирешүүнүн улануусуна алып келүүчү соттук жаңылыштыкты жаратат. Процесстик документ катары сот чечимине коюлуучу талаптарды – баяндоонун формасына, түзүмүнө, стилине болгон талаптарды сактоо чечим кабыл алган өз алдынча судьянын да, ошондой эле жалпы сот адилеттигинин укуктук маданиятынын жогорку деңгээлин ырастай турат. Соттук чечим актыларына сот кол тамгасын коет. Башка учурда, тактап айтканда жалпы-коллегиалдуу иш териштирилген тапта, ишти териштирүүгө, ошондой эле добуш берүү процессине катышкан жалпы соттор кол тамгасын түшүрөт. Кээ бир каралган учурларда соттордун чыгарган соттук актылары-чечимдери менен макул эместигин билдирген учурда сот аталган чечимге кол тамгасын түшүрүүгө абзел келет, бирок, ошол эле учурда, ал өзүнүн кийин ишке тиркелип, угузулбай турган өзгөчө пикирин жазуу жүзүндө баяндоого укуктуу. Чечимдеги ондоолор да эскертилип, бардык судьялардын колдору менен ырасталууга тийиш. Судьялардын кайсы бирөөсүнүн чечимге кол койбоосу же

башка судьялардын кол коюусу аны жогору турган баскычтагы соттор бузууга негиз болот. Сот актысы жалгыз түп нускада кабыл алынат жана иштин бетине тигилет. Сот актысы баштапкы, түшүндүрмө, негиздөөчү жана корутунду бөлүктөрдөн турат. Чечимдин бардык бөлүктөрү өз ара тыгыз байланыштуу жана бирдиктүү процесстик документти түзөт (КР АПКнын 175-бер.).

Соттун чечиминин киришүү бөлүгү – чечимдин баштапкы, киришүүчү бөлүгү төмөнкүлөрдү камтуусу керек:

- чечимди кабыл алган соттун аталышын;
- соттун курамын, сот жыйналышынын протоколун жүргүзгөн адамдын (катчынын) фамилиясын;
- иштин номерин, чечим кабыл алынган датаны жана жерди; талаштын предметин;
- Ишке катышкан жактардын аталышын, сот жыйналышына келгендердин фамилияларын, алардын ыйгарым укуктарын көрсөтүү менен. Эгерде ишке өкүл катышып жатса, анда ал кызыкчылыктарын коргоп жаткан жак, өкүлдүн ыйгарымдуу укуктарын тастыктаган документтин көрсөтүүгө тийиш. Балким иш боюнча тараптардын бири юридикалык жак болгон учурда, белгиленген жактын аталышы мамлекеттик каттоо ырастамасынан өткөн документтерге туура келгендей көрсөтүлөт. Киришүү бөлүгүндөгү маалыматтар чечимдин тексти боюнча "Кыргыз Республикасынын атынан" жана "аныктады" деген сөздөрдүн ортосуна жайгаштырылат.

Чечимдин баяндоочу бөлүгү доогердин талаптарына көрсөтмөнү, жоопкердин каршы пикирлерин, ишке процессине катышкан башка тарап-жактардын, тактап айтканда сот катышуучулардын түшүнүктөрүн, арыз-доонун маңызынын же болбосо предметинин өзгөрүү учурлары, арыз-доонун өлчөмдүк суммасы кемүүсү же болбосо ашырылышына тийиш келген маалымат-жагдайды камтууга тийиш. Тосмо доону териштирүүдө, ошондой эле каршы жүйөлөрдүн маңызы баяндалат. Ишке катышкан үчүнчү жак өз талабын сунуштаган кезде, ошол сунуш көрсөтүлөт. Мышдан тышкары, сот актысынын түшүндүрүүчү бөлүгүндө иштин жагдайлары ишке катышкан тараптар менен

жактар элестетип, түшүнгөндөй абалда баяндалат. Иш боюнча чогулган далилдерди санап өтүүгө, анын ичинде, чечимдин баяндоочу бөлүгүндө күбөлөрдүн, эксперттердин, адистердин ж.б.дын көрсөтмөлөрүнүн маңызын көрсөтүүгө жол берилбейт. Мындай далилдерди талдоо чечимдин кийинки – жүйөлөштүрүүчү – бөлүгүндө сот тарабынан жасалууга тийиш. Бардык бул маалыматтар чечимде "белгиледи" деген сөздөрдөн кийин камтылууга тийиш жана алар, болжол менен, төмөнкүдөй мазмундагы фраза менен аяктайт: "Иштин жагдайын изилдеп, ишке катышкан тараптардын жана башка жактардын түшүндүрмөлөрүн угуп чыгып, сот төмөнкүгө келди".

Соттук ишке тийиш соттук актылар-чечимдин далилдештирилген жктары сот аркылуу аныкталган териштирүү ишинин чоо-жагдайларына көрсөтмө-аныктамаларын, укуктар менен бирге милдет-шарттар боюнча соттун тыянак-жыйынтыктары негизделип каралаган далилдерди, ал же бул далилдерди сот тарабынан четке кагып, жокко чыгарууга жол берген жүйөө-далилдерин, сот өз карамагына, териштирүүсүнө алган закондорду жана ошондой эле ченемдик укуктук актыларды камтууга тийиш.

Бөтөнчө учурду иш боюнча соттук териштирүүдөгү жак-жоопкер арыз-доону мойнуна алган фактыларды кездештирүүгө болот. Аталган чоо-жагдайларда соттук актынын аныктаган жеринде арыз-доону мойнуна алгандыгы же болбосо, ошону менен бирге соттун каршы эместиги гана белгиленүүсү зарыл. Жана дагы сотко арыз-доо берүүнүн мөөнө-саатын сактабастан өткөрүп жиберүүнүн негизсиз деп аныктаган маалда арыз-доону колдоого алуудан, сот катышуучусу-доогер баш тарткан учурда, сот актысынын негиздеп белгилеген бөлүкчөсүндө соттун ушул шарттар аныкталганын баяндайт. Сот актысын негиздеген бөлүгүндө, түшүндүрүүчү бөлүктөн башкачаланып, иш боюнча сот аныктаган жагдайлар белгиленет. Аталган жагдайда, сотто териштирүүгө алынган иштин алкагында жактардын келтирген далилдерине баа берилип, материалдык мыйзамдар менен аныкталат.

Ошол эле учурда мыйзамдын жана башка актынын толук аталышын, анын номерин жана датасын, беренесин, пунктун, параграфын келтирүү керек. Эгерде сот ишке катышкан жактар таянган мыйзамдарды жана башка ченемдик укуктук актыларды колдонбосо, анда сот өзүнүн иш-аракеттеринин жүйөлөрүн келтирүүгө милдеттүү. Сот чечиминин жүйөлөштүрүлгөн бөлүгү акыйкат соттук териштирүүгө болгон укуктун кепилдиги болуп эсептелет, анткени чечимдин дал ушул бөлүгүндө иш боюнча сот тыянактарынын бардыгына негиздөө алкагына алууга абзел. Аталган жагдай соттун адилеттүүлүгүн, объективдүүлүгүн жана ошондой эле соттук ишти териштирүү мезгилинде жактардын материалдык, процессуалдык укук ченемдик, мыйзамдык талаптарын-шарттарын сактоосун калчоого алууга мүмкүнчүлүк түзүп берет. Соттук акты-чечимдин далилденген жеринде практикалык мааниси-маңызы, негизи соттук акты-чечимдин каралган бөлүгүндө аныкталып-шартталган иш чоо-жагдайлары преюдициялык маани-маңызга ээ экендигин же болбосо белгиленген соттук актыда ушуга тийиш ишчоо-жагдайлары шартталган граждандын ишке катышуусу менен башка соттук иштерди териштирүүдө жүйөөлөө-далилдөөнү талап этпегендигинде жатат. Чечимдин жүйөлөштүрүлгөн бөлүгүндө сот далилдерге баа берүүгө жана кайсы фактыларды ал аныкталады деп эсептейт, доогердин кайсы талаптарын же жоопкердин каршы пикирлерин туура деп табат, кайсы мыйзамдын негизинде экендигин көрсөтүүгө тийиш. Жүйөлөштүрүлгөн чечимди сот жазуу түрүндө түзүүнү беш суткадан өтпөй турган убакытка жылдырууга мүмкүнчүлүгү бар. Сот актысынын күбөлөндүрүлгөн көчүрмөлөрү доогер, жоопкер жана ишке катышкан башка тараптарга чыгарылгандан баштап беш сутка аралыгында берүү жөнүндө билдиирүү менен тапшыруу жөнүндө кат жиберүү менен маалымдалат же аларга кол койдуруп тапшырат. Жүйөлөштүрүлгөн чечимди түзүүгө анын резолюциялык бөлүгүн сот жыйналышында жарыялагандан кийин кайтып келүү, анын текстин ишти териштиргенден кийин токтоосуз баяндаганга караганда, сөзсүз абдан көп убакытты жумшоого алып келет. Андыктан, мүмкүн болушунча, чечимди өз убагында багыты боюнча жазуу

салып жөнөткөнгө аракет жасоо керек. Чечимдин жүйөлөштүрүлгөн бөлүгү кандай баяндалгандыгына жараша чечим ынанымдуу чыгат жана сот тыянактарынын мыйзамдуулугуна жана негиздүүлүгүнө баа берсе болот. Чечимдин жүйөлөштүрүлгөн бөлүгү болжол менен төмөнкүдөй аяктайт: "Жогоруда баяндалгандардын негизинде, (материалдык укук ченемдерин) жана КР АПКнын 171-176-беренелерин [6] жетекчиликке алып, сот чечим чыгарат".

Билдирилген талапты канааттандыруудан толук же толук эмес баш тартканда, сотко кимге, кимге карата жана эмнеден баш тартылгандыгын көрсөтүү керек. Эгерде ишти карап жаткан сот тараптарды баштапкы абалына келтирүү зарылчылыгы же болбосо чечимди аткаруудагы бурулуш жөнүндө тыянакка келсе, ал чечимдин корутунду бөлүгүндө бул үчүн кандай аракеттерди жасоо зарыл экендигин көрсөтүүгө милдеттүү. Сот ишке катышууга чакыртылбаган тараптардын мыйзамда белгиленген укуктары жана милдеттери жөнүндө маселени чечүүгө укуктуу эмес. "Сот чечими жөнүндө" токтомдо Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Пленуму соттордун көңүлүн чечим кынтыксыз болууга тийиш экендигине бурган. Аткарылышы кайсы бир шарттардын болушуна же болбошуна көз каранды болгон чечимдерди, ошондой эле чечимдин аткарылышы үчүн бирдей маанидеги жолдорду караштырган, аны тандап алуу милдеттүү тарапка көз каранды болгон альтернативдүү чечимдерди чыгарууга жол берилбейт.

Жаңыдан ачылган иш жагдайлары боюнча мыйзамдуу күчүндөгү сот чечимдерин кайрадан кароонун объектилеринин тегерегин жетишерлик кеңири аныктаган А.Н. Резуненко, өз алдынча, б.а. сот адилеттигинин башка актыларына карабастан мыйзамдуу күчүнө кирип жаткан сот актылары кайтадан ачылган жагдайлар боюнча кайра кароо объектилери болушу мүмкүн экендигин белгилеген [59, 107-б.].

Ал мындай соттук актыларга, административдик соттук чечимдерден сырткары, соттук ишти козгоо, соттук ишти соттук териштирүүгө камдоо, соттук териштирүү ишин маани-мазмунуна карата чечим чыгаруучу, соттук актыларды иш жүзүнө ашыруу тепкичтеринде, келтирилген баскычтагы соттор

кабыл алган бир ирет соттук актыларды, 1-тепкичтеги сот иш териштирүүгө кабыл алган жай аныктамаларды, андан тышкары, закондуу түрдө күч-абалына киген кассациялык баскычтагы соттук аныктама менен токтодор да биригет. Акыркыларга кассациялык баскычтын жыйынтыктоочу жана тыюу салуучу соттук актылар: аныктамалар жана токтодору, жогоруда келтирилген баскычтар чыгарган өз жекече соттук аныктамаларга тийиш.

А.Н. Резуненконун келтирилген ой-пикири менен кайра баштан ачылган чоо-жагдайларга карата соттук актыларды кайра баштан териштирүү өндүрүш-амалдарында макул болуу кыйынчылыгын жаратат [57, 107-б.]. Жогоруда айтылгандай, кайтадан ачылган жагдайлар боюнча кайра кароо объектилери болуп талаштын маңызы боюнча чыгарылган сот актылары саналат. Ошентсе да, кайтадан ачылган жагдайлар боюнча сот актыларын кайра кароо өндүрүшүндө А.Н. Резуненконун бул пикири менен макул болгон туура. Анткени жаңы жагдайлар түшүнүгүн берген берененин ченемин талдоо жокко чыгарыла элек соттун чечимдерин кайрадан бир ирет талдоо объекти болуп, жаңы жаралган жагдайлар боюнча, жокко чыгарыла элек соттук чечим эсептелет. Каршылыкка дал келген жана кабыл алынган соттук актыларга тиеше алдын-ала эскертмелер жокко эсе. Бул чоо-жагдай аспектисинде, жалпы соттук актылар, тактап айтканда, аралык актылар соттук иштен улам чыгарылган жалпылоочу актыга таасирин тийгизе алса, анда жаңы жагдайларга ылайык кайра кароообъектиси болушу ыктымал.

2.2. Административдик иштер боюнча сот актыларына даттанууну (сунуш келтирүүнү) демилгелеген катышуучулар

Административдик иш боюнча ишке катышкан жактар, илимий адабиятта белгиленген тартипте жана формада иш боюнча өндүрүштөгү белгилүү бир процесстик функцияларды жүзөгө ашыруучу субъект катары түшүнүлөт.

Процесстик функциялардын мазмуну анын ордуна, ошондой эле алардын иш боюнча өндүрүштө аткарган милдеттерине жана функцияларына жараша болот [148, 6-б.]. Административдик иштер боюнча өндүрүштүн

катышуучуларынын административдик-процесстик статусу бир нече ирет илимий изилдөөлөрдүн предметине айланган. Ушуну менен бирге, көп учурларда сот актыларына даттануу укугу берилген жактардын укуктары менен милдеттерин окумуштуулар кайра кароо баскычындагы айрым укуктарды санап өтүү менен чектелишип, жалпы административдик укук бузуулар тууралуу иштер боюнча өндүрүшкө ылайыктап карашууда [151, 125-б.].

Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодекси иш боюнча жүзөгө ашкан сот актыларына даттануу укугу берилген жактардын толук тизмегин бекиткен. Мындай жактар Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 212, 247, 267-беренелеринде көрсөтүлгөн. Мындан тышкары, административдик иш боюнча сот актыларына прокурор тарабынан сунуш берилиши мүмкүн.

Административдик процесстеги жактардын чөйрөсү жөнүндө айтып жатканда КР АПКнын 26-беренесинин талаптарын эске алуу керек. Ага ылайык, административдик процесстин катышуучулары төмөнкүлөр болуп саналат:

- тараптар;
- үчүнчү жактар;
- прокурор;
- ошондой эле, КР АПКнын 43-беренесинде көрсөтүлгөн субъектилер. Ошол эле учурда, административдик процесстеги тараптар болуп административдик доогер жана административдик жоопкер саналышат.

Ишке катышкан, анын демилгеси менен административдик иш козголгон адамдардын бири – административдик доогер. Ал административдик сот өндүрүшүндө өзгөчө процесстик абалды ээлейт, анткени иш боюнча өндүрүштүн өзү доогердин административдик акт, административдик органдын кызмат адамдарынын иш-аракети же аракетсиздиги аркылуу бузулган же талашылып жаткан укуктарын ар тараптуу, толук, объективдүү жана өз учурунда аныктоого багытталган. Административдик доогер соттук актыга макул болбогон учурда даттануу берүүсү анын соттук коргоого болгон башкы

мыйзамда каралган соттук коргоого болгон укукту жүзөгө ашыруу ыкмалардын бирден-бир негизгиси болуп эсеплет. Административдик сот өндүрүшүндө көрсөтүлгөн демилгечи анын пайдасына чечилген соттук актыны талаша алууга укуктуу.

Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 3-беренесинин 6-пунктуна ылайык, административдик доогер – бул өз укуктарын, эркиндиктерин же мыйзамда берилген кызыкчылыктарын жактоо үчүн сот органдарына кайрылган инсан, болбосо юридикалык тарап, жана прокурор мыйзам менен ыйгарым укук табышталган бөлөк тараптын кызыкчылыгын коргоо үчүн анын атынан административдик доо берилген адам.

Эгерде ал арыздануучу болуп административдик жол-жобону аныкталган учурда гана мамлекеттик орган или жергиликтүү өз алдынча башкаруу органы доогер боло алат.

Даттануу менен кайрылган жак даттануу боюнча тиешелүү сот актысын кабыл алуудан мурда, эч кандай чектөөлөрсүз толуктоо келтрүүгө же болбосо өзгөртүү берүүгө укуктуу, себеби бул ишти кайрадан кароонун текшерүүчү мүнөзү менен аныкталат. Ишке катышкан жак берген даттануу жана анын өкүлү берген даттануу башкы ошондой эле кошумча даттануулар сымал караштырылышы ыктымал. КРнын АПКнын күчүнө киргизүү менен ошол эле жак тарабынан соттук актыга кайра жаттануу мүмкүнчүлүгү жокко чыгарылат. Бир шарт катары эгерде ал жак өзүнүн даттануусунан мурун баш тарткан болсо. "Даттануудан баш тартуу" аттуу түшүнүгү киргизилген. Анын мааниси соттук актыга даттануу берип жаткан жак бузулган укуктарына жана мыйзамдык кызыкчылыктарына карата соттук акты менен даттануусунан өз даттануусунун каралуусунан баш тартат. Жана даттананылып жаткан соттук актынын мыйзамдык жана негиздүүлүк менен предметине карата макулдугун берет.

Ишке катышкан жактардын берилген даттануудан баш тартуу укугун пайдалануу маселелери жана аны жол-жоболоштуруунун процесстик тартиби белгилүү өлчөмдө көңүл бурууну талап кылат. Атап айтканда, даттануудан баш тартууну кабыл алуу менен, соттор чыгарып жатышкан аныктамаларында арыз

берүүчүлөргө мындай баш тартуунун натыйжалары түшүндүрүлүп жаткандыгын көрсөтүшөт. Ушуга байланыштуу, бир катар маселелер келип чыгат.

Биринчиден, эгерде буга башка тоскоолдуктар жок болсо, мындан кийин кайрадан даттануу менен кайрылууга мүмкүнбү. Даттануудан баш тартуу (сунуштаманы чакыртып алуу) адамдын кайра кароо жол-жобосун токтотуу ниетин күбөлөндүрөт жана бул мындан кийин ушундай талаптар менен кайрылуусуна тоскоолдук жасашы ыктымал. Соттук ишти жалпы өлчөмдө жаңы баштан териштирилет. Демек, бир демде арыз-даттануудан артка чегинүү, андан соң, аны башка далил-жүйөөлөргө карата ошол эле сот баскычынын чечимин жаңыча кайрадан териштирүүнү бир канча ирет жаңыртууга мүмкүнчүлүк берет.

2017-жылдын 01-июль мезгил айына чейин колдонууда болуп келген 1999-жылдын бештин айынын 29-күнү КРнын ЖПКсы апелляциялык менен кассациялык баскычтардын административдик иштерге ылайык келген [6] ыйгарым укуктарына ылайык бир эле соттор (облустук соттор жана алардын катарына теңештирилген Бишкек шаардык соту) апелляциялык жана да кассациялык инстанциялар катары иштеп келишүүдө. Ошол эле учурда, административдик сот өндүрүшүнүн тараптарына биринчи инстанциядагы сот актыларына даттануу укугу алар күчүнө кирген күндөн тартып 6 айдын ичинде, башкача айтканда, апелляциялык тартипте даттануу келтирүүгө болгон убакыт бүткөндөн кийин тапшылылчы. Адаттан тышкары, кассациялык тартипте административдик иштерин териштирүү башталганга чейин даттануу менен кайрылган жак өндүрүшкө берген даттануусун кайра артка алганга укугу болуп келген. Ошондой эле ишке катышкан жактын кассациялык тартип иретинде сот чечимден бир канча жолу даттана алуу укугу сакталып келген. Жогорку баскычтагы сот көзөмөлдүк кылуучу баскычтагы сот деп аталган Кыргыз Республикасынын Жогорку соту болгон.

Экинчиден, даттануудан баш тартуу кандай формада (жазуу жүзүндөбү же оозекиби) билдирилиши керек. Сунуштама менен даттануудан баш тартуу

жөнүндө арыз жазуу иретинде ишке ашырылышы абзел. Администрациялык иштерди анализдөө таскытагандай, соттор баш тартууну башкача айтканда чакыртып алууну жазуу иретинде өндүрүшкө кабыл алынат. Ишеним катка ылайык өкүл даттануудан баш тарта турган болсо, анда сөзсүз түрдө өкүлдүн даттануудан баш тарта алуу ыйгарым укугу текшерүүгө алынат. Келтирилген укук, КРнын АПКсынын 31-беренесине ылайык, ишеним катта көрсөтүлүүгө тийиш.

Административдик жоопкер – бул административдик орган же кызмат адамы болуп келген, ага каршы доо сотко берилет.

Административдик жоопкерге карата да административдик доогерге коюлган эрежелер иштейт. Административдик иш административдик жоопкердин катышуусу менен каралат, ал жокто – иш карала турган жер жана убактысы жөнүндө талаптагыдай кабарлангандыгы тууралуу маалыматтар болгон жана административдик сотунун жоопкеринен соттук ишти териштирүүнү соңкуга жылдыруу тууралуу сураныч каты ишке келип түшкөн, же болбосо аталган сураныч-өтүнүчү канааттандырылууга жатпастан калган мезгилде гана каралууга жатат. Талапка жооп берерлик маалымат берилбегендиктен, сот катышычуусу жоопкер жок кезде ишти териштирүү процессуалдык бузуу катары эсептелмекчи. Ошол эле учурда, эгерде сот тараптардын катышуусун милдеттүү деп тааныса, анда аларды мажбурлап алып келүүгө барууга укуктуу. Ушуну менен бирге, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинде жоопкерди мажбурлап алып келүүнүн процесстик механизми каралган эмес. Административдик жоопкер катары административдик орган чыккандыктан жана жоопкер мажбурлап алынып келген учурда, ички иштер органдары кызмат адамын, административдик органдын жетекчисин же өкүлүн сотко мажбурлап жеткирүүгө тийиш. Ушуга байланыштуу, биздин пикирибизде, сотко мажбурлап алынып келүүгө тийиш болгон жоопкердин конкреттүү субъектисин (кызмат адамын) аныктоо зарыл.

Административдик жоопкердин административдик өндүрүштө соттун чечимдерине даттануу келтирүү укугу да сот тарабынан коргонуу алууга болгон укукту ишке ашыруунун негизги кепилдиги болуп эсептелет. Жоопкердин административдик доону карап жана анын жыйынтыгынын негизинде кабыл аланган чечимге даттануу келтирүү укугу боюнча маселени чечүү түздөн-түз административдик доогерге каршы эмес кабыл алынган соттун чечимине жараша болот.

Мындан тышкары, 1-тепкичтеги сотто административдик соттук иштин жүрүүсүндө сот катышуучулары аталган административдик доогер, административдик жоопкер же сот өз сунушу менен сотөндүрүшүнө катышуу максатында үчүнчү жактарды сот өндүрүшүнө тартуу мүмкүнчүлүгү бар. Арийне, балким соттук ишти териштирүүнүн жыйынтык-натыйжаларына карата чыгарылган сот өндүрүшүнүн соттук чечимине таянып, анын мыйзамдык укуктары, ошондой эле мыйзамдык кызыкчылыктары козголсо, алар 1-баскычтагы соттук актыны кабыл алганга дейре өз алдынча жеке ыктыяр-демилгеси менен соттук ишине киришиүү мүмкүнчүлүгүн алат. Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 39, 40 жана 41-беренелеринде [6] келтирилген сот катышуучулары доогер менен жоопкердин бөтөнчөлөнгөн мыйзамдык укуктарын ээс туюмга албаганда, үчүнчү жактар доогер менен катар жоопкер сымал эле мыйзамдык укуктарга мүнөз. Демек, соттук акты аталган чечим законго туура келбейт жана да соттук териштирүү ишинде далилдер менен жүйөлөнбөгөн деп тапканда, сот катышуучуларынын бир үчүнчү жактар кабыл алган соттук акты-чечимге доо арыз менен даттанууга мыйзамдуу түрдө уруксат берилери анык.

Балким сот жүрүшүндөгү административдик өндүрүштүн өтүүсүндө жүрүп жаткан маал мезгилинде өндүрүш соттук ишине карата кабыл алынган соттук акты-чечим өндүрүшкө ишине катышпаган башка тараптардын укуктарына менен мыйзамдуу кызыкчылыктарына тийишкени далилденсе, анда ал тууралуу административдик доодо же талаштагы административдик актыда

маалыматтар көрсөтүлгөндүгүнө карабастан, сот аны ишке катышууга тартууга милдеттүү.

Үчүнчү жактар – административдик иштеги тараптар катары ишти кароонун жыйынтыгында кабыл алынган сот актысы менен укуктары козгоого мажбур болуп жаткан же болбосо козголуусу мүмкүн деген шартта жекече физикалык, же болбосо юридикалык жактар катары таанылат.

Муну менен катар сот өндүрүшүндөгү административдик процесстин катышуучусу үчүнчү жак катары таанылган доогер же жоопкер тарапта гана болушу ыктымалдыгы шартталат. Буга катар, сот талашынын предметине ылайык өз алдынча- жекече талап-сурам этепегендигин эске туюуу зарыл.

Сот катышуучулары аталган үчүнчү жактар сот өндүрүшүндөгү административдик процессте, балким, келтирилген соттун чечим иш-аракети сот өндүрүшүнүн тараптардын бирөөсүнө карата мыйзамдык деп таанылган укуктарына, мыйзамдык милдеттерине таасир эте тургандыгы билинсе, 1-баскычтагы сот өндүрүшүндө иликтөө кароосу соңуна чыкканча, соттук иштин манызы тууралуу сот чечими чыккан мезгилге карата өздүк талап-шарты менен сот катышуучусу: доогердин же болбосо жоопкердин мыйзамдык кызыкчылыктарында соттук ишине катышууга мүмкүн. Үчүнчү жактар ошондой эле процеске катышкан тараптардын талабы же соттун сунушу боюнча ишке тартылышып, катышуусу ыктымал. Үчүнчү жактар, доонун негизин же предметин алмаштырууга, доону колдоодон баш тартууга, доону моюнуна алууга же элдешүү макулдашуусун түзүүгө, тосмо доо берүүгө болгон укуктарды кошпогондо, процесстик укуктарды пайдаланышат жана тараптардын биринин процесстик милдеттерин аткарышат.

Административдик өндүрүштө катышкан тараптар катары ошондой эле мамлекеттик бийлик, жер-жерлерде өз алдынча башкаруу бийликтери, башка мамлекеттик бийликтер, атуулдар менен биргеликте юридикалык жактар киришет. Жогоруда келтирилгендер башка жак-тараптардын же болбосо чөйрөсү билинбеген жактардын өтүнүч келтирүүсүндө аталган жактардын мыйзамдык укуктарын, мыйзамдык эркиндиктерин, ошондой эле закон аркылуу

жакталуучу кызыкчылыктарын коргоо үчүн административдик доо арыз менен сотко бере алат (КР АПКнын 43-бер.) [6]. Процессуалдык закондордун талаптарына тийиш келген өлкөнүн бийлик органдары алардын мартабаларын тастыктап айкындоочу атайын актыларда белгиленген өз компетенттүүлүгүнүн алкагында КРнын атынан чыга алышат. Өз алдынча башкаруу жергиликтүү органдары статустук мартабаларын айкындап белгилөөчү атайын соттук актылар менен негизделип белгиленген өз компетенттүүлүгүнүн алкагында муниципалитеттик органдардын атынан соттук караштырууга катыша алышат.

Коомдук бирикмелер аны менен бирге уюмдар жана ошондой эле коммерциялык эмес уюмдар, анын ичинде эл аралык бирикмелердин (уюмдардын) атынан алардын Кыргыз Республикасындагы бөлүмдөрү конкреттүү жактардын гана эмес, ошондой эле адамдардын белгисиз топторунун укуктары менен мыйзам жактаган кызыкчылыктарын коргоо максатында сотко берүүгө мүмкүн. Биринчиден, аталган укук аларга табышталган атайын ишеним катта жазылган ыйгарым укуктары көрсөтүлгөн учурда; экинчиден, эгерде ушул коомдук бирикменин жалпы мүчөлөрүнүн укуктары менен бирге эркиндиктери ошондой эле мыйзамдык кызыкчылыктар бузулууга учурады жана талашууга алынды, жана да укук, эркиндик кызыкчылыктардын жүзөгө ашырылышына бут тосулду же аларга кайсы бир милдеттер мыйзамсыз жүктөлдү деп эсептесе.

Мисалы: "Керектөөчүлөрдүн укуктарын коргоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы керектөөчүлөрдүн бирикмелерине керектөөчүлөрдүн тобун же керектөөчүлөрдүн белгисиз тобун гана эмес, ошондой эле конкреттүү керектөөчүнү да коргоо үчүн сотко кайрылуу укугун берет. Мындайда коомдук бирикменин ыйгарым укуктарын керектөөчүнүн сотко кайрылуу үчүн берген ишеним катын атайын тариздөө талап кылынбайт.

Ошол эле учурда, колдонуудагы мыйзамдар жергиликтүү өз алдынча башкаруу органынын депутатына жарандардын же жергиликтүү өз алдынча башкаруунун шайлоочу органынын мыйзамдык кызыкчылыктар менен бирге

эркиндиктерди жана укуктарды коргоого алуу үчүн сотко кайрылууга укук бербейт.

Мындан тышкары, кабыл алынган соттук акты катары таанылган чечим менен анын мыйзамдык укук абалы жана милдеттери тоскоолдук келтирип, процессуалдык макамы белгисиз деп тапкан жак-тараптар соттук чечимге тийиш келген даттануу арызын келтирип сотко ашыруусу толук ыктымал.

КРнын АПКсынын 247-беренесине тийиш, 1- жана 2-баскычтагы соттордун чечимдерине [6] жана аныктамаларына кассациялык тартипте даттануу келтирүү ишке катышкашкан тараптардын, ошондой эле ишке тарап катарында тартылбай, катышпаган, бирок сот алардын укуктары менен милдеттерине тиешелүү чечим же аныктама чыгарган жактардын укугу бар, мындан тышкары, прокурор сунуштама киргизүүгө укуктуу.

Административдик иштер боюнча кассациялык даттанууну берүүнүн жарандык иштерден айырмаланган белгиси - ишке катышууга тартылбаган, бирок алардын укуктары менен милдеттери боюнча сот тиешелүү сот актысын кабыл алган адам кассациялык даттануу берүүгө укуктуу экендиги тууралуу факт болуп саналат.

КРнын ЖПКнин 352-беренесине ал болгон, облустук, ошондой эле Борбордук соттордун жарандык өндүрүштөгү сот иштерине тийиш соттук актылары катары таанылган чечимдерине, аны менен катарлаш аныктамаларга таандык кассациялык арыз-даттанууну соттук ишке катышкан доогер менен жоопкер, алар менен биргеликте үчүнчү жактар гана сотко ашырууга укуктуу болот. Ушундай эле жагдайда, соттук иш өндүрүшүнө тартылбай, катыша албай калган жак тараптардын мыйзамдык укуктары менен мыйзам менен белгиленген милдеттерине тийиш сот жарандык өндүрүштө ылайык келген соттук актысын кабыл алган адам биринчи инстанциядагы соттун актыларына апелляциялык тартипте гана даттанууга укуктуу.

Мындай учурда, биздин пикирибиз боюнча, мыйзам чыгаруучу ишке катышпаган адамдарды алардын кызыкчылыгын козгогон сот актыларына даттануу укугун чектеп койсо, бул жарандык сот өндүрүшүнүн тараптарын тең

эмес процесстик абалга коюп салат. Ошол эле учурда, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин авторлорунун ишке катышууга тартылбаган, бирок алардын укуктары менен милдеттери боюнча сот тиешелүү сот актысын кабыл алган адам биринчи жана апелляциялык инстанциядагы сот актыларына кассациялык тартипте даттануу укугун караштыргандыгын макул көрөбүз. Анткени сот ишин апелляциялык тартип иретинде кароого алган сот административдик ишке тартылбай жана катыша албай калган дагы да башка атуулдардын, ошондой эле жактардын мыйзамдык укуктары менен катарлаш келген мыйзамдык кызыкчылыктарына таасир эткен соттук чечимби, аныктамабы, кайсы бири кабыл алынышы толук мүмкүн. Мындан улам, КРнын АПКсынын 254-беренесинин 1-бөлүгүнүн 6-пунктунда [6] кассациялык арыз-даттанууну териштирүүчү соттук баскычтагы сотко кайрыла алууга укуксуз келген атуул-жарандар же болбосо жак-тараптан келтирилсе, мындай жагдайда кассациялык баскычтагы сот кассациялык тартип иретинде көрсөтүлгөн даттанууну кайтарыла тургандыгын аныктаган. Жогорудагы укуктук ченем КРнын АПКсынын 247-беренесине дал келбестигин баса белгилейбиз.

Кассациялык тартип иретинде келтирилген даттанууну кайтарып берүү КРнын Жогорку сотунун административдик иштерди кароо боюнча атайын сот чогулушунун сотторунун соттон тышкары кароонун аныктамасы түрүндөгү процессуалдык актыны кабыл алуусу жана даттанууну кароосуз калтыруу жана даттанууну ага тиркелген жалпы документтери менен кайра кайрып берүү жөнүндө сот катышуучуларынын чакыруусу аркылуу иш жүзүнө ашырылуучу процессуалдык иш-аракети болуп эсептелет.

Ишкердик жана коммерциялык эмес жактар жана адамдардын сот тарабынан коргонууга болгон конституциялык укуктарын тебелебөнүн негизинде, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 254-беренесине тиешелүү өзгөртүү жана толуктоо киргизүү зарыл деп эсептейбиз. Биздин пикирибизде, эгерде кассациялык тартиптеги даттануу кассациялык баскычтагы сотко арызданууга укук берилбеген адам тарабынан

тапшырылган болсо, кассациялык баскычтагы сот кассациялык тартиптеги даттанууну кайтарып берүүнү кассациялык инстанциядагы сот кассатор даттанган сот актысы анын укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын козгобой тургандыгын текшергенден кийин гана жүзөгө ашыра тургандыгын караштыруу зарыл деп эсептейбиз.

Процесстик мыйзамдын талаптарына таянсак, административдик доогер менен административдик жоопкер ишти кароого дайыма эле жеке өздөрү катыша алышпайт. Өкүлдүн институту административдик процессте актвдүү пайдаланылат.

Кыргыз Республикасынын АПКнын 29-беренсинин өкүлдөрдүн административдик процеске катышуусун жөнгө салуучу талаптарына негизденсек, анда тараптар соттогу процесстик иш-аракеттерди жалгыз өзү тарабынан же болбосо бир же бирден ашык өкүлдөрү аркылуу жүргүзгөнгө укуктуу. Иште жарандын жеке катышуусу аны бул иш боюнча өкүл кармоо укугунан ажыратпайт. Өкүлдөрдүн ишке катышуусу өкүл шайлоочуну өз алдынча өз атынан процесстик иш-аракеттерди жүргүзүүдөн ажыратпайт.

Кызмат боюнча, мыйзам боюнча өкүлдөр, адвокаттар, ошондой эле башка жактар ишеним каттын негизинде тараптардын өкүлдөрү боло алышат. Ишке бир тарапта катышкан жактар, иштин маселеси боюнча ортолорунда карама-каршылык жок болсо, ишти өкүл катарында жүргүзүү алардын бирине табышталууга мүмкүн.

Ишке катышкан жактардын укуктары менен мыйзадуу кызыкчылыктарын коргоону өкүлдөр жүргүзө алышат. Юридикалык жактын өкүлдөрү болуп анын жетекчиси, ошондой эле, мыйзамга ылайык же уюштуруу документтерине ылайык юридикалык жактын органы тааныган жак саналат. Мамлекеттик бийликтин же жер-жерлерде көз карандысыз башкаруу бийлигинин өкүлү болуп кызматы боюнча ушул органдын жетекчиси саналат. Мамлекеттик органдын, өз алдынча башкаруу жергиликтүү органынын, юридикалык тараптын ыйгарым укуктары менен бирге анын кызмат абалын күбөлөндүргөн документтер менен ырасталмакчы. Ошол себептүү юридикалык тараптын жана

административдик органдын өкүлү алардын атынан сот ишине карата чыгарылган сот актысына даттанууну сотко ашыра алат. Ал эле эмес, жарандар өздөрү да административдик иштерди өз алдынча же болбосо атайын өкүлдөр аркылуу жүзөгө ашыра алышат.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, юридикалык жактардын (доогердин же жоопкердин) жетекчилери кызмат боюнча өкүлдөр боло алышат. Алар өздөрүнүн ишеним катсыз ыйгарым укуктарына ылайык, юридикалык жак болуп саналышат. Аталган учурда, кызмат боюнча өкүлдөр бардык укуктарга ээ болушат жана доогер менен жоопкер үчүн процесстик мыйзамда каралган бардык милдеттерди аткарышат.

Өкүлчүлүктүн эки формасы айырмаланып турат: 1) мыйзамдуу өкүлчүлүк, бул административдик органдын же юридикалык жактын жетекчиси, ошондой эле мыйзамга ылайык же административдик органдын уюштуруу документтерине ылайык же юридикалык жактын органы тааныган башка жактар тарабынан жүргүзүлөт; 2) ишке катышкан жактарга карата өкүл, негизинен, жеке жана юридикалык жак тарабынан жүзөгө ашырылуучу өкүлчүлүк. Муну келишимдик өкүлчүлүк катары караса болот. Мында, биринчи учурда юридикалык жактын мыйзамдуу өкүлүнүн акыркынын кызыкчылыктарын коргоо боюнча иш-аракеттери мыйзамга же уюштуруучу документтерге негизделген жана атайын ыйгарым укуктарды талап кылбайт, экинчиде – өкүл өз функцияларын атайын документ менен (ишеним кат же ордер) аларды ырастагандан кийин гана жүзөгө ашырат. Ошентип, адамда жеке же юридикалык жактын өкүлүнүн статусу болушун бул адамдардын укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо максатында ага мыйзамда каралган каражаттардын жыйындысы бөлүнгөндүгүн административдик иш боюнча өндүрүштө ал априори түшүнөт.

Мыйзам боюнча өкүлдөр (доогердин же болбосо жоопкердин) өз ыйгарым укуктарын ыйгарым укуктуу жак берген ишеним каттын негизинде жүзөгө ашырышат. Ошол эле учурда, мыйзам боюнча өкүл ишенип катта белгиленген укуктарга гана ээ.

Өкүлдүн ыйгарым укуктары Кыргыз Республикасы АПКнын 31-беренесинде белгиленген жана соттук териштирүүдө иштерди кароого болгон ыйгарымдуу укуктар өкүлгө өзү белгиленген тараптын атынан жалпы өндүрүштөгү соттук иш алкагында процессуалдык иш-амалдарын жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк түзүп берет.

Мыйзамда алкагында белгиленген өкүлдөрдөн тышкары, ал өкүлдүн доо арызга каршы оюн билдирүү, камсыздандыруучу чаралар жөнүндө арызга кол тамгасын коюу укугу, кайра жаңыдан ачылган соттук иш чоо-жагдайларына тийиш келген, ошондой эле кара баштан пайда болгон чоо-жагдайларга дал келген соттук акты катары таанылган чечимдерге же болбосо аныктамаларына кайра жаңыдан териштирип чыгууга байланыш доо-арызга кол тамгасын коюу укуктары, жарым-жартылай доо-арыздан баш тартууга, же болбосо келтирилген доону мойнуна алууга, арыз-доонун предметин жана да эң маанилүү маңызын алмаштырууга, сот катышуучулардын, тактап айтканда тараптардын сотто эки тараптуу элдешүү келишимин түзүүгө, ыйгарымдуу укуктарын башка тарап-жакка кайрадан өткөрүп берүүгө, соттук актылар катары таанылган чечимдер жана да аныктамаларына даттануу менен кайрылууга, даттануудан баш тартууга же болбосо ал доодон кайра артка чакыртып алууга, аткаруу барагын аткаруу үчүн берүүгө укуктар көрсөтүлгөн тарап берген ишеним катта атайын жазылууга тийиш.

Соттор юридикалык жак сыяктуу эле, жеке жактын да кызыкчылыктарын коргоодо ишеним катты жол-жоболоштурууга талаптарды коюу менен, Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 203-беренесинде белгиленген талаптарга негизденет жана ага ылайык, үчүнчү жактардын алдында тааныштыруу үчүн бир жактын экинчи жакка берген кат жүзүндөгү ыйгарым укуктары ишеним кат аркылуу тааныла тургандыгын белгилейбиз [9]. Сот өкүлүнүн административдик өндүрүш ишине карата соттук ишке катышууга мүмкүнчүлүк жараткан ыйгарымдуу укуктарды кандай жол менен жол-жоболоштурулууга жатарын аныктоо боюнча маселеге келгенде, соттор өкүлдүн ыйгарым укуктарын жол-жоболоштуруунун тартиби бекитилген

Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 31-беренесинин жоболорун жетекчиликке алышат. Ошол эле учурда, өкүлдүн соттун чечимдерине же/жана аныктамаларына даттануу келтирүүгө болгон укугу бергиленген жаран берген ишеним катта атайын каралышы керек.

Адвокаттар административдик доогерди жана административдик жоопкердин өкүлдөрү катары өзүнүн ишеним берген адамынын кызыкчылыктарын коргоону, “КРнын адвокатурасы жана адвокаттык иш жөнүндө” КРнын мыйзамына ылайык, ордердин – тапшырманын негизинде жүзөгө ашырат.

Ушуну менен бирге, ордер-тапшырма боюнча доогердин жана жоопкердин кызыкчылыктарын жактоо үчүн өз ыйгарым укуктарын иш жүзүнө ашырууда, адвокат Кыргыз Республикасынын АПКсынын 31-беренесинин 2-бөлүгүндө каралган ыйгарым укуктары каралбагандыгын эске алып коюу керек.

Жогоруда аталгандарга негизденсек, ишке катышкан жактардын өкүлдөрүнүн ыйгарым укуктары жарандык мыйзамдарда көрсөтүлгөн негизде катталууга тийиш, ал эми КР АПКнын 29-беренесинин 1-бөлүгүндө көрсөтүлгөн өкүлдөрдүн өздөрү аракетке жөндөмдүү болуп, сотто иш жүргүзүүгө талаптагыдай катталган ыйгарым укугу көрсөтүлүүсү зарыл.

Аракетке жөндөмсүз жана аракетке жөндөмдүүлүгү чектелген атуулдун мыйзамдык укуктары менен катарлаш мыйзамдык эркиндиктерин соттук жыйналышта мыйзамдык түрдө дайындалган соттук өкүл жактоого алат.

Анык түрдө белгиленген тартип-иретинде дайынсыз жоголду деп таанылган жарандык атуул сотко катышууга тийиштиги бар болгон соттук иште анын соттук өкүлү катары мүлкүн ишеним боюнча башкаруучу чыгат.

Өлгөн жарандын же өлдү деп белгиленген тартипте табылган жарандын мураскору ишке катышуусу керек болгон иште, эгерде мурас эч бир адам тарабынан кабыл алына элек болсо, мураскор катары мураска калган мүлктү кайтаруу жана башкаруу үчүн дайындалган адам чыгат.

Процесстик мыйзам сотто өкүл боло албай турган жактардын тобун белгилеген. КР АПКнын 30-беренесинин талаптарына ылайык,

соттор, тергөө амалын жүргүзүүчүлөр, сот прокурорлору, ошондой эле өкүлчүлүк кылуучу мамлекеттик бийлик органдарынын, жана да өз алдынча башкаруу жергиликтүү органдарынын депутаттары сот жүрүшүндө соттук өкүл боло алышпайт, буга алардын процеске тийиштүү уюмдардын ыйгарым укуктуу өкүлү сымал же болбосо мыйзамдуу өкүлү катары катышкан учурлары кирбейт. Адвокатура жөнүндө мыйзамдагы талаптырдын эрежелерин бузуу менен юридикалык берүү тууралуу табыштаманы кабыл алган адвокаттар сотто өкүл болуп катышууга мүмкүн эмес. Ушундай эле, эгерде бул иш боюнча юридикалык жардамды кызыкчылыктары өкүлдүк жасаган адамдын кызыкчылыктарына карама-каршы келген жакка көрсөтүп жатса же мурда көрсөткөн болсо, же иште судья, прокурор, эксперт, адис, котормочу, күбө катары катышкан болсо, ошондой эле ал жак ишти кароого катышкан өз кызматын аткарган адамдын жакын тууганы ошондой эле, үй-бүлө мүчөсү болгон учурда, мындай адам да өкүл боло албайт.

Прокурор – административдик ишке катышкан жак катары өз ыйгарым укуктарын төмөнкүдөй үч формада ишке ашырат:

а) чөйрөсү тастыкталбаган тараптарын эркиндиктер менен бирге укуктарын жана мыйзам тарабынан корголуучу кызыкчылыктарын коргоо максатында, жана да мыйзамдарда келтирилген дагы башка кезде сотко административдик доо менен [6] кайрылуу аркылуу. Балким КРнын атуулу ден соолук, жаш курак шартына, же болбосо аракетке жөндөмсүздүгүнө байланыштуу жана башка жүйөөлүү себептер менен сотко өз ыктыяры менен кайрыла албаган кезде гана административдик, же андан башка жалпы укук мамилелеринин субъекти катары таанылган атуулдун мыйзамдуу түрдө белгиленген эркиндик, укук, кызыкчылыктарын коргоого алууга административдик доо прокурор тарабынан берилет [6].

Сот жүрүшүндө административдик доо менен кайрылган прокурор тараптардын биргеликте жарашуу макулдашуусун түзүү укугунан сырткары,

жалпы процессуалдык укуктар менен колдонот жана да доогердин ар кылпроцессуалдык милдеттерин аткарат. Сот катышуучусу прокурор башка кишинин мыйзамдык кызыкчылыктарын коргоо жаатында коюлган талаптарды колдоого алуудан баш тарткан кезде, эгер аталган тарап же болбосо анын мыйзамдуу өкүлү доодон баш тартуу туралуу эч нерсе билдирбесе, соттук ишти негизги маңызы боюнча териштирүү андан ары улантылат. Иш-аракетке жөндөмсүз атуулдун мыйзамдык кызыкчылыктарын коргоо алуу максатында коюлган доону эсепке албаганда, соттогу доогер прокурор айкындаган доодон баш тарткан кезде, эгер аталган иш-аракеттер мыйзамга карамалай каршы келбесе же болбосо башка тараптардын укуктар жана мыйзамдык кызыкчылыктарын бузбаган учурда, соттук иш боюнча өндүрүш токтотулат[6].

б) ченемдик укуктук актылар боюнча талаш иштер боюнча корутунду берүү үчүн процеске киришүү аркылуу (КР АПКнын 42-бер. 3-бөл.);

в) биринчи инстанциядагы соттордун чечимдерине апелляциялык сунуштамаларды берүү жана эгерде аталган иштерди кароого прокурор катышкан болсо, мыйзамдуу күчүнө кирген сот чечимдерине карата кассациялык сунуштамаларды берүү аркылуу. Балким аталган атуул укуктары менен бирге мыйзамдык иретте корголуучу кызыкчылыктарын коргоого алууну талап кылган учурда прокурор мындай жагдайда административдик процесстин кайсы этабында болбосун сот ишине киришүүгө укуктуу келет[6].

Эгерде прокурор сотко административдик доо менен кайрылса, анда ал ишке тарап катары катышат жана жарыш сөздөрдө чыгып сүйлөйт. Балким административдик иш административдик доонун негизине тийиш козголууга тийиш болгон болгон жагдай шартында прокурор келтирилген соттук иш туурасында корутунду-жыйынтыгын бербейт[6]. Балким прокурор КР АПКнын 42-беренесинин 3-бөлүгүнө таянуу менен соттук процеске киришкен болсо, мындай жагдай шартында прокурор соттук жарыш сөздөр соңуна чыккандан тарта, соттук иш баамына тийиш жыйынтыктоочу корутунду чыгарат.

Прокурордун административдик иш жүрүшүнө карата соттук актыларга сунуштама берүү укугу, ишке катышкандыгына карабастан, КРнын АПКсынын 42-беренесинде каралган. Анын процессуалдык мартабасынын бөтөнчөлүгүнүн бири ушундан билинет. Бул жагдайда прокурор айыптоо "боштугун" толтурууда [85, 102-б.] деп айтса да болот. "Прокуратура жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы прокурордун же болбосо аталган прокурордун орун басарынын жогорудагы соттор мыйзамга каршылаш келген соттук актыларга карата аларды жокко чыгаруу талаптары менен сунуштамасын киргизүү укугу жөнүндө жалпы жоболорду белгилеген. Талаштардын көпчүлүгү шаарлардын ошондой эле райондордун прокурорлорунун, муну менен бирге алардын орун басарларынын түздөн-түз ыйгарым укуктарынан улам келип чыгат. Административдик ишине тийиш соттук актыларга карата жогорку баскычта турган сотторго сунуш-пикирлер менен кайрылууга укуктуу прокурорлордун тизмеги КРнын АПКсы жана КРнын "Прокуратура жөнүндө" закону менен аныкталган эмес. Административдик иш тууралуу соттук актыларына сунуш-пикирлер менен кайрылууга төмөнкү жактар укуктуу келишет: райондордун, шаарлардын, облустардын, Борбордук, ошондой эле Ош шаарларынын прокурорлору, алардын орун басарлары, КРнын Баш прокурору жана анын орун басарлары. Муну менен бирге, КРнын "Прокуратура жөнүндө" мыйзамында начальниктердин, алардын орун басарларынын, улук прокурорлордун жана прокурорлордун жардамчыларынын кызматтары белгиленген. Прокуратуранын аталган кызмат адамдары соттук териштирүүлөргө катышат[6], ошондой эле жогору турган сотторго алардын кызматтык абалын ырастаган документтер менен сунуштама киргизишет. Эгерде прокурор Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 42-беренесинин 2-бөлүгүнүн тартибине ылайык административдик доо менен кайрылса, анда прокурордон башка кызмат адамдары сотторго катышат жана белгилүү бир процесстик иш-аракеттерди жасашат, анын ичинде, прокурор берген ишеним каттын негизинде сунуштамаларды киргизишет. Ошол эле учурда, бул прокурордун административдик сот өндүрүшүнө

катышуусунун бул процесстик механизми КРнын АПКсында жана "Прокуратура жөнүндө" КРнын мыйзамында регламенттештирилүүгө жаткан эмес. КРнын АПКсынын жана "Прокуратура жөнүндө" КРсынын мыйзам жоболорун талдоого алуу колдонуудагы мыйзамдар административдик ишке тийиш соттук актыларды талашууга ыйгарым укуктуу прокурорлордун чөйрөсүн чектөөгө албай тургандыгы жөнүндө тыянак чыгарууга мүмкүнчүлүк берет. Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 42-беренесин прокуратуранын кызмат адамдарынын: начальниктеринин, алардын орун басарларынын, улук прокурорлордун, прокурорлордун улук жардамчыларынын жана жардамчыларынын процесстик ыйгарым укуктарын жөнгө салуучу төмөнкүдөй мазмундагы: "Административдик иш боюнча корутунду берүү үчүн киришкен прокурор кызматтык ырастаманын негизинде катышат" деген 4-бөлүк менен толуктоо сунушталат. Мындан тышкары, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 42-беренесине төмөнкүдөй мазмундагы эскертүүнү киргизүү сунушталат: "Административдик сот өндүрүшүндөгү прокурор деп төмөнкүлөрдү түшүнүү керек: Башкы прокурор жана анын орун басарлары, райондордун, шаарлардын, областтардын прокурорлору, бөлүмдүн жана башкармалыктардын начальниктери, алардын орун басарлары, прокурорлордун улук жардамчылары жана жардамчылары".

Ушул параграфта жүргүзүлгөн талдоо төмөнкүдөй тыянактарды жасоого мүмкүндүк берет.

Административдик иш боюнча өндүрүштүн чыгарылган сот актыларын кайра кароону демилгелөө укугу берилген катышуучулары жетишерлик кеңири көлөмдөгү ыйгарым укуктарга ээ. Алардын процессуалдык укуктары КРнын АПКсында белгиленген, жана да, сот практикасынын алкагында иштелип чыккан жана "кеңейтилген" (кеңири жайылган) (каралган даттануудан баш тартуу, башкы, ошондой эле кошумча даттанууларды берүү укугу ж.б.у.с.), жана акыр соңунда аларга өз укуктары менен мыйзамда каралган

кызыкчылыктарын коргоону эффективдүү иш жүзүнө ашырууга мүмкүнчүлүк түзүп берет.

КРнын АПКсында соттук актыларга даттануу берүүгө уруксат тууралуу атайы процессуалдык актыны сот ишине катышууга тартылбаган, укуктары менен бирге мыйзамдуу кызыкчылыктарына карата соттук чечим кабыл алган тарапка чыгаруу каралган эмес. Натыйжасында, административдик сот ишине тийиш соттук актыларды кайра кароону демилгелөө укугуна соттук өндүрүш ишине катышууга тартылбаган, бирок мыйзамдык укуктар менен биргеликте мыйзамдык милдеттерине карата соттук акты кабыл алган жак-тарап толук түрдө укуктуу келет.

Өкүлдүн өндүрүшкө катышуусу юридикалык жардамды талапка ылайык ишке катышкан жакка көрсөтүү зарылчылыгы менен шартталган. Сот практикасын талдоо кайра кароо баскычындагы ишке өкүлдүн катышуусу менен байланыштуу келип чыгуучу айрым кыйынчылыктарды таап чыгууга мүмкүндүк берди. Алар Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинде өкүлдүн процесстик ыйгарым укуктары мыйзамга ылайык жол-жоболоштурулган ишеним кат менен ырасталууга тийиш экендиги тууралуу ченемдердин бекемделиши менен түшүндүрүлөт. Ошол эле учурда, соттук өкүлдүн соттук ишине карата чыгарылган соттук актыларына арыз-даттанууга болгон мыйзамдык укугу ишеним катында сөзсүз түрдө жазылуусу шарт. Сот өндүрүшүндө катышуучу өкүл адвокат ордер-тапшырмага таянуу менен соттук актыга даттанууга, башкача айтканда доо келтирүүгө жана сотко түшүнүк берүүгө укугу жок.

ГЛАВА 3. АДМИНИСТРАТИВДИК ИШТЕР БОЮНЧА СОТ АКТЫЛАРЫН КАЙРА КАРОО МЕХАНИЗМИН УКУКТУК ЖӨНГӨ САЛУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

3.1. Мыйзамдуу күчүнө кире элек административдик иштер боюнча сот актыларына даттануунун процесстик механизмдерин өркүндөтүү.

Чечим КРнын АПКсында тастыкталган тартип иретинде, тактап айтканда, соттук ишти козгоо, жана аны даярдоо, соттук териштирүү жол-жобосуна тийиш жана чечимдин өзүн чыгарууга карата аныкталган жол-жобону сактоо менен кабыл алынуусу абзел. Келтирилген талаш алкагында кайсы мыйзамды колдонуу зарылдыгы жөнүндө маселени чечүүдө соттун ишке катышуучуларынын жүйөлөрү менен байланыштыгы жок жана алар таянбаган мыйзамды колдоно алууга укуктуу. Сот ишин карап териштирип жаткан сот чечимди анык талаптарга тийиштерди гана кабыл алат. Билдирилген доо талаптарынын чегинен чыгууга, билдирилбеген талапты чечүүгө, доогердин талабын ири өлчөмдө канааттандырып [6] берүүгө сот мыйзамда түз көрсөтүлгөн учурларда гана укугу бар. Чечим мыйзамдуу болушу үчүн, сот ченемдик актылардан дал ошол талаш укуктук мамилени жөнгө салуучу укуктук ченемди (ченемдерди) табууга тийиш. Бул үчүн тараптардын иш жүзүндөгү өз ара мамилелерине туура юридикалык баа берүү керек. Укуктук ченемди тандап алуу менен, сот анын колдонууда, күчүндө экендигине ынанууга тийиш. Эгерде сот колдонууга жаткан ченемдин маанисин жана мазмунун туура айкындаган, б.а. мыйзамды туура түшүндүрмөлөгөн учурда гана чечим мыйзамдуу болуп саналат. Эгерде сот ишти чечүүдө мыйзамга караштуу ченемдик актыны колдонсо, анда ал ченемдик актылардын мыйзамга ылайыктуу экендигин, алар тийиштүү органдар тарабынан, белгиленген тартипте басылып чыккандыгын текшерүүгө милдеттүү. Мыйзамдагы окшоштуктарды же укук окшоштуктарын колдонуу милдеттүү түрдө чечимде жүйөлөштүрүлүүгө тийиш. Эгерде субъективдүү укук же мыйзам менен

корголуучу кызыкчылык бузулгандыгы далилденсе, анда сот мыйзамда көрсөтүлгөн жолдордун бири аркылуу бузулган укукту өз чечими менен коргойт. Райондор аралык сотко кайрылган жакка таандык талаштагы укуктун бузулгандыгы ырасталбаса, анда сот бул жактын доосун кабыл алуудан баш тартат жана ушуну менен доогердин иш-аракеттери же ырастоолору менен бузулушу мүмкүн болгон жоопкердин кызыкчылыктарын коргойт. Жаңы АПКда чечим чыгаруу кезинде сот төмөнкүлөрдү текшерүүсү керек:

Административдик актынын КРнын Баш мыйзамына, атайы мыйзамдарга жана да башка укук ченемдик актыларга шайкеш келе тургандыгын; административдик актысы атайы мыйзамдарда белгиленген административдик жол-жоболорду сактоо менен чыгарылгандыгын [6]; мыйзамда келтирилген укук ченемдик актыны кабыл алуу жол-жобосу [6] сакталгандыгын; талаштуу актыны кабыл алган өлкөнүн бийлик органдарынын, жана өз алдынча башкаруу жергиликтүү органдарынын[6] компетенттүүлүгүн; сотко кайрылган тараптардын укуктары менен бирге эркиндиктери жана да мыйзамдуу кызыкчылыктары бузулгандыгын, эгерде ушул тараптын өз укуктары, жана да эркиндиктер менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын иш жүзүнө ашырганга каршылыктар түзүлгөндүгүн.

Чечим кабыл алып жатканда сот ошондой эле административдик доону камсыздоо боюнча чараларды көрүүнү сактоо жөнүндө же жокко чыгаруу жөнүндө, буюм далилдеринин мындан аркы тагдыры жөнүндө, сот чыгымдарын бөлүштүрүү жөнүндө, ошондой эле соттук кароо өндүрүшүнөн улам келип чыккан жана да айкындоону талап эткен бир кыйла суроо-маселелерин чечүү аракетин кылат. Соттук акты-чечимин териштирүүдө, ошондой эле ишке ашырууда сот арыз-доодо камтылган жүйөө-далилдер менен байланыштуу болбойт. Сот административдик актынын укук ченемдүүлүгүнө баа берип жатып, чечимде административдик орган административдик актыга кошкон негиздемени гана эске алат. Сот иш-аракеттер (аракетсиздик) административдик жол-жоболорду сактоо менен жүзөгө ашырылгандыгын текшерүү менен, административдик органдын аракеттүүлүгүнө

(аракетсиздигине) тийиш чечим чыгарат. Балким мыйзамда бөтөнчө каралбаса, ишти сот доогер койгон талаптардын алкагында чечет (КР АПКнын 173-бер.). Соттун ишти чечүүдөгү ыйгарым укуктары КР АПКнын 174-беренесинде көрсөтүлгөн. Маңызы боюнча ишти чечүүдө сот доону толугу менен же жарым-жартылай канааттандырышы же болбосо аны канааттандыруудан толугу менен же жарым-жартылай баш тарта алат. Административдик доону канааттандырган учурда, сот төмөнкүлөр боюнча чечим чыгара алат: 1) жоопкердин – административдик органдын административдик актысын толугу менен же болбосо жарым-жартылай келип, жарактуулукка жооп бербеген деп таануу тууралуу; 2) жоопкердин – административдүү органдын доогерди убара кылуучу административдик актыларды кабыл албай коюу же башка иш-аракеттерди жасабоо милдети тууралуу; 3) административдик органдын жоопкеринин айрым иш-аракеттерди жасоо милдеттери тууралуу; 4) эгерде жоопкердин мыйзамдуу ыйгарым укуктары же административдик акт менен каралган башка дискрециялык ыйгарым укуктары (ыктыярдуу болуу укугу) жок болсо, аны тиешелүү административдик актыны жокко чыгарууга милдеттендирүү тууралуу; 5) жоопкердин – административдик органдын мыйзам алдындагы укук ченемдик актысын жарактуу эмес деп таануу тууралуу; жоопкердин – административдик органдын иш-аракетин (аракетсиздигин) жараксыз деп таануу тууралуу.

КРнын сотторунун чечимдери жалпы мамлекеттик органдар, өз алдынча башкаруу жергиликтүү органдары ж.б. органдар, кызмат адамдары жана атуулдар, менчик формасына карабастан юридикалык жактар үчүн милдеттүү болуп эсептелет, ошондой эле КРнын жалпы чөйрөсүндө идеалдуу аткарылуусу абзел [6]. Административдик сот өндүрүшүндө тараптардын юридикалык кепилдиктерин камсыздоону жана сактоону ишке ашыруунун маанилүү формасы - соттук коргоо укугун конституциялык принцип катары бекиткен Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 40-беренесинин талаптарын аткаруу болуп саналат деп эсептейбиз.

Апелляциялык инстанциядагы сотко иш келип түшкөндөн кийин, ишти апелляциялык тартипте кайра кароого даярдоо баскычы башталат, бул Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 223-беренесинде көрсөтүлгөн. Анда камтылган, ушул этапта аткарылууга тийиш болгон судьялардын иш-аракеттеринин тизмегин толук соңкусу деп таанууга болбойт. Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин авторлору милдеттүү түрдө чечилүүгө тийиш болгон эң олуттуу маселелерди гана көрсөтүшкөн, бирок, зарылчылык келип чыкса, алар баяндамачы судья тарабынан толукталышы мүмкүн. Мыйзамдарды талдоо жана практика көрсөткөндөй, ишти апелляциялык кароого даярдоодо судья төмөнкү маселелерди чечет.

1. Эң оболу, даттануу (сунуштама) берилген сот актысы кайра кароо объектисине жата тургандыгы, башкача айтканда, даттанылууга жата тургандыгы такталат. Даттануу берилгенде жана ишти биринчи инстанциядагы соттун апелляциялык инстанциядагы тиешелүү сотко жөнөтүүдө сотко караштуулук эрежелеринин сакталгандыгын текшерүү керек. Бул баскычта аймактык сотко караштуулук текшерилет. Ошол эле учурда, баяндамачы судьянын бул иш-аракеттери Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 223-беренесинде белгиленген эмес, ошентсе да аталган иш-аракеттер, биздин ой-пикирибиз боюнча, ири маңызга ээ экендиги билинет, ошондой эле сотко тийиштүүлүгү апелляциялык баскычтагы сотто мыйзамдык укугу бузулган маалда, көрсөтүлгөн укуктук-бузуулар, биздин ой-пикирибизге тийиш келген кассациялык тартип жаатында кайра баштан териштирүүдө апелляциялык баскычтын соттук актысын жокко чыгаруу процессинде милдеттик-созсүз түрдө негиз болуп эсептелет.

Сот жүрүшүндө апелляциялык даттанууну, мындайча кеп салганда, сунуштаманы соттук териштирүү-өндүрүшүнө кабыл этүүсүн жокко чыгарууга жаткан чоо-жагдайларды өз карамагына териштирүүгө жатат. Арыздык даттанууга карата же болбосо сунуштамага карата сотко ашырылган жана да аныкталган процесстик тартиптик жаатта апелляция берүүчү соттук-өкүлдүн

соттук актысына даттанууга жаткан мыйзамдык түрдө ыйгарымдуу укуктары апелляция берүүчү жактан сакталгандыгы, балким ал даттанууга кол тамгасын коюп, тапшырса, алдын ала мамлекеттик алымдын төлөнгөндүгү, ал эми өтүп кеткен учурда, даттануу максатында мөөнөттү калыбына келтирүү тууралуу өтүнмөнүн болуусу тактоого алынат. Ушундан сырткары, талаш-тартышка түшкөн соттук актты сот ишине катышып жаткан башка тараптардын даттануусуна тийиш апелляциялык териштирүүнүн предмети эместиги талдоого абзел. Соттук өндүрүштө даттанууну териштирүүгө бут тосууну жараткан мезгил учурунда, баяндамачы кийинки сунушталган соттук акты катары таанылган чечимдердин бирин кабыл этет: 1) Соттук өндүрүштөгү териштирүүдө апелляциялык даттанууну, башкача айтканда сунуштаманы кабыл этүү; 2) апелляциялык даттанууну (сунуштаманы) кайтарып берүү тууралуу.

Баш тартуу үчүн негиз бар экендиги аныкталат. Билдирилген баш тартуулар сот жыйынында гана чечилет. Ошол эле учурда, соттук териштирүүгө чейин сот коллегиясынын курамын ачыктоого тыюу салынат.

Ишке катышып жаткан жактарга кабарлоо чаралары көрүлөт. Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 223-беренесинин 3-бөлүгүнүн 7-пунктунда баяндамачы судья оозеки териштирүү жүргүзбөстөн апелляциялык өндүрүштү жүзөгө ашыруу мүмкүнчүлүгү жөнүндө маселени чече тургандыгы көрсөтүлгөн. Бирок, биздин пикирибиз боюнча, оозеки териштирүү өткөрбөстөн апелляциялык инстанциядагы сот өндүрүшүн жүргүзүү сот өндүрүшүнүн оозекилик принцибине карама каршы келет. Ошол эле учурда, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодекси оозеки териштирүү жүргүзбөстөн апелляциялык өндүрүштү жүзөгө ашыруунун тартибин жөнгө келтирүү татаал, мунун маңызы, соттук өндүрүш ишинде териштирүүнүн апелляциялык баскычында сотто өндүрүшүн жүргүзүү жаатында өтүнүч-суранычы өз алдынча маалым этүүгө же башкача айтканда 1-баскычтагы сотто көрсөтүлгөн өтүнүч-суранычы тууралуу териштирилүүсү абзел. Мындай өтүнүч-суранычты жар салуу мыйзамдык укугуна ээ, соттук

өндүрүштүн жүрүшүнө катышуучу жак-тараптардын топтому такталбаган, аны менен бирге жогоруда көрсөтүлгөн сымал өтүнүч-суранычты маалым этүү баскычы айкын ачылбаган.

Соттук катышуучу жак-тараптардын дагы да бир кыйла далил-жүйөөлөрдү талап этүүсү тууралуу, балким соттук акты катарында таанылган чечим мыйзамдык күчүнө кирген мезгил-учурунда, ошондой эле даттанууну сотко ашыруу максат иретинде убакыт-мөөнөтүн кайра ордуна келтирүү жаатында доо-арыз сотко ашырылса, мындай учурда соттук акты-чечимдин жүзөгө ашырылышын токтотуп туруу боюнча доо-арыздарга, ошондой эле сураныч-өтүнүчүнө макулдук берилиши зарыл. Процессуалдык закон негизинде көрсөтүлгөн сураныч-өтүнүчтөрүн убакыт-саатынан кечиктирбестен териштирүүгө мыйзамдык түрдө милдет артууга карабастан, көбүн эсе учурда сураныч-өтүнүчтөрү жөндүү жайда соттук жыйында, өндүрүш ишине катышкан жак-тараптардын сотто иштин чечилүүсүн баса белгилеп кетүү абзел.

2-баскычтагы сот жак-тараптардын бирөөсүнүн арыздык даттануусуна карата соттук актысын апелляциялык кайра баштан жаңыча териштирүүнү иш жүзүнө мезгил учурунда айрым бир кыйынчылыктар келип чыгат жана белгилүү бир убакыт өткөндөн кийин ишке катышкан башка жактан апелляциялык даттануу келип түшөт, же прокурор сунуштама берет. Сот практикасын талдоодон улам, эгерде даттануулар кайтадан талашылып жаткан сот актысын жаңыдан териштирүүдөн улам келтирилсе, анда апелляциялык баскычтагы соттор жалпы андан соңку арыздык даттанууларын, же болбосо сунуштамаларын соттук териштирүүдөн баш тартышууда деп жыйынтык-тыянагына келип такалабыз. Соттордун жогоруда келтирилген жыйынтык-тыянактары КРнын АПКсында белгиленгендей арыздык даттанылууга жаткан соттук актысын кайрадан кайталоо иретинде жаңы баштан, экинчи ирет териштирүүнү алкагына албагандыгынан соң пайда болот. Соттук тажрыйбасынын негизинде жаралган талдоо соттук өндүрүшкө катышпаган жана да чыгарылган соттук актысы тууралуу соттук иш өндүрүшүнө катышкан башка жак-тараптардын соттук ишти жогоруда турган соттун башынан

териштирүүсүнө ашырган арыздык даттануусу жаатында апелляциялык менен катарлаш кассациялык тартип-иретинде кайра каралгандан кийин билген административдик сот өндүрүшүнүн тарабынын конституциялык укугу чектелип калгандыгы байкалат.

Ушуга байланыштуу, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексине ишке катышпай катышпай калган тараптын соттук актыны даттанууга болгон укукту ишке ашыруу максатында 240-1-беренени киргизүүнү сунуш кылабыз. Жогору бааскычта турган сот тарабынан сот чечимдерин кайрадан кароо боюнча конституциялык укукту коргоону ишке ашыруу максатында, административдик сот өндүрүшүнүн сотко катышпай калган жана ишке катышкан башка тараптардын даттануусу боюнча апелляциялык тартипте кайра каралгандан кийин чыгарылган сот актысы жөнүндө билген тараптын укугун караштыруу зарыл.

Ушуга байланыштуу, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексине 240-1-беренени киргизүүнү жана аны төмөнкүдөй редакцияда баяндоону сунуштайбыз.

"240-1-берене. Ишти апелляциялык тартипте карагандан кийин келип түшкөн апелляциялык даттанууну (сунуштаманы) кароонун тартиби.

Аныкталган мөөнөттө же болбосо апелляциялык даттанууну берүү мөөнөтү аяктаган соң, өтүп кеткен мөөнөттү калыбына келтирүү боюнча өтүнүч менен берилген апелляциялык даттануу апелляциялык инстанциядагы сотко башка даттануулар боюнча иштер каралган соң келип түшкөн кезде, сот ушундай даттанууну - сунуштаманы өз сот өндүрүшүнө кабыл алууга милдеттүү келет.

Апелляциялык даттанууну териштирүү жыйынтыктары боюнча, жүйөлүү негиздер бар болгон учурда, апелляциялык инстанциядагы сот апелляциялык инстанциянын буга чейин чыгарган соттук актысын, 1-инстанциянын соттук актысын жокко чыгарат, ошондой эле соттук жүрүштөн улам келип түшкөн арыздык даттанууга тийиш жаңыдан абштапкы чечим, балким аныктама кабыл алынат.

Мында баяндалган негиздер даана жүйөлөнбөгөн маалда, апелляциялык баскычындагы сот апелляциялык тартип жаатында даттанууну канааттандыруу эмес деп таап, ишке ашырбай таштап коюусу боюнча соттук акты эсептелген аныктама чыгарат".

Арыздык даттанууну же мындайча айтканда сунуштаманы териштирип чыккан маалда апелляциялык баскычтагы сот төмөндө келтирилген чечимдердин бирин чыгарат.

Соттук акты өзгөртүлүүгө учурабастан, ал эми даттануу (сунуш) канааттандыруусуз калтырылсын. Бул жерде келтирилгендей сот актысын чыгаруу менен, төмөнкү баскычтагы соттук иш боюнча сот актысын кабыл алуу жаатында жогору турган сот баскычынын баасы (маанилүүлүгү) менен окшош талаптагыдай укуктук баа бергендиги ырасталат. Чечим мыйзамсыз жана негизсиз болгон учурда, ал өзгөртүүсүз калтырылат, бирок аны жокко чыгаруу даттануу берүүчүнүн ишине катышкан жактын абалын начарлатып коюшу мүмкүн деп эсептейбиз.

Эгерде чечимдин мыйзамсыздыгына жана негизсиздигине байланыштуу, апелляциялык даттануу берген жактын абалы начарлап кетпесе, апелляциялык инстанциянын соту кабыл алынган чечимди өзгөртө алат. Чечимди өзгөртүү – универсалдуу процесстик каражат, бул төмөн турган сот инстанциясынын маселеси маңызы боюнча туура чечилген, бирок айрым тактоолор менен түзөтүүлөр талап кылынган учурда пайдаланылат.

Даттануу боюнча чечимди өзгөртүү төмөнкү формаларда мүмкүн болот. Ошентип, административдик соттук өндүрүш жүрүүсүнө катышкан жак-тараптардын арыздык-даттануулары тууралуу соттук актысын өзгөртүү, чынын айтканда маани-маңызы жаатында оң чечимди түзөтүү же болбосо тастыктоо функциясын гана эле эмес, аны менен катар бир жагынан алып караганда жаңыча соттук чечимдин функциясын, ошондой эле жарым-жартылай жокко чыгаруу функциясын да аткара алат. Аталган жагдайсыз соттук тескөө жетишерлик тыянактуу, чыгымы жок болуп, соттук ишти өз маалында

териштирүүнүн жана да чечүүнүн принциптерин ишке ашырууну, ошондой эле сот актысынын аткарымдуулугун камсыздай албайт.

Жогору турган сот чыгарылган соттук акты-чечимин жокко чыгаруу менен соттук өндүрүш ишине тийиш өндүрүштү кыскарта алуусу толук мүмкүн. Мындай жагдайда төмөндө турган соттук акты аталаган чечим гана жокко чыгарылып, арыздык даттанылган административдик акты өз күчүндө болуп тура бермекчи. Ушундай соттук чечим апелляциялык баскычындагы сот жак тарабынан кабыл этмекчи жана эгерде Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 186-беренесинде каралган жагдайлар белгиленсе, анда иш кыскартылууга жатат.

Мындан тышкары, сот административдик иш боюнча сот актысын кайра териштирүүдө административдик соттук чечимин жокко чыгарууга жана КРнын АПКсынын 188 жана 189-беренелеринде келтирилген жагдайлар тастыкталган эмес шартта, доону териштирүүсүз калтырууга укуктуу же милдеттүү. Ошол эле маалда, биздин ой-пикирибиз боюнча, ишти 1-баскычтагы сотто караганда, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 189-беренеси доогерге карата жайылат. Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 223-беренесинин 7-бөлүгү апелляциялык инстанциядагы сотто каралуучу иштин датасы, убактысы жана орду тууралуу талаптагыдай кабарланган тараптардын келбей коюулары соттук өндүрүш ишин териштирүүгө жолтоо болуп саналбай аткандыгын териштиришет. Мындан улам, КРнын АПКсынын 232-беренесинен "189" цифрасын жоюуну сунуштап өтмөкчүбүз. Жогоруда турган сот 1-баскычтагы соттук акты чечимин бузуп, соттук ишин жаңыдан териштирүүгө алууга ошол эле сотко жиберүүгө укуктуу келет. Апелляциялык баскычтагы соттун келтирилген ыйгарым укугу ишти териштирүү баскычында, кийин, апелляциялык баскычтагы сотто четтетилбей турган процессуалдык катачылыкка жол ачылган убакытта колдонулууга жатат.

Соттук акты чеимдин жогорудагыдай түрүн кабыл алуу үчүн арыздык-даттанууну караштырып, соттук териштирүүдө көрсөтүлгөн, ишти ар жактуу,

толук жана объективдүү, калыс кароого мүмкүндүк бербеген процессуалдык бузуулар, эгер соттук териштирүүнүн мөөнө сааты жана орду тууралуу кабарланбаган болсо, ишке катышкан жактардын соттук териштирүүгө катышуу боюнча процесстик укуктарын бузуулар негиз болуп саналат. Ишти кароодо сот өндүрүшүнүн тил принциби бузулуп, иш соттун мыйзамсыз курамы тарабынан каралган.

Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодекси процесстик бузууларга байланыштуу сот актысын жокко чыгаруунун кынтыксыз негиздерине кошпойт, буга судьянын кеңешүүчү бөлмөсүнүн купуялуулугун бузуу менен сот актысын чыгарууну киргизсе болот. Ушундай негизге карата соттук акты жокко чыгарылган шартта, тийиштүү талаптар административдик сот өндүрүшүнүн мыйзамында аныкталмайынча, алар да чечимди мыйзамсыз жокко чыгарууга алып келери жөнүндө так баяндаса болот.

Андан сырткары, апелляциялык инстанциянын 1-инстанциядагы сот чечимин жокко чыгарууга, ошондой эле ишке катышууга тартылбаган тараптардын укуктары менен бирге милдеттери жөнүндө чечимди кабыл алуу жүйөсү боюнча ишти жаңыдан кароо үчүн жөнөтүүгө ыйгарым укуктары жок.

Мындай учурда, ишке катышууга жана өзүнүн укуктары менен милдеттери тууралуу маселени чечүүгө тартылбаган жактын соттук коргоого болгон конституциялык укуктары бузулган.

Ушуга байланыш, КРнын АПКсынын 233-беренесинин 2-бөлүгүнө толуктоо киргизүүнү жана да 7, 8-пункттарды төмөнкү келтирилген редакцияда баяндоону сунуш кылабыз:

"7) соттор кеңешүүчү бөлмөнүн купуялуулугун, сырдуулугун буза турган болсо;

соттук ишке катышууга тартылбаган жак тараптардын укуктары менен бирге милдеттери тууралуу маселени чече турган болсо".

Соттук актыларга карата апелляциялык даттанууларды (сунуштамаларды) териштирүүдө апелляциялык инстанциянын ыйгарым

укуктарынын маани-маңызын, аны менен бирге чектерин изилдөө бизге төмөнкүдөй натыйжа-тыянактарга келүүгө мүмкүнчүлүк берди.

Ишти апелляциялык тартипте кайра кароого даярдоодо баяндамачы судья тарабынан чечиле турган маселелер ачылды жана түзүлүп, такталды, даттанууну өндүрүшкө кабыл алуудагы жана ишти соттук териштирүүгө даярдоодогу баяндамачы судьянын иш-аракеттеринин тизмеги аныкталды.

Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин чечимди жокко чыгаруунун жана ишти апелляциялык инстанциянын жаңыдан кароосуна жөнөтүүнүн негиздери тууралуу жоболорун, ошондой эле укук колдонуучу практиканы талдоого алуу бул негиздер кеңейтилүүгө тийиш экендиги тууралуу тыянакты чыгарууга мүмкүндүк берет.

3.2. Мыйзамдуу күчүнө кирген сот актыларына даттануунун процесстик өзгөчөлүктөрү

Кассациялык өндүрүш Кыргыз Республикасындагы административдик сот өндүрүшүнүн аяктоочу баскычтарынын бири болуп саналат жана ага Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 26-главасы арналган [6]. Муну менен катар, административдик иштерге карата кассациялык өндүрүштүн көбүн эсе граждандык иштерге карата кассациялык тартип иретиндеги соттук актылардын кайра кароо айкалыштары белгиленет.

Кассация термини "cassatio" латын тилинен алганда "жокко чыгаруу, жок кылуу" дегенди түшүнүктү билдирет. Укук алкагында процессуалдык иштерге тийиштүү келип, ал соттун мыйзамдуу күчүнө кирген токтомдорунун мыйзамдуулук менен негиздүүлүгүн жогору турган соттордун текшерүүсүн билдирет [188].

Башка булактарда сот актыларын кайра кароонун кассациялык ыкмасынын генезисин процесстик укук теориясында француз сот системасынан тартып чагылдыруу керектиги көрсөтүлөт. Кассация институтунун аталышы

биринчи жолу француздардын сот адилеттиги системасында калыптанган жана ал француз тилиндеги "kasser" - бузуу, сындыруу деген этиштен келип чыккан. Француздардын 1806-жылдагы жарандык процесстик кодекси боюнча кассациялык аталган сот жогорку сот баскычы сымал таанылып келет. Ушул сыяктуу сот баскычы соттук акты-чечимдерде укуктук-ченемдери сактоо максатында гана көзөмөл жүргүзүлүп келген, ал эми апелляциялык баскычтагы сотторду байкаса, анда 2-баскычтагы соттор катары укук маселелери менен бирге факт маселелерин кароо аркылуу ишти негизи боюнча экинчи ирет кароого алышкан, ошол эле тапта жаңы далилдердин берилишине жол берилип, аларды текшерүү жана баа берүү иштерин жүргүзүшкөн [31, 12-13-б.].

А.М. Гатиндин көз карашы боюнча кассациялык өндүрүш бул мыйзамдуу күчүнө кире элек, даттанылууга чегерилген сот актыларынын мыйзамдуулукка жана негиздүүлүккө дал келүүсүн текшерүү жаатында 2-инстанциядагы соттун ишмердүүлүгү экендигин баса белгилеген [186].

Н.Буцковскийдин баамында "кассациялык баскычтагы сот иштин жөнүн эмес, сот өндүрүшүндө чыгарылуучу соттук акты-чечимдерди соттоого алган" деген сымал ток этер нуска аныктамасын баса белгилеп өткөн. Мындан улам, И.Г. Арсенов өз ишинде кассациянын көздөгөн максаты, жогорудан ылдый турган соттор сот акыйкаттуулугун жүргүзүүдө кайсы бир так сот тартыш-талаштарын чечүүгө эмес, биринчи ирет, укуктук ченемдерин бир тизмектүү аныктамалоого жана колдонууга багытталган жалпы мамлекеттик саясатты жүргүзүү болуп санала тургандыгын белгилеген [33].

И.Г. Арсеновдун жогоруда айткан пикири менен макул боло албайбыз, анткени ар бир иштин артында адамдын тагдыры, ал эми административдик иш боюнча өлкөдөгү органдын же өз алдынча жергиликтүү башкаруу органынын атуулдарын, ошондой эле юридикалык жактардын укуктары менен катарлаш келген мыйзамдык кызыкчылыктарын бузган соттук актылардын бири же болбосо атап айтканда, кандайдыр бир иш-аракеттен улам келип чыгат.

Орусия мамлекетинде кассациялык соттор арбитраждык процесстин өз алдынча этабы (укук колдонуу цикли) сымал аныкталып, жана анын маани-

маңызы чөйрөлөрдүн федералдык арбитраждык сотторунун биринчи, жана дагы апелляциялык баскычтагы арбитраждык соттордун мыйзамдуу түрдө өз күчүнө кирген соттук актылардын мыйзамдуулугун контролдоп, текшерилиши менен түшүндүрүлөт [147, 18-б.].

Казак эл Республикасында соттук ишти кассациялык баскычына карата тартип-ирет жагдайында териштирүүгө тийиш. Соттук өндүрүш ишине ылайык соттук ишке катышкан бөтөн жак-тараптар беришкен соттук материалдардан улам 1-баскычтагы соттук акты-чечиминин даттанылууга жаткан бөлүгү сыяктуу эле, даттанылбаган бөлүгү, ошого теңдеш эле, даттануу беришпеген жактарга карата да бөлүгү мыйзамдуу экендигин жана негиздүүлүгүн текшерет. Кассациялык инстанция биринчи да, апелляциялык инстанциялардагы да мыйзамдуу күчүнө кирген сот актыларын кайра карап чыгат [195].

Төмөн турган сот актыларын жогору турган соттордун кайра кароо институту тууралуу англиялык юрист жана философ И. Бентам өз ишинде даттануу укугу жок болгондо, соттор канчалык жакшы, мыкты болушпасын, алар өз алдында бирөөлөрдү калчылдап, коркуп турууга мажбурлап салышарын; алардын соңку чечими тууралуу ой коркунуч, сарсанаага батырарын белгилеген. Мыйзам чыгаруучу ушул коркунучка көңүл бөлүп, элде коопсуздуктун терең ишенимин жаратууга тийиш. Сотторго карата даттануу укугу сыяктуу мындай жагымдуу таасирди башка эч бир нерсе оңой эле бере койбойт [28, 142-б.].

Юридикалык илимдин бүтүндөй тарыхында сот актыларынын мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүүнүн көп жылдык механизми иштелип чыккан жана ал жогору турган сот инстанцияларына апелляциялык жана кассациялык тартипте төмөн турган соттордун актыларын кайра карап чыгууга мүмкүнчүлүк тартуулап келген. 1-баскычтагы сот тарабынан кетирген каталар 2-баскычтагы сот тарабынан 1-баскычтагы соттук өндүрүшкө өтө жакын жол-жоболордо оңдолууга тийиш. Ушуну менен бирге, көз каранды эмес жана калыс

соттун ишти акылга сыярлык мөөнөттө акыйкат териштирүү укугу мыйзамдуу түрдө күчкө кирген соттук актыларынын ошол учурда жалпы чыгарылышын жана да туруктуу болушун, ошондой эле алардын аткарылышын талап этет.

1-баскычтагы соттук акты катары таанылган чечимдерин кайра баштан териштирүүнүн негизги түйшүгүн жөнөкөй сот баскычына, тактап айтканда, апелляциялык жана кассациялык баскычка которуу дал ушунусу аркылуу түшүндүрүлөрү айкын болуп чыга келет [151, 200-б.]. КРнын АПКсынын 246-беренесинин 1-бөлүгүнүн жоболорун сөзмө-сөз, утурлай аныктамалоодон соттук 1-баскычтагы соттун закон ченемдик түрдө күчүнө кирген соттук чечимдери жана да аныктамалары, балким аталгандар мурун көбүн эсе апелляциялык баскычтагы сотто териштирүүнүн предмети болбогон мезгил учурунда, кассация тартип иретинде даттанылууга жатпайт деген түшүнүктү туюндурат.

1-баскычтага жана апелляциялык баскычтагы закон ченемдик түрдө күчүнө кирген соттук актыларды кайра баштан териштирүүнү, КРнын АПКсынын 245-беренесине дал келген, мамлекеттик Жогорку сот иш жүзөсүнө ашырат. Мындагы Жогорку сот жокко чыгарыла элек соттук актыларга байланыш берилген арыздык-даттануулар менен бирге эле сунуштамаларды, балким алар 2-баскычтагы сот тарабынан апелляция тартип-иретинде аныкталган мезгилде гана, кассация тартип-ирет жагдайында териштирүүгө алынат. Мыйзамдуу күчүнө кирген соттук актыларга кезектүү даттануунун ушундай жол-жобосу, бир жагынан алганда, "Судьялырдын статусу жөнүндө" конституциялык мыйзамда жана "Жогорку сот жана жергиликтүү соттор тууралуу" мыйзамда бекитилген Жогорку сот бийик деңгээлдеги сот органы катары ылдый турган соттордун ишмердүүлүгүнө соттук көзөмөл кылуучу мартабасын жана ыйгарым укуктарын ачык көрсөтүп турат, экинчи жагынан алганда, соттук актыларды кайрадан териштирүү максатында сотко эки жолу кайра кайрылуу укугун ыйгаруу менен,

административдик иш боюнча сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын укуктары менен бирге мыйзамдуу кызыкчылыктарын камсыздоону максат кылат.

Кассациялык этапта соттун ыйгарымдуу укуктарынын чектери тууралуу жана да алар жарлык кылган соттук актылардын түрлөрү жөнүндө маселелер кызыкчылык туудурат.

Даттанылган сот актысынын мыйзамдын негизинде текшерүүдө, кассациялык баскычтагы соту, мурда көрсөтүлгөндөй, төмөнкү тепкичте турган сот тараптардын иш жүзүндөгү өз ара мамилелерин юридикалык квалификациялоосунун тууралыгын да текшерет. Андыктан, ушул изилдөөнүн алкагында сот актыларынын мыйзамдуулугу чындыгында эмнеге көз каранды жана кандай укуктук көрүнүштөр менен өз ара байланышта экендигин тактап, билүү керек. Мындай изилдөө сөзсүз түрдө даттанылган сот актыларынын мыйзамдуулугун контролдоо боюнча кассациянын функцияларын аткаруу үчүн, бузулган укукту соттук коргоо максатына жетишүү үчүн сот актыларынын негиздүүлүгүн текшерүү зарылбы деген суроого жоопту талап кылат.

Сот актысынын жетишсиз негизделүүсү анын мыйзамсыздыгын билдириши мүмкүн. Ушул эле тыянак иш боюнча тараптын өз талаптарынын же каршы пикирлеринин далилсиздигине тиешелүү.

Натыйжада, административдик сот өндүрүшүндө сот актыларынын мыйзамдуулугу менен негиздүүлүгүнүн өз ара байланышы эске алынууга тийиш экендиги, кассациялык баскычтагы соттун даттанылган чечиминин негиздүүлүгүн кайра кароо боюнча ыйгарым укуктары, ошондой эле мындай кайра кароонун жыйынтыктары боюнча жаңы чыгарууга алууга ыйгарым укуктары бар экендиги таанылган. Буга чейин маалым болгондой, сөз кассация баскычындагы соттук өндүрүш ишинде кайрадан жаңы гана ачылган чоо-жагдайларды кассациялык тартип түрүндө кайра башынан териштирүүгө алуу боюнча белгилөөсү жөнүндө эмес, сөз дал ошол кассациялык баскычтагы даттанылып жаткан соттук актынын фундаменталдуу негиздүүлүгүн талдоо тууралуу жүрүп жаткандыгына маани берүүсү зарыл.

Арыздык-даттанылган соттук актылардын маңыздуулугун талдоодон өткөрүүдө, соттук өндүрүш ишиндеги жүйөө-далилдерди сынга алууда негизинен кассациялык баскычтагы соттун жаңыча чечим кабыл алуу укугу тууралуу баяндалган мисал жана маселе боюнча ар кыл ой-пикирлер бар экендигин баса белгилеп коюу абзел. Мисалга алсак, В.М. Шерстюктун ою боюнча, даттанылган сот актысынын анык эместигин көрсөткөн ар мезгилде кассациялык баскыч, аталган соттук актынын жокко чыгаруу менен катарлаш, жаңыча чечим кабыл алууга укуксуз экендиги, анын ордуна жогорудагы иш тууралуу ушундай соттук акты-чечим чыгарган 1-баскычтагы соттун [73, 275-б.] жаңыдан кароосу үчүн өткөрүп берүүгө милдеттүү деп эсептейт. Юков М.К. да кассациялык инстанциядагы соттук далилдерди өтө эле баалоого алууга укуктуу эмес, эгер соттун тыянактары каралып жаткан иштин материалдарына шайкеш келбей турган болсо, ишти кайра жаңыдан териштирүүгө багыттоого мажбур деп тастыктайт [74, 4-б.]. О.Ю.Скворцовдун айтуусу боюнча, кассациялык инстанциядагы сотко даттанылган актынын негиздүүлүгүн текшерүү менен эч бир ыйгарым укук ыйгарылган эмес [168, 13-б.].

Биздин 2017-2018-жылдардагы сот практикасына жүргүзгөн изилдөөбүздүн маалыматтары боюнча, төмөнкүлөр аныкталды. Кассациялык токтомду жокко чыгаруу үчүн негиз катары иште топтолгон далилдерди баалоого негизделген талаштуу укук мамилелерине болгон материалдык укуктун ченемдерин жана процесстик нраванын ченемдерин колдонуунун тууралыгы жөнүндө кассациялык инстанциянын тыянактары кассациялык инстанциядагы соттун иштеги жыйналган далилдерди баалоонун базасында даттанылган актынын негиздүүлүгүн текшерүү боюнча ыйгарым укуктары бар экендиги тууралуу пикирдин тууралыгын ырастап турат. Демек, биринчи же апелляциялык инстанциялардагы сот материалдык, ошондой эле процессуалдык укуктар бузулган мезгил учурунда, кассациялык баскычындагы соттун мындай талдоосунун корутундуларынан улам келип чыккан жаңыча соттук чечим кабыл алууга да мыйзамдык ыйгарым укуктары бар, ошол эле

учур-мезгилинде, соттук иш аркылуу жаңы жүйөө-далилдерди жана жагдайларды териштирүү, изилдөө жана аныктоону талап кылбайт.

2017-жылы Кыргыз Республикасынын Жогорку соту тарабынан кассациялык тартипте 904 административдик иш каралган. Жогорудагылардын арасынан, 1-баскычтагы сот актылары – 564, алардын 372си же 65,9 %ы мыйзамдык күчүндө калтырылган. Апелляциялык баскычтагы актылар – 188, алардын арасынан 109у же 57,9%ы мыйзамдык күчүндө калтырылган. Кассациялык баскычтагы актылардын 127си даттанылууга жаткан, алардын арасынан 74ү же болбосо 58,2%ы мыйзамдык күчүндө калтырылган [184].

2018-жыл ичинде КРнын Жогорку соту тарабынан кассациялык тартип-иретинде 830 соттук иш кайра баштан каралган. 1-баскычтагы 143 соттук актысы же болбосо 25,4%ы, ал эми апелляциялык баскычтагы соттук актыларынын 108и же 40%ы жокко чыгарылган [185].

Соттук өндүрүш даттанылууга алынган соттук актылар боюнча кассациялык баскычтагы соттун мыйзамдык ыйгарым укуктарынын маани-маңызы жана чектери соттун кассациялык контролдук жыйынтыктары боюнча жасаган процессуалдык иш-аракеттерин айкындоочу укуктук ченемдер менен жөнгө салынаары айкын иш. Ушундай ыйгарым укуктар кассациялык инстанциядагы соттун кассациялык текшерүүсүнүн жыйынтыгында табылган жана даттанылган сот актыларды кабыл алууда жол берилген бузууларга кандайдыр бир чара көрүү ыкмаларын белгилеген ченемдерде бекитилген. Ыйгарым укуктардын мазмуну талаштуу укуктук мамилелер үчүн олуттуу натыйжалар менен байланышкан жана бул кассациялык инстанциядагы соттун талаштуу материалдык укук мамилелерин жөнгө салууга кийлигишүүсү даттанылган сот актысынын туура эместигин констатциялоо жана ишти жаңыдан кароого жөнөтүү менен жокко чыгаруу аркылуу аяктабай тургандыгы менен мүнөздөлөт. Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 261-беренесине туура келген, кассациялык баскычтагы сотко ишти жаңыча териштирүүгө жөнөтпөстөн кассациялык баскычтагы сотто чечимди өзгөртүүгө же болбосо соттук чечимди кайра баштан кабыл алууга жол ачып

берген мыйзамдык ыйгарым укуктар да берилген. Мунун эсебинен, кассациялык баскычтагы сотко, ылдыйда турган баскычтагылардын талашуу-тартышуусунун чечүүсүнүн мыйзамдуулугуна кассациялык контролдон сырткары, талашт-тартыштуу материалдык укук мамилелерин тикеден-тикелей жөнгө салуу боюнча ыйгарымдуу укук ыйгарылган.

Кассациялык баскычтагы соттун даттанылган соттук актыларына багытталган кандай гана болбосун бир же, бир канча ыйгарым укуктарды жүзөгө ашыруусу менен кассациялык кайрадан, баштан териштирүү боюнча өндүрүш соңуна чыгат.

Балким кассациялык текшерүү өткөрүүнүн соңунда даттанылган актынын Мыйзамдуулугу, ошондой эле негиздүүлүгү жөнүндө тыянак чыгарыла турган болсо, кассациялык инстанциядагы сот даттанылган сот актысын күчүндө калтыруу ыйгарым укугунан пайдаланат.

Даттанылган сот актысын өзгөртүү боюнча ыйгарым укук төмөн турган соттун талаштуу укук мамилесине карата материалдык укук ченемин колдонуусуна кийлигишүү талап кылынганда колдонулат. Мындайда талаштын маңызы боюнча кабыл алынган чечим принципиалдуу планда туура болуп саналат жана чечимдин резолюциялык бөлүгүнө айрым гана түзөтүүлөрдү, мисалы, өндүрүүгө өкүм кылынган сумманын өлчөмүн өзгөртүү талап кылынат. Ошентип, даттанылган актыда тараптардын өз ара мамилелери юридикалык тараптан туура квалификацияланса, кассациялык баскычтагы соттун даттанылган соттук актысын өзгөртүүгө байланыш ыйгарымдуу укуктарды колдонуусу ылдыйда турган соттук материалдык аталган укуктук ченемдердин колдонуусун оңдоп, түзөтүү абзел. Балким кассациялык баскычтагы сот арыздык-даттанылган актыны күчүндө калтырса же өзгөртсө, анда бул ыйгарым укуктарды колдонуу менен кассациялык өндүрүш биротоло аяктайт, талаштагы материалдык укук мамилеси белгилүү бир даражада аныктуулукка ээ болот, анткени мындан ары соттук кийлигишүү мүмкүнчүлүгү чектелет. Даттанылган сот актысы жокко чыгарылган учурда, кассациялык өндүрүштү аяктоо үчүн кассациялык инстанциядагы соттун Кыргыз

Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 261-беренесинин 1-бөлүгүнүн 7-пунктун колдонуусу талап кылынат. Ошол эле учурда, даттанылган актынын тууралыгын текшерүүнүн жыйынтыктары боюнча сот тарабынан чыгарылган тыянактарга жараша, кассациялык инстанциядагы сот бардыгына карата же даттанылган актынын бир бөлүгүнө карата төмөнкү ыйгарым укуктардын жок дегенде бирөөнү колдонууга тийиш:

- мурда кабыл алынган сот актыларынын бирин күчүндө калтырууну;
- ишти жаңыдан кароого өткөрүп берүүнү;
- сот актысын толук же жарым-жартылай жокко чыгарганда жаңы чечим кабыл алууну;
- иш боюнча өндүрүштү кыскартууну же доону толугу менен же бир бөлүгүн карабастан калтырууну.

Жогоруда биз көрсөткөндөй, апелляциялык инстанциядагы сотто 1-баскычтагы соттун чечимин жокко чыгарууга ошондой эле соттук өндүрүш ишин кайра баштан жаңыча караштырып-териштирүүгө мыйзамдык ыйгарымдуу укуктары бар келет. Мындай болсо да, кассациялык тартип-иретинде кайра баштан караштыруу-териштирүүдөн бөтөнчөлөнүп, биздин ой-пикирибиз тууралуу, апелляциялык баскычтын белгилемелери 1-баскычтагы сотко карата милдеттүү катары каралбайт. Мунун себеби КРнын АПКсы аталган талаптарды өзүнө камтыбайт. КРнын АПКсынын 265-беренесинин 2-бөлүгү кассациялык баскычтагы сот актыларында камтылган белгилөөлөр ишти жаңыдан карап жаткан сот үчүн милдеттүү болуп саналат [6].

Административдик иштер боюнча сот адилеттигин жүргүзүүдө, кассациялык контролдоо функциясын аткарууда ишке катышкан жактардын убактысын үнөмдөө жана кассациялык инстанциядагы белгилүү бир шарттарда ишти жаңыдан кароого жөнөтпөстөн бузулган укукту коргоону камсыздоо максатында жаңы далилдерди баалоо жана алардын жардамы менен жаңы жагдайларды аныктоо мүмкүн деп эсептейбиз. Эгерде иштин жагдайлары анын негизги бөлүгүндө төмөн турган инстанциялар тарабынан толук жана туура аныкталса, анда иш боюнча жыйналган жана кассациялык инстанцияга

сунушталган далилдерди баалоонун натыйжасында иштин анык жагдайларын аныктоодогу кемчиликтерди толуктоодо кассациялык инстанцияда жаңы чечим кабыл алууга жол берилет. Иштин анык жагдайлары толук жана туура аныкталган шартта, иштин материалдарында бардык зарыл далилдер болгондо, даттанылган актылардын мыйзамдуулугундагы жана негиздүүлүгүндөгү кемчиликтерди толуктоо боюнча кассациялык инстанциядагы соттун ыйгарым укуктарын сот өндүрүшүнүн атаандаштык жана оозекилик принциптерин кемитпестен мыйзамдуу бекитүү керек.

Административдик иштерди кароодо жеке жана юридикалык жактардын укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын сактоонун принциптеринин бирөө - Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодекси менен кепилденген ишке катышкан жактардын даттануу укугу жана соттордун административдик иштер боюнча сот актыларын кайра кароосу болуп саналат.

Бул мүмкүнчүлүк административдик процессте юридикалык кепилдиктерди, сот актыларын кабыл алуунун мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн, конституциялык принцип катары соттук коргоо укугун бекиткен Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 40-беренесинин талаптарын аткарууну камсыздоонун жана сактоонун маанилүү формасы болуп эсептелет.

Мындан тышкары, 1966-жылдын 16-декабрындагы Генералдык Ассамблеянын 2200 А (XXI) Резолюциясы менен кабыл алынган Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактыга ылайык, бул Пактыга катышкан ар бир Мамлекет Пактыда таанылган укуктары менен эркиндиктери бузулган кайсы болбосун адамга укуктук коргонуунун натыйжалуу каражатын камсыздоого, жана соттук коргоонун мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүүгө, укуктук коргоо каражаттары берилген учурда, компетенттүү бийликтин аларды колдонуусун камсыздоого милдеттенет.

Өз кезегинде, Кыргыз Республикасы катышуучусу болуп саналган 1948-жылдын 10-декабрындагы Генералдык Ассамблеянын 217 А (III) Резолюциясы аркылуу кабыл алынган Адам укуктарынын жалпы декларациясынын 7-

беренесинде көрсөтүлгөндөй, ар бир инсан ага Баш мыйзам же болбосо мыйзам аркылуу ыйгарылган базистүү укуктары бузулган учурларда компетенттүү улуттук соттор тарабынан укуктарын натыйжалуу түрдө калыбына келтирүүгө укуктуу экендиги аныкталган.

Административдик сот өндүрүшү жөнүндөгү күчүндөгү закондор, кабыл алынган соттук актылар: чечимдер арыздык-даттануунун апелляциялык жана да кассациялык тартип-иретинен сырткары, аларды жаңы баштан кайра териштирип кароонун дагы бир жолун алкагына алышкан. Мыйзамдык күчүнө кирген соттук актылар кайра баштан жаңы ачылган же болбосо жаңыча чоо-жагдайларга байланыш келген кайрадан сот өндүрүшүндө териштирүү жүргүзүлөрү баяндалган.

Г. Л. Осокина мыйзамдуу күчүнө кирген сот токтомдорунун тууралыгын өзүн-өзү контролдоо тартибинде соттун текшерүүсү кайтадан ачылган жагдайларга катарлаш айкындоого жана четтетүүгө жаткан соттук катачылыктын мүнөзү менен ачыктала тургандыгын аныктайт. Аталган жагдайлар мыйзамдуу күчүнө кирген соттук токтомдун мыйзамдуулугуна жана негиздүүлүгүнө шек жаратпай койбойт. Өзүн-өзү контролдоону максатка ашыруу тартип иретинде сот тарабынан ачыктап белгилөөгө ошондой эле четтетүүгө тийиш соттук катачылык ар качан объективдүү мүнөзгө ээ, анткени жасалган жаңылыштык үчүн сотту айыптаганга болбойт. Калыс мүнөз (ага жол берилгендигине байланыштуу соттун күнөөсүнүн жоктугу) четтетилүүгө тийиш болгон соттук катачылыкты танууга алдырбайт. Ал эми соттук катачылыктын мүнөзү бул учурда аны жоюунун ыкмасы катары өзүн-өзү контролдоону алдын ала белгилөөгө алып турат. Соттук катачылыкты соттук иштердин сот өндүрүш максаттары менен шайкеш келбеген жыйынтыгы катары кароо абзел. Ал төмөнкүдөй белгилерге ээ: 1) жыйынтыктоочу сот актысын чыгарууда пайда болот; 2) болжолдуу мүнөзгө ээ; 3) жаңылыштыкты констатациялоо жана жоюу атайын ыйгарым укуктуу субъект тарабынан атайын тартипте жүргүзүлөт; 4) жаңылыштыкты далилдөө спецификалык мүнөздү алып жүрөт; 5) ал жыйынтыктоочу актыны кабыл алган судьянын күнөөсүнө караштуу эмес.

Соттук өндүрүштө катачылык кетирилген белгилери: апелляциялык, кассациялык, көзөмөлдүк кайра баштан териштирүү кароолор сымал эле, жаңыдан кайра ачылган чоо-жагдайлар тууралуу кайрадан териштирип кароо максатында да жалпы болуп таанылат. Бул жерде соттун катачылыгы эмес (бул соттун күнөөсүн каттоого алууну талап этмек), дал ошол соттук катачылык-жаңылыштыгы болуп эсептелери анык, башкача айтканда, бүтүндөй сот системасынын процесстин конкреттүү катышуучусунун алдындагы, ишке катышкан жактардын алдындагы жаңылыштыгы тууралуу айтылып жаткандыгы баса белгиленүүдө. Бул сот адилеттиги өз максатына – бузулган же талашка түшкөн укуктарды коргоо максатына жеткен жок дегенди билдирет. Бул иште "соттук жаңылыштык" деген маани сот өндүрүшүнүн максаттары аткарылбаган кырдаалдын дал өзүн түшүндүрөт. Ошентип, мыйзамдуу күчүнө кирген сот актысын жаңы же кайрадан ачылган жагдайларга байланыш кайра териштирүүнүн маани-маңызы жаңы же кайрадан жаңы ачылган жагдайлардын бар экендиги же болбосо жоктугу жөнүндө маселени чечүү катары эсептелмекчи. Жаңыча кайра ачылган же жаңы жагдайлардын бетин ачып, четтетилүүсү шарт болгон соттук катачылыкты бар экендиги тууралуу ачык чагылдырылып турат. Көп учурларда (белгиленген айрым учурлардан башка) мындай жаңылыштык кеткендиги үчүн судьянын күнөөсү жок. Баяндалгандар "соттук жаңылыштыктын" бир гана критерийи сот өндүрүшүнүн өз алдынча баскычы катары жаңы же кайтадан ачылган жагдайлар боюнча кайра кароону сөзсүз бөлүп көрсөтүүнүн далили катары караса болбой тургандыгы жөнүндө айтууга мүмкүндүк берет [138, 45-б.].

Жаңы же кайтадан ачылган жагдайлар боюнча сот актыларын кайра кароо үчүн негиздердин толук тизмеги Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 268 жана 269-беренелери менен белгиленет. Ошол эле учурда, бул тизмек кеңири түшүндүрмөлөөгө жатпайт. Административдик соттук өндүрүшкө катышуучу жак тараптар КРнын АПКсынын 268 жана 269-беренелеринде айкындалган чоо-жагдайлар

тастыкталган кезде, тийиштүү арыз менен 1-баскычка байланыш ишти териштирүүгө алган сотко кайрылууга укуктуу.

Жаңы же кайтадан ачылган жагдайлар боюнча арызды (сунуштаманы) берүүнүн мөөнөттөрү Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 271-беренеси менен белгиленет. Аталган ченем жаңы же кайтадан ачылган жагдайларга байланыш соттук актыны кайра жаңыча териштирүү тууралуу арыз (сунуштама) процессуалдык катышуучулар жактан 1-баскыч боюнча ишти караган сотко кайрадан териштирүү максатында негиз болуп берген жагдайлар аныкталгандан дейре 3 ай аралыгында, бирок соттук акты күчүнө кирген кезден тарта 3 жылдан кеч калбастан берилиш зарылдыгы каралат.

Берененин маани-мазмунунда чагылдырылып тургандай, жаңы же болбосо кайра жаңыдан ачылган жагдайларга байланыш соттук актыны кайра териштирүү тууралуу арыз берүү максатында процессуалдык мөөнөт мурункудай өзгөрүүсүз бойдон калган. Буга чейин колдонулуп келген, 1999-жылдын 29-декабрындагы КРнын ЖПКсы административдик иштерди териштирүүнүн процессуалдык тартип иретин ушундайча эле жөндөштүрүп келген жана анда кай бир тыюу салган мөөнөткө чегерилбеген, жаңыча кайра териштирүү максатында базистүү жагдайлар аныкталган күндөн тартып ушул сыяктуу арыздарды берүүнүн үч айлык мөөнөтү каралган. Ошентсе да Административдик-процесстик кодексин авторлору сот актысы мыйзамдуу күчүнө кирген таптан тарта 3 жылды түзгөн токтотуучу жалпы мөөнөттү белгилеген.

"Мамлекеттин Жогорку сотунун Конституциялык палатасынын 2019-жылдын 26-июнундагы чечими менен КРнын АПКсынын 271-беренеси "бирок соттук акты мыйзамдуу күчүнө кирген таптан тарта 3 жылдан кечиктирилбестен" деген бөлүгү КРнын Баш мыйзамынын 20-беренесинин 1-бөлүгүнө, 5-бөлүгүнүн 3, 8-пункттарына, 40-беренесинин 1-бөлүгүнө каршы келери тастыкталган.

"КРнын Жогорку сотунун Конституциялык палатасы жөнүндө" КРнын конституциялык мыйзамынын 52-беренесине карата, соттун аталган мындай чечимин аткаруу үчүн, 2020-жылдын 18-июлундагы "КРнын АПКсына өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө" КРнын Мыйзамы менен 271-беренедегги "бирок соттук акты мыйзамдуу күчүнө кирген таптан тарта 3 жылдан кем эмес" деген сөздөр алып салынган.

Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин маалымкат-негиздемесинде жалпы токтотуучу мөөнөттү белгилөөнүн себептери баяндалган эмес.

Биздин пикирибизде, юридикалык табияты боюнча, даттануу берүү үчүн процесстик мөөнөттөр мыйзамдарда ишке катышкан жактардын өз укуктарын кыянат пайдалануусун токтотуу үчүн белгиленет.

"Токтотуучу мөөнөттөр" термини "тоскоолдук мөөнөттөрү" деген тагыраак терминден чыгарылган, ал өз кезегинде "praecludere" – "тосуу", "тоскоолдук кылуу" деген латын этишинен келип чыккан. Жарандык укуктагы тыюу салуучу мөөнөттөр – бул адаттагыдай эмес, а кандайдыр бир өзгөчөлүү мөөнөттөр, алардын өтүшү менен жол тосулат, субъективдүү жарандык укуктун жашоосу токтотулат. В.П. Грибановдун пикири боюнча, ушундан гана "токтотуучу мөөнөттөр" термини жарандык укуктагы өз жашоосуна себеп таба алат [187].

Токтотуучу мөөнөт менен доо мөөнөтүнүн өтүүсүнүн ортосундагы олуттуу айырмачылык - токтотуучу мөөнөттүн өтүүсү, сөз жок, укуктун өзүн кыскартып, ал эми доо мөөнөтүнүн өтүүсүнө адам өз укугун мыйзамда каралган доо мөөнөтү өткөндөн кийин да жүзөгө ашыра ала турган эрежелер колдонула тургандыгында. Жарандык укукта токтотуучу мөөнөт адатта субъективдүү жарандык укуктардын колдонуу чектерин белгилеген жана андай убакыт жүзөгө ашырылбай же талаптагыдай жүзөгө ашырылган учурда, ыйгарым укуктуу жактарга аларды ишке ашыруу үчүн бекем аныкталган убакытты берүүчү мөөнөт катары каралат. Токтотуучу мөөнөттөрдө субъективдүү укуктарга (милдеттерге) таасир этүүнүн өзгөчөлүү механизми

бар. Мөөнөттүн өтүүсү менен, субъективдүү укук аны ишке ашырууга же мажбурлоо тартип иретинде иш жүзүнө ашырууга болбой тургандыгына байланыш келбейт да, токтотулбайт да. Мунун себеби, мыйзам анын жашоосун мезгил-убакты менен чектөөгө алып койгондугуна байланыштуу, андан чыккан соң, эреже сымал, убакыт-мөөнөт укугу токтотулат [196]. С.М. Ахмедовдун ой-пикирине таянсак, кайра баштан териштирип кароо боюнча арыз-доо менен соттук өндүрүшкө кайрылуунун колдонулуп жаткан, кайра териштирүүгө негиз катары мыйзамда каралган жагдайлар ачылган учурдан тартып эсептелүүчү айлык мөөнөтү күчүнө кирген сот актыларынын туруктуулугун кетирет. Ушуга байланыштуу, ал сот актыларын кайра кароо мөөнөттөрүнүн уруксат берилген чегин – акт мыйзамдуу күчүнө кирген күндөн тартып 3 жыл деп белгилөөнү сунуш кылат. Сот актылары мыйзамдуу күчүнө кирген учурдан тартып, аларды жокко чыгаруу үчүн жалпы мөөнөттөрдүн жоктугун [149, 28-б.], В.В. Блажеев укуктук аныктуулук принцибин бузуу деп санайт. Анткен себеби кайсы бир белгисиз убакыттан бери күчүнө кирген соттук актысын жокко чыгаруу коркунучтугу сүрөп келет [197].

Р.К. Петручак болсо карама-каршы ой-пикиринде, доо-арыз ээсинин соттук актысын жаңы баштан кайра ачылган же болбосо жаңы чоо-жагдайларга карата кайра териштирип кароо туурасында доо-арыз менен кайрыла алуу мүмкүнчүлүгү берилет.

Биз мындай арыздарды берүүгө болгон процесстик мөөнөттөрдү эсептөөнүн окшош көйгөйлөрүн Россиянын мыйзамдарында туура көрсөтүшкөн россиялык окумуштуулардын пикирлери менен макулбуз. Анткени алардын ар бири ушундай мөөнөттү эсептөө боюнча өз көз караштарын негиздешкен.

Ошентип, токтотуучу мөөнөттөр, мыйзам чыгаруучунун пикири боюнча, ишке катышып жаткан жактардын жана соттун процесстик укук мамилелерин тартипке келтирүү, тараптардын өз процесстик укуктарын сактоосуна жана өз процессуалдык милдеттерин ак ниеттүүлүк, акыйкат-калыс колдонуусуна, андан сырткары, административдик-укуктук мамилелердин субъектилеринин

укуктары менен бирге келген мыйзамдык кызыкчылыктарын өз убакыт саатында коргоону камсыздоого жардам этчү максаттарын коюшкан деп санайбыз. Соттук актыларды кайрадан жаңы ачылган же жаңы жагдайлар боюнча кайра жаңыча териштирүү тууралуу арыз-сунуштамаларды сот карап жатканда токтотуучу мөөнөттөрдү колдонуу, Кыргыз Республикасынын Административдик-процестик кодексин иштеп чыккандардын пикири боюнча, административдик-укуктук мамилелердин катышуучуларын негизсиз аракеттерден коргомокчу жана ошол эле мезгилде аларды өзүнүн процесстик укуктарын жүзөгө ашыруу жана коргоо үчүн өз убагында камкордук көрүүгө үндөмөк.

Административдик процессте акыйкаттыкты ордуна кайтаруу ыктымалдуулугу сыңар соттук акты болгон чечимдерди кайра жаңыдан ачылган же болбосо жаңы чоо-жагдайларга карата кайра баштан териштирип кароонун маани-маңызы, эң алгач, атуул-инсандын, ошондой эле атуулдун укуктары менен бирге эркиндиктерин калыс жана толугу менен коргоого багытталган административдик сот өндүрүшүнүн жыйынтыгында жана натыйжаларында турат. Ушуга катарлаш, КРнын Жогорку сотунун Конституциялык палатасынын 2019-жылдын 26-июнундагы укуктук позициясы менен макул болуу зарыл деп эсептейбиз. Анда сот өндүрүшүнүн милдеттери, алардын түрүнө карабастан, бузулган укукту калыбына келтирүү болуп санала тургандыгы көрсөтүлгөн. Мыйзам чыгаруучу тарабынан административдик сот өндүрүшүндө сот актыларын кайра кароо маселелерин жөнгө салууга болгон ылгоочулук мамиле жол бергис болуп саналат, анткени, жаңы жана кайтадан ачылган жагдайлардан улам, жарандык-процестик жана жазык-процессуалдык мыйзам ченемдерин соттук актыларды жаңы баштан кайра териштирип кароого мүмкүн болгон укуктарда мезгилдүү чектөөлөр жокко эсе. Андан сырткары, биздин оюбуз боюнча, мамлекеттик Жогорку Соттун Конституциялык палатасы 2019-жылдын 26-июнь айындагы соттук чечимин аткаруу максатында КРнын АПКсынын 271-беренесинен "бирок соттук акты мыйзамдык түрдө күчүнө кирген маалдан тарта 3 жылдан кечиктирбестен" деген укуктук ченемди алып

салуу, башкача айтканда жоюп салуу сунуш этилет. Мыйзамдык күчүнө кирген соттук актыларды жаңы баштан, тактап айтканда кайрадан жаңыча ачылган же болбос жаңы чоо-жагдайларга карата кайра териштирүү кароосу туурасында жалпы ушул сымал доо- арыздардын баары эле соттор жак-тарабынан сөзсүз, мындайча айтканда талашсыз түрдө кабыл алынууга аны менен бирге териштирүүгө жатпаарын эске туюусу зарыл [6].

Мисалга алсак, КРнын АПКнын 274-беренесинде белгиленгендей, сот кайра баштан жаңы ачылган же болбосо жаңы чоо-жагдайлар боюнча арыздык доону, сунуштамаларды мындай учур жагдайларда кайтарып берет, эгерде: арыздын (сунуштаманын) мазмуну КР АПКнын 268-беренесинин 1-бөлүгүнүн жана 269-беренесинин 1-бөлүгүнүн талаптарына ылайык келбесе; арызга (сунуштамага) анын жана процесстин катышуучуларынын тиркелген документтеринин көчүрмөлөр 3) арыз-сунуштама аталган Кодекстин 271-беренесинде белгиленген убакты-мөөнөтү өтүп кеткен соң берилген болсо, жана ал өтүп кеткен мөөнөттү калыбына келтирүү тууралуу өтүнүчтү камтыбаган болсо; арыз-сунуштама процеске катышуучу тарабынан берилбеген болсо [6]; арыз-сунуштамага кол тамга коюлбаган болсо же болбосо ага кол коюу укугу жок адам тарабынан, же кызмат абалы айкындалбаган жак тарабынан кол коюлган болсо; арыз (сунуштама) берген адамдан аны кайтарып алуу тууралуу арыз (сунуштама) келип түшсө.

Кайрадан жаңы ачылган жагдайлар же жаңыча жагдайларга карата соттук актыны кайра териштирүү тууралуу арыз-сунуштамасын сот ал өндүрүшкө келип түшкөн күндөн тарта бир айлык мөөнөт убагында соттук чогулушта кароого алат. Арыздануучуга жана процесстин башка катышуучуларына соттук чогулуштун убакыт сааты жана орду тууралуу маалымат билдирилет, бирок алардын келбей, катыша албай калгандыгы арызды кароого эч тоскоолдук жаратпайт (КР АПКнын 275-беренеси). Сот актысын кайтадан ачылган же болбосо жаңы жагдайларга тийиш кайра жаңыча териштирүү тууралуу арызды териштирүүнүн жыйынтыктары боюнча, сот арызды канааттандырат жана да

соттук актыны жокко чыгарат, же кайра карап териштирүүдөн баш тартат жана бул тууралуу аныктама чыгаруусу шарт.

Кайрадан жаңы ачылган жагдайлар же жаңыча чоо-жагдайлар тууралуу соттук актыны кайра баштан териштирип чыгуу туурасында арыздык доону канааттандыруу тууралуу же болбосо канааттандыруудан баш тартуу туурасында биринчи, ошондой эле апелляциялык баскычтардагы соттордун соттук актыларга: тактап айтканда, аныктамаларына келтирилген АПКнын 24-бөлүмүндө келтирилген тартиптик иретте даттанылышы ыктымал (КРнын АПКнын 276-беренеси).

Кайра баштан жаңы ачылган чоо-жагдайлар же болбосо жаңы чоо-жагдайларга тийиш келген соттук актыларды кайра жаңыча териштирип кароо туурасында арыздык доону канааттандырууга байланыш келген, же болбосо канааттандыруудан баш тартуу туурасында КРнын Жогорку сотунун соттук коллегиясынын аныктамасы даттанууга жатпары анык.

Соттук актысын кайра баштан жаңыча териштирип кароого алып кароо туурасында арыздык доо канааттандырылган маалында, өндүрүштүк сот иши сот тарабынан КР АПКсында көрсөтүлгөн эрежелерге байланыш келип жалпы негиздерде каралары анык.

Мындан сырткары, административдик соттук өндүрүштөгү бөтөнчөлүк баскыч катары, мыйзамдык күчүнө кирген соттук акты кайра баштан жаңы бети ачылган чоо-жагдайлар же болбосо жаңы чоо-жагдайларга байланыш келген кайра териштирип кароо КРнын АПКсында каралганы анык. Тактап айтканда, КРнын АПКнын 268-беренесинин 2-бөлүгү кайра баштан жаңы ачылган чоо-жагдайлардын базисинин толук тизмегин камтып турат, талаш-тартыштын маани-маңызы боюнча ишти чечкен соттук актысы кайра териштирилүүгө тийиш. Кайтадан ачылган жагдайлар боюнча иштерди кайра кароо үчүн конкреттүү негиздердин тизмеси төмөнкүдөй негиздерди камтыйт:

ишти чечүү максатында зор мааниге ээ, соттук талаш-тартышта болуп жаткан соттук актыны кабыл алуу убакты мөөнөтүндө арыздануучуга же болбосо сотко маалым болбогон же маалым болушу мүмкүн болбогон

документ; мыйзамдык күчүнө кирген соттун өкүмү менен аныкталган, мыйзамсыз же негизсиз деп табылган соттук актынын токтомо кылынышына жеткирген, күбөнүн же болбосо адистин так билип туруп эле берген жалгандык калп көрсөтмөсү, эксперттин айкын билип туруп эле берген жалгандуу калп корутунду жыйынтыгы, ачык билип туруп эле жасаган туура эмес, маңызсыз котормо, документтердин же болбосо буюм далилдердин жасалмалыгы; адамдын жасаган кылмыштуу иш-аракеттеринин терстигинен улам кабыл алынган мыйзамсыз же болбосо негизсиз деп табылган соттук акты мыйзамдык күчүнө кирген соттук өкүм менен айкындалып тастыкталган;

соттун же болбосо административдик органдын кайсы бир талаш-тартыш болуп жаткан соттук актысын чыгаруусуна маанилүү негиз болгон соттук актысын жокко чыгаруу.

Жаңы жагдайларга байланыш келген кайра жаңыча кароо максатында төмөнкүлөр базис болуп саналат:

1) эгер кайра жаңыча териштирип кароого башка тоскоолдуктар болбой турган болсо, КРнын Жогорку сотунун Конституциялык палатасы тарабынан кандайдыр бир талаш-тартыш болуп жаткан соттук актысы негизделген мыйзамдын же башка укук ченемдик актынын КРнын Баш мыйзамына ылайык келбестигин таануу; талаш туудуруп жаткан соттук актыны жарыялоого негизги себеп катары соттун, же кайсы бир башка административдик органдын актысын жоюу; КРсы катышуучусу болуп эсептелген, эл аралык келишимдин негизинде түзүлгөн эл аралык сот органдын КРнын соттору тарап жаатынан териштирилип каралган таамай соттук иштер туурасындагы чечими. Ушундай жагдайдан улам административдик процесси жаңыдан кайра башынан башталуусу шарт экендиги аныкталат; соттун таамай иш туурасында соттук чечими кабыл этишине негизги эсептелген укук ченемдик актыларды колдонуу практикасы тууралуу КРнын Жогорку сотунун пленумунун токтому. Жогоруда көрсөтүлгөн жагдайларда, КРнын АПКсынын авторлору талаштын маани-маңызына карата чыгарылып, мыйзамдуу күчүнө кирген соттук актыларын өзүнүн юридикалык табияты боюнча кайрадан

ачылган же жаңыча жагдайлар боюнча кайталап кайра териштирип кароо максатында себептерди бөлүп беришкен.

Мыйзамдуу күчүнө кирген чечимди кайра жаңыча териштирип кароо максатындагы негиз, кайра каралып жаткан сот чечимин чыгарууга себеп болгон соттун же административдик органдын актысынын мыйзамдуу күчүн жоготуусу катары, кайтадан ачылган жагдай, ошол эле учурда жаңы жагдай катары санала тургандыгын белгилеп кетүү зарыл.

Ушуга байланыштуу, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 268-беренесинин 2-бөлүгүнүн 4-пунктундагы мыйзамдуу күчүнө кирген чечимди кайра кароо үчүн негизди кайра каралып жаткан сот чечимин чыгарууга себеп болгон соттун же административдик органдын актысынын мыйзамдуу күчүн жоготуусу катары негизди алып салуу сунушталууда. Анткени ал кайтадан ачылган жагдай, ошол эле учурда жаңы жагдай катары саналат жана бул мыйзамдуу күчүнө кирген, кайра каралып жаткан сот чечими чыгарылгандан кийин жаралган фактор деп эсептелинет.

ТЫЯНАКТАР:

Административдик иштер боюнча сот актыларын кайра кароо маселелери боюнча ченемдик укуктук актыларды, теорияларды жана концепцияларды талдоо, сот практикасын баяндап жазуу жана системалаштыруу авторго Кыргыз Республикасынын административдик соттору тарабынан иштерди кайра кароо жол-жобосун укуктук жөнгө салууну өркүндөтүү жаатында бир катар илимий тыянактарды жана сунуштарды жасоого мүмкүндүк берди.

1. Юридикалык адабиятты изилдеп чыгуу административдик иштер боюнча сот актыларын кайра кароо өндүрүшүндөгү түпкүлүктүү мүнөздөмөлөрдү жана кайра кароо баскычынын ордун, ошондой эле анын милдети менен түзүмүн таап, ачып көрсөткөнгө, айрым бир факторлордун процесстик сот актыларын кайра кароонун натыйжалуулугуна таасир этүү мүмкүндүгү тууралуу бир катар маселелер боюнча автордун позициясын негиздөөгө шарт түздү. Сот ушул баскычта өзүнө берилген ыйгарым укуктарды канчалык толук жана натыйжалуу пайдалангандыгына, иш боюнча өндүрүштүн катышуучуларынын бузулган укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргогондугуна жана калыбына келтиргендигине жараша сот актыларын кайра кароонун натыйжалуулугу аныкталат.

2. Аткарылган иштин мазмунунда, соттук ишти өндүрүштө ар баскычынын негизинде териштирип кароого катышкан жак-тараптарын арыздык даттанууларынын негизине таянып, ошондой эле прокурордун көрсөтмөсү тууралуу өз алдынча соттук кайра кароонун предмети болушу мүмкүн болуп саналган процесстик актылардын толук тизмеси ачыкталды жана негизделди. Административдик доону кабыл алуу баскычында: доону кабыл алуудан баш тартуу жөнүндө аныктама; административдик доону кайтарып берүү жөнүндө аныктама ушундай болушат. Административдик ишти кароо баскычында төмөнкүлөр даттануунун предмети болуп чыга алат: иш боюнча өндүрүштү кыскартуу жөнүндө аныктама; доону карабастан калтыруу тууралуу аныктама; ишти сотко караштуулугу боюнча өткөрүп берүү тууралуу аныктама; жаңылыш жазууларды, каталарды жана арифметикалык каталарды оңдоо

тууралуу аныктама. Аталган баскычты демилгелөө укугу берилген жактардын кайра кароо баскычында төмөнкү жагдайда талаштар жүрүүсү мүмкүн: административдик доо же даттануу берүүгө өтүп кеткен процесстик мөөнөттү калыбына келтирүү жөнүндө аныктама. Аткаруу баскычында даттануу предмети болуп саналышы мүмкүн: соттун чечимин аткаруу тартибинин жана ыкмасынын мөөнөтүн кийинкиге жылдыруу, узартуу же өзгөртүү маселелери боюнча аныктама. Административдик соттор боюнча сот чечимдерин аткаруу маселелери боюнча сот актыларын кайра кароо Кыргыз Республикасынын Жарандык-процесстик кодексинде ошондой эле, Кыргыз Республикасынын аткаруу өндүрүшү жөнүндө мыйзамдарында белгиленген тартипте карала тургандыгы тууралуу өзгөчөлүктү белгилейбиз.

3. Ишке катышкан, административдик иштер боюнча сот актыларын кайра кароо жол-жоболорун демилгелөө укугу берилген жактардын ар биринин процесстик статусунун өзгөчөлүктөрү талдоого алынды. Сот өндүрүшүнүн аталган катышуучулары жетишерлик кеңири көлөмдөгү ыйгарым укуктарга ээ экендиги тууралуу тыянак негизделди. Алардын процесстик укуктары Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинде бекемделген, ошондой эле сот практикасы менен иштелип чыккан жана "кеңейтилген" (берилген даттануудан баш тартуу укугу) жана жыйындысында аларга өз укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоону натыйжалуу жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк жаратат. Мындан тышкары, соттук териштүүгө катышууга тартылган тараптар сындуу, териштүүгө катышууга тартылбаган, бирок аларга карата сот тарабынан алардын укуктары жана мыйзамдуу кызыкчылыктары жөнүндө процесстик чечим кабыл алынган жактар да чечимдерди талашуу укугуна ээ.

4. Административдик иштер боюнча өкүлдүн катышуусу бузулган же талаш туудурган укуктарын жана айкын-укуктук кызыкчылыктарын коргоо үчүн кайрылган жакка юридикалык жардам берүү зарылчылыгы менен түшүндүрүлөт. Сот практикасын талдоого алуу кайра кароо баскычындагы ишке өкүлдүн катышкандыгына байланыштуу келип чыккан айрым

татаалдыктарды таап чыгууга мүмкүндүк берди. Булар анын процесстик ыйгарым укуктары мыйзамга ылайык таризделген ишеним кат менен ырасталууга тийиш экендигин Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодекси аныктай тургандыгынан улам келип чыккан. Ошол эле учурда, сот практикасында өкүлдүн иш боюнча чыгарылган актыларына даттануу укугу ишеним катта атайын көрсөтүлүүгө тийиш деген талап калыптанган.

5. Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин апелляциялык инстанциянын ыйгарым укуктары жөнүндө жоболорун, ошондой эле укук колдонуу практикасын талдоого алуу алардын тизмеси кеңейтилүүгө тийиш экендиги тууралуу тыянакты чыгарууга мүмкүндүк берет. Ага ишти жаңыдан кароого жөнөтүү жөнүндө чечимди кабыл алууга ыйгарым укук берүү зарыл. Кеңешүүчү бөлмөнүн купуялуулугун бузууда анын жоктугу же ишке тартылбаган жактардын укуктары жана кызыкчылыктары жөнүндө чечимди кабыл алуу ишке катышууга тартылбаган жактардын биринчи инстанциядагы сотко катышуу укуктарынын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарынын бузулуусуна алып келет.

6. Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин процесстик ченемдерин системалуу жана түзүмдүк талдоо административдик иштер боюнча аныктамалар менен чечимдерди кайра кароонун ырааттуу, баскычтык системасын куруп чыгууга; ар бир сот инстанциясы жүзөгө ашыруучу кайра кароо боюнча иштерди, анын ичинде, чечимдердин түрлөрүн, аталган сот актыларына болгон даттанууларды кароодогу негиздерди жана тартибин талдап жана баяндап чыгууга мүмкүндүк берди.

7. Административдик сот өндүрүшүнүн, ошондой эле укук колдонуу практикасынын моделине салыштырма талдоо жүргүзүү, ошондой эле төмөн турган административдик органдын чечимдерин кайра кароо процессинде жогору турган административдик органдар аткаруучу айкын функциялардын мүнөзү – мунун бардыгы административдик жол-жоболор тууралуу мыйзамга

ушул сыяктуу даттанууларды кароого ыйгарым укуктуу мамлекеттик бийлик органынын өкүлүнүн институтун ага тиешелүү процесстик ыйгарым укуктарды берүү менен киргизүү аркылуу, даттанууну сотко чейинки тартипте карай турган административдик органдардын кызмат адамдарын кошуу зарылчылыгын күбөлүндүрүп турат.

8. Сот актыларын кайтадан ачылган жагдайлар боюнча кайра кароонун мыйзамда көрсөтүлгөн бардык негиздери далилдөөнүн мүнөзүнө жана ыкмасына жараша материалдык жана процесстик болуп бөлүнүшү мүмкүн. Ушуну менен бирге, материалдык мүнөздөгү негиздерге ишти баштапкы кароодо арыз ээсине жана сотко белгилүү болбогон жана белгилүү болушу да мүмкүн эмес, иш үчүн олуттуу жагдайлар кирет. Процесстик мүнөздөгү негиздерге аларды ырастоо белгилүү бир процесстик документтердин негизинде гана мүмкүн болгон жагдайлар тиешелүү.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕГИ:

I. Укуктук ченемдик актылар жана расмий документтер

1. Конституция Кыргызской Республики: 2010-жылдын 27-июнунда референдум аркылуу кабыл алынган (бүткүл элдик добуш берүү). (Кыргыз Республикасынын 2016-жылдын 28-декабрындагы Мыйзамындагы редакциясы) // Маалыматтык-укуктук системасы "ТОКТОМ мамлекет Про". [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: <http://www.toktom.kg/?comp=main&mt=1>. – Экран. кароо.

2. Кыргыз Республикасынын Конституциясы 1993-жылдын 5-майындагы №1186-ХII // КР Укуктук маалыматтардын борборлоштурулган банкы [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1?cl=ru-ru>. – Экран кароо

3. Конституция Киргизской ССР от 20 апреля 1978 года. Утверждена Вторым Всекиргизским съездом Советов Киргизской ССР 20 апреля 1978 года [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: <http://ru.wikisource.org/wiki>. (дата обращения 25.04.2017). – Экран. кароо.

4. Конституция Киргизской ССР от 23 марта 1937 года. Утверждена Чрезвычайным V съездом Советов Киргизской ССР 23 марта 1937 года (утратила силу в связи с принятием Конституции Киргизской ССР от 20 апреля 1978 года) [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: <http://ru.wikisource.org/wiki>. (дата обращения 25.04.2017). – Экран. кароо.

5. Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө: Кырг. Респ. конституц. Мыйзам №141 2008-жылдын 9-июлунан, (2020-жылдын 11-апрелиндеги № 40 Кырг.Респ. Конституц. Мыйзам. редакциясы) // Маалыматтык-укуктук системасы "ТОКТОМ мамлекет Про". [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: <http://www.toktom.kg/?comp=main&mt=1>. – Экран. кароо.

6. Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодекси: 2017-жылдын 25-январындагы № 13 Кырг. Респ Мыйзам. (Кырг. Респ. 2020-жылдын 24-июлундагы № 88 Мыйзам. редакциясы) // Маалыматтык-укуктук

системасы "ТОКТОМ мамлекет Про" [Электрондук ресурс]. – Кирүү режимі: http://www.toktom.kg/?comp=main&m_t=1. – Экран. кароо.

7. Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодекси: 1999-жылдын 29-декабрындагы № 146 Кырг. Респ. Мыйзамы (2017-жылдын 25-январындагы № 13 Кырг. Респ Мыйзамы менен күчүн жоготкон) // Маалыматтык-укуктук системасы "ТОКТОМ мамлекет Про" [Электрондук ресурс]. – Кирүү режимі: https://www.toktom.kg/?comp=main&m_t=1. – Экран. кароо.

8. Гражданский процессуальный кодекс Киргизской ССР от 30 июля 1964 года: 1999-жылдын 29-декабрындагы № 146 Кырг. Респ. Мыйзамы менен күчүн жоготкон // Маалыматтык-укуктук системасы "ТОКТОМ мамлекет Про" [Электрондук ресурс]. – Кирүү режимі: http://www.toktom.kg/?comp=main&m_t=1. – Экран. кароо.

9. Кыргыз Республикасынын Граждандык кодекси: 1996-жылдын 8-майындагы №15 Кырг. Респ. Мыйзам. I-бөлүк (Кырг. Респ. 2021-жылдын 24-мартындагы № 88 Мыйзам. редакциясы) // Маалыматтык-укуктук системасы "ТОКТОМ мамлекет Про" [Электрондук ресурс]. – Кирүү режимі: http://www.toktom.kg/?comp=main&m_t=1. – Экран. кароо.

10. Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актылары жөнүндө: №241 2009-жылдын 20-июлундагы Кырг. Респ. Мыйзам (2019-жылдын 8-августундагы №115 Кырг. Респ. Мыйзам. редакциясы) // Маалыматтык-укуктук системасы "ТОКТОМ мамлекет Про" [Электрондук ресурс]. – Кирүү режимі: https://www.toktom.kg/?comp=main&m_t=1. – Экран. кароо.

11. Кыргыз Республикасынын жергиликтүү сотторунун түзүмүн жана жергиликтүү соттордун судьяларынын штаттык санын бекитүү жөнүндө: 2011-жылдын 28-октябры № 188 Кырг. Респ. Мыйзам. (2020-жылдын 4-июнундагы №59 Кырг. Респ. Мыйзам. редакциясы) // Маалыматтык-укуктук системасы "ТОКТОМ мамлекет Про" [Электрондук ресурс]. – Кирүү режимі: https://www.toktom.kg/?comp=main&m_t=1. – Экран. кароо.

12. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө: 2011-жылдын 15-июлу № 101 Кырг. Респ. Мыйзам. (2018-жылдын 8-августундагы №59 Кырг.

Респ. Мыйзам. редакциясы) // Маалыматтык-укуктук системасы "ТОКТОМ мамлекет Про" [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: http://www.toktom.kg/?comp=main&m_t=1. – Эcran. кароо.

13. Мамлекеттик жарандык кызмат жана муниципалдык кызмат жөнүндө: 2016-жылдын 30-майы № 75 Кыргыз. Респ. Мыйзам. (2019-жылдын 30-июлундагы №75 Кыргыз. Респ. Мыйзам. редакциясы) // Маалыматтык-укуктук системасы "ТОКТОМ мамлекет Про" [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: http://www.toktom.kg/?comp=main&m_t=1. – Эcran. кароо.

14. Жарандардын кайрылууларын кароо тартиби жөнүндө: 2007-жылдын 4-майы № 67 Кыргыз. Респ. Мыйзам. (2016-жылдын 27-июлундагы №151 Кыргыз. Респ. Мыйзам. редакциясы) // Маалыматтык-укуктук системасы "ТОКТОМ мамлекет Про" [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: http://www.toktom.kg/?comp=main&m_t=1. – Эcran. кароо.

15. Административдик иштин негиздери жана административдик жол-жоболор жөнүндө: 2015-жылдын 31-июлу № 210 Кыргыз. Респ. Мыйзам. // Маалыматтык-укуктук системасы "ТОКТОМ мамлекет Про" [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: http://www.toktom.kg/?comp=main&m_t=1. – Эcran. кароо.

16. Кыргыз Республикасынын Жогорку соту жана жергиликтүү соттор жөнүндө: 2003-жылдын 18-июлу № 153 Кыргыз. Респ. Мыйзам. (2020-жылдын 11-апрелиндеги №39 Кыргыз. Респ. Мыйзам. редакциясы) // Маалыматтык-укуктук системасы "ТОКТОМ мамлекет Про" [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: http://www.toktom.kg/?comp=main&m_t=1. – Эcran. кароо.

17. Об утверждении Основ гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик. Закон СССР от 8 августа 1961 года (с изменениями на 12 июня 1990 года) утратил силу с 01.01.1992 на основании постановления Верховного Совета СССР от 31 мая 1991 года [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: <http://docs.cntd.ru/document/901868109> (дата обращения 03.03.2017). – Эcran. кароо.

18. О порядке обжалования в суд неправомερных действий должностных лиц, ущемляющих права граждан. Закон СССР от 30 июня 1987 года №7287-ХI [Электрондук ресурс]. – Кируу режим: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_14085.htm (дата обращения 05.05.2017). – Экрaн. кароо.

19. Декреты советской власти. С. 466–474; О суде: декрет ВЦИК от 07.03.1918 № 2 // Собрание узаконений РСФСР. [Электрондук ресурс]: 1918. № 26. Ст. 420. Кируу режим: <https://www.prlib.ru/item/709081> (дата обращения 05.05.2017). – Экрaн. кароо.

20. О порядке обжалования в суд неправомερных действий должностных лиц, ущемляющих права граждан. Закон СССР от 2 ноября 1989 года №719-1 [Электрондук ресурс]. – Кируу режим: <http://pravo.levonevsky.org/bazazru/texts25/txt25672.htm> (дата обращения 05.05.2017). – Экрaн. кароо.

21. Декреты советской власти. [Электрондук ресурс]: М., 1957. Т. I. С. 124 ; О суде : декрет Совета народных комиссаров РСФСР от 24.11.1917 // Собрание узаконений. 1917. № 4. Ст. 50. Кируу режим: <https://www.prlib.ru/item/709081> (дата обращения 05.05.2020). – Экрaн. кароо.

22. О мерах по совершенствованию правосудия в Кыргызской Республике. Указ Президента Кырг. Респ. от 17 января 2012 года №6 // Информационно-правовая система "ТОКТОМ мамлекет Про" [Электрондук ресурс]. – Кируу режим: http://www.toktom.kg/?comp=main&m_t=1 (дата обращения 05.05.2017). – Экрaн. кароо.

23. Собрание узаконений РСФСР. [Электрондук ресурс]: 1918. № 15. Ст. 225. Кируу режим: <https://www.prlib.ru/item/709081> (дата обращения 05.05.2020). – Экрaн. кароо.

II. Монографиялар, окуу жана жана илимий чыгаруулар, сөздүктөр

24. Алымкулов, С.А. Административное право Кыргызской Республики [Текст]: учебник / С.А. Алымкулов. – Бишкек: ИД "Наука и образование", 2001. – 255 с.

25. Алибаева, Г.А. Административное право и административный процесс в вопросах и ответах [Текст]: учебник / Г.А. Алибаева. – Алматы: Данекер, 2000. – 345 с.
26. Анохин, В. С. Административные суды [Текст]: учебник / В.С. Анохин. – М.: Волтер Клувер, 2011. – 200 с.
27. Бахрах, Д.Н. Административное право России [Текст]: учебник для вузов / Д.Н. Бахрах. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Эксмо, 2006. – 528 с.
28. Бентам И. О судеустройстве [Текст]: СПб., 1860. С.142
29. Борисова Е. А. Проверка судебных актов по гражданским делам. [Текст]: Монография. М.: Городец, 2005. С. 58
30. Борисова Е.А. Институт апелляции в гражданском процессе [Текст]: М. Спарк. 1996. С. 12.13.
31. Брэбан, Г. Судебный контроль над администрацией и судебное рассмотрение административных дел: правовая реальность и перспективы развития [Текст]: пособие для судей / Г. Брэбан. – М.: РАП, 2002. – 274 с.
32. Брэбан, Г. Французское административное право [Текст]: учеб. пособие / Г. Брэбан. – М.: Прогресс, 1988. – 364 с.
33. Буцковский Н. Очерки судебных порядков по Уставам 20 ноября 1864 г. [Текст]: СПб. 1874. с. 22.
34. Гнейст, Р. Правовое государство и административные суды Германии [Текст]: учебник / под ред. М.И. Свешникова, Р. Гнейст / перевод Ф.С. Фустова. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Тип. В. Безобразова и К^о, 1896. – 379 с.
35. Градовский, А.Д. Государственное право [Текст]: сб. лекций / А.Д. Градовский. – М.; СПб., 1880. – 250 с.
36. Давлетова, А.А. Настольная книга судьи. Часть I: Рассмотрение гражданских, административных и экономических дел в суде первой инстанции [Текст]: науч. практ. пособие / Под общей ред. Давлетова А.А., Алымбаева Н.С. – Бишкек: Нур-Ас, 2012. – 570 с.

37. Дерюжинский, В.Ф. Административные суды в государствах Западной Европы [Текст]: учебн. пособие / В.Ф. Дерюжинский. – М.; СПб., 1906. – 133 с.
38. Джонсон, Б. Оксфордский толковый словарь [Текст] / Б. Джонсон, Б. Батлер [и др.]. – М. : Весь Мир, 1997. – 496 с.
39. Зеленцов, А.Б. Контроль за деятельностью исполнительной власти в зарубежных странах (Tatham European Law in Practice) [Текст]: учеб. пособие / А.Б. Зеленцов. – М.: Изд-во РУДН, 2002. – 190 с.
40. Каменков В.С. Хозяйственный, арбитражные процессуальные кодексы Беларуси, России, Украины. Сравнительный анализ. Минск: Амалфея. 1999. С.3-5. 95-102.
41. Казарина, А.Х. Законность в Российской Федерации [Текст]: монография / А.Х. Казарина, В.П. Кашепов и [др.]. – М., 2008. – 624 с.
42. Козлов Ю.М. Административное право. [Текст]: Учебник. М., 1968. С. 369.
43. Козлов, Ю.М., Фролов, Е.С. Научная организация управления и право [Текст]: учебник / Ю.М. Козлов, Е.С. Фролов. – М., 1986. – 247 с.
44. Козырина, А.Н. Административное право зарубежных стран [Текст]: учеб. пособие / Под ред. М.А.. Шатиной, А.Н. Козырина. – М., 2003. – 464 с.
45. Корф, С.А. Очерк теории административной юстиции [Текст]: учеб. пособие / С.А. Корф. – Кн. 2–3. – СПб.: Тип. Трепке и Фюско, 1910 . – 507 с.
46. Контроль за деятельностью государственной администрации во Франции [Текст]: серия. инф.мат. // Российско-французская серия учебных и информационных материалов. – М., 1994. – №30. – С. 19–24.
47. Либерман, Э. Административная юстиция в Германии: судебное рассмотрение административных дел: правовая реальность и перспективы развития [Текст]: пособие для судей / Э. Либерман. – М.: Ин-т "Открытое Общество", Статут, 2002. – 250 с.

48. Лесницкая Л.Ф. Указ. соч. С. 561-562; Шерстюк В.М. Пересмотр по вновь открывшимся обстоятельствам решений, определений и постановлений, вступивших в законную силу. С. 447.
49. Мицкевич, А.В. Акты высших органов советского государства [Текст]: учебник / А.В. Мицкевич. – М.: Юридическая литература, 1967. – 175 с.
50. Маклаков, В.В. Конституции зарубежных государств [Текст]: учеб. пособие / В.В. Маклаков. – М.: БЕК, 1996. – 584 с.
51. Машаров, И.М. Административно-публичная деятельность в России: проблемы правового регулирования [Текст]: монография / И.М. Машаров. – М., 2009. – 239 с.
52. Мартынов А.В. О порядке исправления описок, опечаток и арифметических ошибок в постановлении, определении и решении по делу об административном правонарушении // Административное право и процесс. 2011. № 11. С. 25.
53. Николаева, Л.А. Административная юстиция и административное судопроизводство [Текст] / учебник / под общ. ред. Л.А. Николаева, А.К. Соловьева. – М., 2004. – 332 с.
54. Никеров, Г.И. Административное право США [Текст]: учебник / Г.И. Никеров. – М.: Наука, 1977. – 200 с.
55. Никеров, Г.И. Административное право США [Текст]: учебник / Г.И. Никеров. – М., 1977. – 146 с.
56. Панкова О.В. Настольная книга судьи по делам об административных правонарушениях. [Текст]: науч.-практ. пособие / под ред. Н.Г. Салищевой. М., 2009. С. 191.
57. Попова, Л.Л. Административное право [Текст]: учебник / Л.Л. Попова. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2005. – 703 с.
58. Россинский, Б.В., Стариков, Ю.Н. Административное право [Текст]: учебник / Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. – 4-е изд., пересмотр. и доп. – М., 2009. – 928 с.

59. Резуненко А. Н. Пересмотр судебных актов вступивших в законную силу, по вновь открывшимся обстоятельствам. Дисс. канд. юрид. наук. Волгоград, 2001. С.107
60. Серков П.П. Рассмотрение дел об административных правонарушениях в судах общей юрисдикции. [Текст]: науч.-практ. пособие. М, 2009. С. 259.
61. Серков П.П. Административная ответственность в российском праве: современное осмысление и новые подходы. М, 2012. С. 301.
62. Старилов, Ю. Н. Административная юстиция: Теория, история, перспективы [Текст]: учебник / Ю.Н. Старилов. – М.: Инфра-М, НОРМА, 2001. – 304 с.
63. Старилов, Ю.Н. Административная юстиция: проблемы теории [Текст]: учеб. пособие / Ю.Н. Старилов. – Воронеж: Изд-во Воронежского Гос. Ун-та, 1998. – 197 с.
64. Салищева, Н.Г. Проблемы развития института административной юстиции в России: административное судопроизводство в Российской Федерации [Текст] / Н.Г. Салищева. – Воронеж: Изд.-во Воронежского Гос. Ун-та, 2013. – 714 с.
65. Сорокин, В.Д. Административный процесс и административно-процессуальное право [Текст]: монография / В.Д. Сорокин. – СПб., 2002. – 474 с.
66. Сборник законодательных актов по административным процедурам [GIZ (Германское Общество по Международному Сотрудничеству) [Текст]: сбор. законод. актов. – Ташкент: Abu Matbuot-Konsalt, 2013. – 521 с.
67. Теория государства и права [Текст]: учебник / Под ред. В.К. Бабаева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2007. – 637 с.
68. Тюлегенов, Т.А. Административное право Кыргызской Республики [Текст]: учебное пособие для вузов / Т.А. Тюлегенов. – Бишкек: Эркин-Тоо, 1999. – 320 с.

69. Омукеева, Н.А. Гражданское право. Часть Особенная [Текст]: учеб.-метод. Пособие / Авт. кол.: Омукеева Н.А., Керезбеков К.К., Джакшылык кызы Г. – Бишкек, 2004. – 289 с.
70. Шерипов, Н.Т. Административное право Кыргызской Республики [Текст]: учебник / Н.Т. Шерипов. – Бишкек: Арип-Пресс, 2016. – 560 с.
71. Шерипов, Н.Т. Кыргыз Республикасынын административдик укугу. Окуу китеп [Текст] / Н.Т. Шерипов. – Бишкек: Нур-Ас, 2009. – 492 с.
72. Ярков, В.В. Комментарий к Кодексу "Административного судопроизводства РФ: постатейный, научно-практический" [Текст] / В.В. Ярков. – М.: Статут, – 2016. – 544 с.
73. Шерстюк В.М. Арбитражный процесс в вопросах и ответах. М. Издательство Городец. 2000. С.275, 276.
74. Юков М.К. Современные проблемы развития арбитражного процессуального законодательства//Арбитражный и гражданский процесс. М. 1999 №2. С.4.
75. Ярков, В.В. Административное судопроизводство [Текст]: учебник для студентов высших учебных заведений по направлению "Юриспруденция" (специалист, бакалавр, магистр) / В.В. Ярков. – М.: Статут, –2016. – 354 с.

III. Мезгилдүү басылмалардагы макалалар жана жыйнактар

76. Андреева, Т.К. Административное судопроизводство как гарантия защиты прав граждан и организаций в их отношениях с органами публичной власти. Административное судопроизводство в Российской Федерации: развитие теории и формирование административно-процессуального законодательства [Текст] / Т.К. Андреева // Научные статьи ученых по проблемам адм. юстиции и адм. судопроизводства: Сер.: Юбилей, конференции, форумы. – Воронеж, 2013. – Вып.7. – С. 349–353.
77. Бахрах, Д.Н. Закон о федеральных административных судах требует обсуждения. Проблемы защиты публичных и частных интересов в

административных судах [Текст] // Материалы конф. / Д.Н. Бахрах. – М., 2001. – С. 254–257.

78. Бахрах Д.Н. Очерки теории российского права. С. 201

79. Боронбаева, Д. Анализ законодательства и вопросы судебной практики в сфере судебного контроля решений, принятых по усмотрению административных органов в Кыргызской Республике [Текст] // Ежегодник публичного права: Усмотрение и оценочные понятия в административном праве / Д. Боронбаева. – М.: Инфотропик Медиа, 2017. – С. 227–234.

80. Васильева, Е.С., Нехайчик, В.К. Концепция административного судопроизводства в механизме административно-правового воздействия [Текст] / Е.С. Васильева, В.К. Нехайчик // Административное и муниципальное право. – 2011. – №10. – С. 38–39.

81. Велиев Д.Д. Апелляционное производство в экономическом суде Азербайджанской Республики // Вестник Высшего Арбитражного Суда РФ. 2001 №6. С. 140-143.

82. Вербар Е.П. Заключение по комиссии по разработке Модельного кодекса гражданского судопроизводства при Межпарламентской ассамблее СНГ//Межвузовский сборник научных трудов. Система гражданской юрисдикции в канун XXI века: современное состояние и перспективы развития. Екатеринбург. Издательство Гуманитарного университета. 2000. С.219. 220.

83. Громошина, Н.А. Кодекс административного судопроизводства или Административный процессуальный кодекс? Административное судопроизводство в Российской Федерации: развитие теории и формирование административно-процессуального законодательства [Текст] / Н.А. Громошина // Научные статьи ученых по проблемам адм. юстиции и адм. Судопроизводства. Серия: Юбилеи, конференции, форумы. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2013. – Вып.7. – С. 631–638.

84. Галий, И.М. К вопросу о концептуальных основах административного правосудия [Текст] / И.М. Галий // Российский судья. – 2007. – №1. – С. 40–44.

85. Джаналиева, Н.К. О совершенствовании административного судопроизводства в Кыргызской Республике [Текст] / Н.К. Джаналиева // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право. – Воронеж, 2017. – №1(28). – С.191–198.

86. Джаналиева, Н.К. Правовая природа ненормативного правового акта: понятие и признаки [Текст] / Н.К. Джаналиева // Вестник КГЮА. – Бишкек, 2014. – №4. – С. 40–44.

87. Джаналиева, Н.К. Реформы законодательства административного судопроизводства в Кыргызской Республике [Текст] / Н.К. Джаналиева / Материалы международной научно-практической конференции на тему: "Право, общество, государство: проблемы теории истории и практики" // Вестник КГЮА. – Бишкек, 2018. – №2. – 394–401.

88. Джаналиева, Н.К. Правовые основы принципов административного судопроизводства [Текст] / Н.К. Джаналиева // Экономика, социология и право: электрон. журнал – М., 2016. – №12. – 119–123.

89. Джаналиева, Н.К. Административное судопроизводство в Кыргызской Республике: этапы развития и основные принципы / Н.К. Джаналиева / Материалы международной научно – практической конференции "Современные проблемы юридической науки", посвященной 80-летию со дня образования Киргизской ССР // Вестник КГЮА. – Бишкек, 2016. – №1. – 57–62.

90. Джаналиева, Н.К. Некоторые вопросы, связанные с обжалованием нормативных (ненормативных) правовых актов и действий (бездействия) государственных органов и их должностных лиц [Текст] / Н.К. Джаналиева // Вестник КГЮА. – Бишкек, 2014. – №2. – 154–160

91. Демин, А.А. Законность акта управления – письменное требование административной юрисдикции. Проблемы противодействия административной деликтности [Текст] / А.А. Демин // Материалы научно-практической конференции, посвященной 75-летию заслуженного деятеля науки РФ д.ю.н., проф. А.П. Шергина. / Отв. ред. А С. Дугенец, А.А. Демин. – М., 2010. – С. 114–117.

92. Дугенец А.С. Административно-юрисдикционный процесс. М, 2003. С. 220-221.
93. Зоммерман, К.П. Административное судопроизводство (юстиция) в Германии. История развития и основные черты [Текст] / Ю. Н. Старилова, К.П. Зоммерман // Государство и право. – М., 1999. – №7. – С. 75–79.
94. Иманкулов, Э.А. Проблемы и особенности восстановления пропущенных процессуальных сроков для обжалования актов об административных правонарушениях [Текст] / Э.А. Иманкулов // Вестник КГЮА. – 2016. – №4. – С. 88-93
95. Иманкулов, Э.А. Пересмотр определений в административном судопроизводстве: вопросы теории и практики [Текст] / Э.А. Иманкулов // Вестник КГЮА. – 2016. – №4. – С. 94-96
96. Иманкулов, Э.А. К вопросу совершенствования процессуальных механизмов обжалования судебных актов по административным делам, не вступивших в законную силу [Текст] / Э.А. Иманкулов // Вестник КГЮА. – 2017. – №1. – С. 75-79
97. Иманкулов, Э.А. К вопросу обжалования судебных актов в гражданском и административном судопроизводстве [Текст] / Э.А. Иманкулов // Вестник КГЮА. – 2017. – №1. – С. 80-83
98. Иманкулов, Э.А. Правовое регулирование пересмотра судебных актов по административным делам [Текст] / Э.А. Иманкулов // Вестник КГЮА. – 2017. – № 4. – С. 91-94
99. Иманкулов, Э.А. Актуальные вопросы административного судопроизводства [Текст] / Э.А. Иманкулов // Вестник КГЮА. – 2017. – № 4. – С. 95-98
100. Иманкулов, Э.А. Особенности пересмотра судебных актов по административным делам по вновь открывшимся и новым обстоятельствам в Кыргызской Республике [Текст] / Э.А. Иманкулов // Полиязычный международный научный журнал "Modern Science". - 2019. - № 5-1. - С. 114-119.

101. Иманкулов, Э.А. К вопросу анализа административно-процессуального законодательства при пересмотре судебных актов в кассационном порядке в Кыргызской Республике [Текст] / Э.А. Иманкулов // Полиязычный международный научный журнал "Modern Science". - 2019. - № 5-1. - С. 119-123.

102. Иманкулов, Э.А. Проблемы производства по пересмотру судебных актов по административным делам в апелляционном порядке в Кыргызской Республике [Текст] / Э.А. Иманкулов // Полиязычный международный научный журнал "Modern Science". - 2020. - № 6-3. - С. 263-268.

103. Иманкулов, Э.А. К истории развития пересмотра судебных актов по административным делам [Текст] / Э.А. Иманкулов // Полиязычный международный научный журнал "Modern Science". - 2020. - № 6-3. - С. 268-272.

104. Камытов, К.Т. Актуальные проблемы правовой регламентации основных принципов предоставления государственных и муниципальных услуг в Кыргызской Республике [Текст] / К.Т. Камытов // Инновационная наука. –М., 2014. – №2–3(14). – С. 12–18.

105. Керезбеков, К.К. Конституционно-правовой статус индивидуальных предпринимателей в Кыргызской Республике [Текст] / К. К. Керезбеков // Закон. – М., 2008. – №6. – С. 178–182.

106. Керезбеков, К.К. Конституционные основы безопасности предпринимательства по законодательству Кыргызской Республики [Текст]: / К.К. Керезбеков // Закон. – М., 2008. – №5. – С. 205–208.

107. Кобликов А.С. Учебник уголовного процесса. М., 1995. С. 1

108. Кононов, П.И. Административная юстиция: организационный и процессуальный аспект. Административное судопроизводство в Российской Федерации: развитие теории и формирование административно-процессуального законодательства [Текст] / П.И. Кононов // Научные статьи ученых по проблемам адм. юстиции и адм. Судопроизводства: Сер.: Юбилей, конференции, форумы. – Воронеж, 2013. – С. 740–752.

109. Кораблина, О.В. Административное усмотрение в системе российского права [Текст] / О.В. Кораблина // Вестник Поволжского института управления. – 2007. – Вып. 13. – С. 68–72.
110. Кравец, А. Дискреционные полномочия органов местного самоуправления [Текст] / А. Кравец // Ежегодник публичного права: Усмотрение и оценочные понятия в административном праве. /А. Кравец – М.: Инфотропик Медиа, 2017. – С. 142–143.
111. Лапин Б.Н. О концептуальных положениях Модельного кодекса гражданского судопроизводства для стран Содружества Независимых Государств/Межвузовский сборник научных трудов. Система гражданской юрисдикции в канун XXI века: современное состояние и перспективы развития. Екатеринбург. Издательство Гуманитарного университета. 2000, С. 206,207.
112. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права. М., 2003. С. 79-80;
Тихомиров Ю.А. Управленческое решение. М, 1972
113. Макарейко Н.В. Административное право: краткий курс лекций. [Текст]: 7-е изд., перераб. и доп. М., 2011. с. 79
114. Масленников М.Я. Административно-юрисдикционный процесс. С. 17.
115. Молдоев, Э.Э. К вопросу о национальной правовой системе Кыргызской Республики [Текст] / Э.Э Молдоев // Проблемы науки. – 2017. – №4(86) [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-natsionalnoy-pravovoy-sisteme-kyrgyzskoy-respubliki> (дата обращения: 30.01.2020).
116. Маматазизова, Н.К. Отдельные аспекты критического анализа кодекса Кыргызской Республики об административной ответственности [Текст] / Н.К. Маматазизова // Инновационная наука. – 2016. – №2–3(14). [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otdelnye-aspekty-kriticheskogo-analiza-kodeksa-kyrgyzskoy-respubliki-ob-administrativnoy-otvetstvennosti> (дата обращения: 30.01.2020).

117. Морозова Л.С. Пересмотр решений по вновь открывшимся обстоятельствам. М., 1959. С. 13
118. Манохин, В.М. Правовое государство и проблема управления по усмотрению [Текст] / В.М. Манохин // Советское государство и право. – 1990. №1. – С. 23–30.
119. Мильшин, Ю.Н. Содержание разрешительного метода административно-правового регулирования [Текст] / Ю.Н. Мильшин // Административное право: развитие теоретических основ и модернизация законодательства. Сер.: Юбилеи, конференции, форумы. Вып. 8 / под ред. Ю.Н. Старилова. – Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та, 2013. – С. 104–108
120. Нейманис, Я. Свобода действий учреждения [Текст] / Я. Нейманис // Ежегодник публичного права: Административный акт. – М.: Инфотропик Медиа, 2015. – С. 142–147.
121. Невский, А. Административная юстиция (часть 1) [Текст] / А. Невский // Юридический вестник. – М., 1885. – №10. – С. 282–287.
122. Пешкова, Т.В. Административное судопроизводство в судах общей юрисдикции как форма осуществления судебной власти [Текст] / Т.В. Пешкова // Административное право и процесс. – 2012. – №11. – С. 41–43.
123. Панова, И.В. Административное судопроизводство в судах арбитражной системы [Текст] / И. В. Панова // Российский судья. – М., 2012. – №12. – С. 12–15.
124. Решетникова И.В. Тенденции развития гражданского судопроизводства в государствах СНГ (на примере ГПК Кыргызской Республики, Республик Беларуси, Казахстана. Молдовы и Узбекистана/Межвузовский сборник научных трудов. Система гражданской юрисдикции в канун XXI века: современное состояние и перспективы развития. Екатеринбург. Издательство Гуманитарного университета. 2000. С. 173-181.
125. Рогачева, О.С. Административное судопроизводство в Российской Федерации: развитие теории и формирование административно-процессуального законодательства [Текст] / О.С. Рогачева // Научные статьи

ученых по проблемам адм. юстиции и адм. судопроизводства: Сер.: Юбилей, конференции, форумы. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2013. – Вып.7. – С. 740–752.

126. Старилов, Ю.Н. О сущности и новой системе административного права: некоторые итоги дискуссии [Текст] / Ю.Н. Старилов // Государство и право. – 2000. – №5. – С. 14–17.

127. Старилов, Ю.Н. Административный процесс в системе современных научных представлений об административной юстиции [Текст] / Ю.Н. Старилов // Государство и право. – 2004. – №6. – С. 32–37.

128. Старилов, Ю.Н. Судебный нормоконтроль и административное судопроизводство в системе модернизации административного и административного процессуального законодательства [Текст] / Ю.Н. Старилов // Мировой судья. – 2015. – №4. – С. 31–38.

129. Соловьева, А.К. Концепция административной юстиции: материально-правовой аспект [Текст] / А.К. Соловьева // Правоведение. – М., 1998. – №4. – С. 52–57.

130. Старилов, Ю.Н. "Управленческая и судебная концепции административного процесса: развитие, современное значение и взаимодействие [Текст] / Ю.Н. Старилов // Вестник ВГУ. Серия: Право. – 2006. – №1. – С. 132–135.

131. Студеникина, М.С. Процессуальные формы осуществления правосудия по административным делам. Судебная реформа в России: проблемы совершенствования процессуального законодательства [Текст] / М.С. Студеникина // Материалы науч.-практ. конф. – М., 2001. – С. 175–178.

132. Старилов, Ю.Н. Из публикаций последних лет: воспоминания, идеи, мнения, сомнения [Текст] / Ю.Н. Старилов // Сборник избранных науч. трудов. – Воронеж, 2010. – С. 124–131.

133. Студеникина, М.С. Административная юстиция: организационный и процессуальный аспекты. Административное судопроизводство в Российской Федерации: развитие теории и формирование административно-

процессуального законодательства [Текст] / М.С. Студеникина // Материалы науч.-практ. конф. Сер.: Юбилеи, конференции, форумы. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, – 2013. – Вып. 7. – С. 589–597.

134. Студеникина М.С. Что такое административная ответственность? [Текст]: М., 1990. Сов. Россия, 1990. С.79

135. Салищева, Н.Г. Административная юстиция, административное судопроизводство [Текст] / Н.Г. Салищева // Государство и право. – М., 2002. – №1. – С. 4–9.

136. Словейкова, М. Новое административное право в Болгарии и развитие судебной практики, основанной на усмотрении административных органов [Текст] / М. Словейкова // Ежегодник публичного права: Усмотрение и оценочные понятия в административном праве. – М.: Инфотропик Медиа, 2017. – С. 102–108.

137. Иванова, М.А. Некоторые процессуальные особенности рассмотрения дел, возникающих из публичных правоотношений [Текст]/ М.А. Иванова // Вестник Оренбургского государственного университета. – Оренбург, 2010. – №3(109). – С. 58–63.

138. Терехова Л.А. Новые и вновь открывшиеся обстоятельства в гражданском и административном судопроизводстве [Текст]: Монография, Издательство "Проспект" 2017 г. С.45

139. Тимошенко, И.Г. Административная юстиция в Великобритании [Текст] / И.Г. Тимошенко // Журнал российского права. – 1997. – №5. – С. 134–138.

140. Хазанов, С.Д. Кодекс административного судопроизводства: концепция и юридический инструментарий. Теория и практика административного права и процесса [Текст] / С.Д. Хазанов // Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной памяти профессора В.Д. Сорокина, [пос. Небуг, 13–14 октября 2006 года] / Отв. ред. проф. В.В. Денисенко, доц. А.Г. Эртель, С. Д. Хазанов. – Краснодар, 2006. – С. 282–287.

141. Хазанов С.Д. Общая характеристика стадии пересмотра в производстве по делам об административных правонарушениях. С. 69.

142. Хаманева, Н.Ю. Проблемы административной юстиции. Государство и право на рубеже веков: конституционное и административное право [Текст] / Н.Ю. Хаманева // Материалы всероссийской конференции. – М., 2000. – С. 48–53.

143. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. [Текст]: Учебник Т. II (издание 3-е, пересмотренное и дополненное). Спб.: Сенатская типография, 1910. С. 507.

144. Якимов А.Ю. Административно-юрисдикционный процесс и административно-юрисдикционное производство // Государство и право. 1999. №3. С. 7 -8 и др.

IV. Диссертациялар и авторефераттар

145. Абсалямов, А.В. Административное судопроизводство в арбитражном суде. Теоретико-методологические аспекты [Текст] / А.В. Абсалямов: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.14. – М., 2009. – 353 с.

146. Анохин, Ю.В. Механизм государственно-правового обеспечения прав и свобод личности (на материалах Российской Федерации) [Текст] // Ю.В. Анохин: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.14. – Саратов, 2007. – 53 с.

147. Арсенов И.Г. Полномочие суда кассационной инстанции в арбитражном процессе [Текст]: Дис... канд. юрид. наук. М., 2003 – С.18.

148. Астахов Д.В. Правовое положение участников производства по делам об административных правонарушениях: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2005. С. 6;

149. Ахмедов С.М. Производство по пересмотру судебных актов по вновь открывшимся обстоятельствам в системе пересмотра судебных актов в арбитражном процессе [Текст]: Автореф.дис. ... канд. юрид. наук. М., 2008 – 28с.

150. Бочарникова, Н.А. Административная ошибка: правовое содержание, значение и основные направления преодоления [Текст] / Н.А. Бочарникова: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.14. – Воронеж, 2012. – 24 с.
151. Грачева М.В. Пересмотр постановлений и решений по делам об административных правонарушениях в судах общей юрисдикции (вопросы теории и практики) [Текст]: Дис... канд. юрид. наук. Екатеринбург., 2013 – С.20.
152. Громова, Н.В. Административная юстиция: история и современность [Текст] / Н.В. Громова: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. – М., 2002. – 170 с.
153. Гвоздева, А.Н. Индивидуальные административно-правовые акты [Текст] / А.Н. Гвоздева: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. – Киров, 2009. – 26 с.
154. Давыдова, Е.В. Досудебный порядок обжалования решений, действий (бездействия) таможенных органов и их должностных лиц [Текст] / Е.В. Давыдова: дис. ... канд. юрид. наук.12.00.14. – М., 2008. – 207 с.
155. Дивин, И.М. Проблемы подведомственности экономических споров в административном судопроизводстве арбитражных судов Российской Федерации [Текст] / И.М. Дивин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.12.00.15. – М., 2009. – 32 с.
156. Дегтярева, Е.А. Административные процедуры [Текст] / Е.А. Дегтярева: дис. ... канд. юрид. наук.12.00.14. – Ростов-на-Дону, 2007. – 195 с.
157. Женетль, С.З. Административный процесс и административные процедуры в условиях административной реформы [Текст] / С.З. Женетль: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.14. – М., 2009. – 38 с.
158. Королев, И.С. Производство по делам, возникающим из административных и иных публичных правоотношений, в арбитражных судах Российской Федерации [Текст] / И.С. Королев: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. – М., 2005. – 199 с.

159. Москаленко С.С. Судопроизводство по делам об административных правонарушениях в области дорожного движения: дис. ...канд. юрид. наук. Омск, 2009. С. 161-162.
160. Микулин А.И. О принципе состязательности в административно-деликтном судопроизводстве // Рос. юстиция. 2010. № 12. С. 69-72;
161. Неварах, Л.Л. Административная юстиция в арабских странах (на примере Египта, Сирина и Ливана) [Текст] / Л.Л. Неварах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. – М., 2007. – 25 с.
162. Панова, И.В. Актуальные проблемы административного процесса в Российской Федерации [Текст] / И.В. Панова: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.14. – Екатеринбург, –2000. – 45 с.
163. Петрухин, А.А. Судебно-административная юрисдикция [Текст] / А.А. Петрухин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. – М., 2005. – 173 с.
164. Пешкова, Т.В. Административное судопроизводство в судах общей юрисдикции в Российской Федерации [Текст] / Т.В. Пешкова: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.14. – Воронеж, 2014. – 249 с.
165. Петручак Р.К. Производство по пересмотру вступивших в законную силу судебных актов по вновь открывшимся или новым обстоятельствам в гражданском судопроизводстве [Текст]: Автореф. дис...канд...юрид. наук. М.,2015 – 33с.
166. Попова, Ю.А. Теоретические проблемы судопроизводства по делам, возникающим из публично-правовых отношений / Ю.А. Попова: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.14. – Саратов, 2002. – 46 с.
167. Рысмендеев, Б.Дж. Организационно-правовые основы деятельности органов местного самоуправления по обеспечению рационального использования и охраны земель [Текст] / Б.Дж. Рысмендеев: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – Бишкек, 2007. – 29 с.
168. Скворцов О.М. Институт кассации в российском арбитражном процессуальном праве (проблемы судоустройства и судопроизводства).

Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Санкт-Петербург. 2000. С. 13.

169. Слюсарева, Т.Г. Административное усмотрение в деятельности государственных служащих [Текст] / Т.Г. Слюсарева: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. – М., 2013. – 26 с.

170. Сажина, В.В. Административная юстиция Великобритании [Текст] / В.В. Сажина: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – М., 1984. – 197 с.

171. Соловьева, А.К. Административная юстиция в России: проблемы теории и практики [Текст] / А.К. Соловьева: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.14. – СПб., 1999. – 170 с.

172. Семенихина, А.Ю. Развитие административной юстиции: теоретические, правовые, организационные аспекты [Текст] / А.Ю. Семенихина: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. – М., 2016. – 26 с.

173. Соколов, И.А. Административная юстиция: материальные и процессуальные аспекты [Текст] / И.А. Соколов: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.14. – М., 2009. – 199 с.

174. Хахалева, Е.В. Контроль судов общей юрисдикции за деятельностью органов исполнительной власти и их должностных лиц [Текст] / Е.В. Хахалева: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.14. – Ростов-на-Дону, 2011. – 409 с.

175. Чижов, И.А. Административно-правовые действия [Текст] / И.А. Чижов: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. – Омск, 2006. – 26 с.

176. Яхин, Ф.Ф. Действие административно-правовых актов [Текст] / Ф.Ф. Яхин.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. – М., – 2004. – 24 с.

V. Чет элдик тилдеги булактар

177. Allan, F. Tatham. European Law in Practice [Text] / F. Allan: tutorial. – 1999. – 138 p.

178. David, R., Jauffret-Spinozi C. Les grands systemes de droit contemporains [Text] / R. David, C. Jauffret-Spinozi. – Paris, 1992. – 300 p.

179. Sir Lord Irvine, Transforming Public Services: Complaints, Redress and Tribunals [Text] / Sir Lord Irvine. – L., 2004. – 114 p.

180. Puget, H. Les institutions administratives etrangeres [Text] / H. Puget. – 1969. – 194 p.

181. Ridley, F.F. Controle juridictionnel et nouvelles protections en Grande Bretagne [Text] / F.F. Ridley. – P., 1983. – 150 p.

VI. Интернет-булактар

182. Апелляция [Электрондук ресурс]. Кирүү режими: [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Апелляция](https://ru.wikipedia.org/wiki/Апелляция)

183. Бюллетень Верховного суда. №1(66). 2018 год [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: http://jogorku.sot.kg/sites/default/files/images/byulleten_. (дата обращения: 26.01.20).

184. Бюллетень Верховного суда. №1(64). 2017 год [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: http://jogorku.sot.kg/sites/default/files/images/byulleten_. (дата обращения: 29.11.18).

185. Бюллетень Верховного суда №1(62) 2016 год [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: // http://jogorku.sot.kg/sites/default/files/images/byulleten_. (дата обращения: 02.03.17).

186. Гатин А.М. Гражданское процессуальное право [Электрондук ресурс]. Кирүү режими: <http://be5.biz/pravo/g026/63.html>

187. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав [Электрондук ресурс]. Кирүү режими: http://civil.consultant.ru/elib/books/1/page_26.html#19

188. Кассационное производство [Электрондук ресурс]. Кирүү режими: https://ru.wikipedia.org/wiki/Кассационное_производство

189. Лушников В. Пределы и основания проверки судебных актов. [Электрондук ресурс]. Кирүү режими: <https://center-bereg.ru/j2560.html>

190. Постановление Пленума Верховного Суда от 27 сентября 2016 г. №36 "О некоторых вопросах применения судами Кодекса административного судопроизводства Российской Федерации" // Информационно-правовая система

"Консультант плюс" [Электрондук ресурс]. – Кирүү режимі: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_73167//. (дата обращения: 21.12.19).

191. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 10 февраля 2009 г. №2 "О практике рассмотрения судами дел об оспаривании решений, действий (бездействия) органов государственной власти, органов местного самоуправления, должностных лиц, государственных и муниципальных служащих" // Информационно-правовая система "Консультант плюс" [Электрондук ресурс]. – Кирүү режимі: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_73167//. (дата обращения: 29.11.17).

192. Переведенный с японского на английский язык текст закона доступен по адресу: <http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail/?vm=04&id=85&re=02> (дата обращения: 25.11.2018).

193. Подробнее см. доклад Председателя Апелляционного административного суда Версаля Патрика Фридмана (M. Patrick Frydman). [Электрондук ресурс]. – Кирүү режимі: URL: <http://www.aat.gov.au/SpeechesPapersAndResearch/speeches/frydman/AdministrativeJusticeInFrance2008.htm> (дата обращения: 14.06.2014).

194. Производство в суде кассационной инстанции [Электрондук ресурс]. Кирүү режимі: <https://jurkom74.ru/ucheba/proizvodstvo-v-sude-kassatsionnoy-instantsii>

195. Производство в кассационной инстанции [Электрондук ресурс]. Кирүү режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1010578#pos=1;-30

196. Фридман Н.П. Сроки в гражданском праве. [Электрондук ресурс]. Кирүү режимі: <https://www.work5.ru/gotovye-raboty/94672>

197. Блажеев В. В. Особое производство по гражданским делам, связанным с изменением правового статуса гражданина. [Электрондук ресурс].
Кируу режими: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=52732>.